

Deák Antal András

A Tisza-völgy múltja, jelene és jövője

Közelmúltunk soha nem tapasztalt magas árhullámai és tragikus gátszakadásai a Tisza mentén különösen sürgetően vetik fel a kérdést: hogyan tovább? Ösztönösen hátrapillantunk, és fölmerül a kérdés, vajon az elmúlt századok vízgazdálkodási beavatkozásai során nem tévesztettünk-e irányt? E tekintetben vannak, akik a 19. századi nagy tiszta-szabályozási munkálatokat gyökeresen elhibázottnak tartják, ezért az árvédelmi töltések elbontásának apostolai.

A vízügyi szakemberek – Széchenyi meggyőződését osztva –, azt vallják, hogy a Vásárhelyi Pál tervei mentén elvégzett kanyarulatátvágások és töltésépítések szükségesek voltak.

Könyvünkkel szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy a kérdésben a szakemberek – bármelyik oldalon álljanak is –, a lehető legtöbb és leghitelesebb információk alapján alakítsák ki véleményüket. Mivel azonban a magyar társadalom egészét is érintő ügy a Tisza szabályozása, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nagyközönség tájékoztatását sem. Könyvünk tartalmilag a múlt ismertetésére és a jelenben csírázásnak indult jövő fölvezetésére tagozódik.

Amikor a Tisza múltját kutattuk, nagyon kevés leírást találtunk a folyó hajdani állapotáról, viselkedéséről. Ennek okát a 17–18. századi magyar földrajzi leírások sovány kínálatában látjuk. Ezekről áttekintést a Függelékben hozunk, miként ott ismertetjük Timon Sámuel Tiszáról írt kis könyvét is – magyarul.

I. A TISZA-VÖLGY MÚLTJA

1. kép: Utazás az Alföldön egykor

A 17–18. századi geográfiák és Timon Sámuel humanista leírása magasról vették csak szemügyre a Tiszát, és sokszor idealizálták a „legmagyarabb” folyót. A völgyében élők számára azonban sokszor, a 18. század második felére pedig évente vált létüket fenyegetővé. A falvak egyre gyakrabban váltak az árvíz-belvíz foglyaivá. Sőt Verbőczy István Hármaskönyvének egyik-másik paragrafusából arra következtethetünk, hogy korábban is „mindennaposak” voltak az árvizek. Csak így kerülhettek bele a törvények közé az alábbi paragrafusok: „Helyes és elfogadható mentségnek tartjuk azt, ha a felperes, vagy alperes vagy ennek ügyvédje hazulról a [...] törvényszékekre indulván és odajutni igyekeztén, elindulása után súlyos betegségbe esett, vagy tetemes vízáradás visszatartotta...”¹ Egy másik helyen arról értesülünk, hogy a lapályokon a folyók rakoncátlanul kóboroltak, ami birtok-viszályokat eredményezett: „Igen sok városnak, falunak és birtoknak, valamint sok mezővárosnak és pusztának határait és határvonalait folyamok és folyóvizek különítik el, veszik körül és zárják be, az ilyen folyamoknak kiáradása és ereje pedig igen gyakran nagy darab földet, rétet és erdőt elszakít, [...] mert a folyam futása és rohanása a maga rendes folyásából, medréből és útjából igen gyakran más, új mederbe szokott elhajolni és térti.”²

1613-ban pedig II. Mátyás dekrétumot adott ki, amely a Tisza-völgy ármentesítésének kérdésével

¹ Verbőczy István: Tripartitum (Hármaskönyv) 1514. 59. cím

² U. o. 87. cím

foglalkozik. „A Tisza kiöntésével szemben a töltések emeléséről: Azon vármegyék, amelyekben az a folyó kiáradni szokott, saját javaik védelme érdekében egymás között határozzanak” – és védő töltéseket emeljenek!

Mégis, ha a térképre pillantunk, azt látjuk, hogy szinte oda bújnak a falvak a vizekhez. Ez egy természetes alku következménye volt. Több előnyét élvezték a vizek közelségének és bőségének, mint átkát. Az utóbbit az ember leleményével igyekezett kivédeni: „A házakat magas cölöpökre font vesszőből építették, amelyhez sártapaszt használtak, s midőn jött az árvíz, a házban volt holmikot felrakták a padlásra, s nyugodt szívvel nézték, hogy a víz miként mossa ki a ház falát, mert tudták, hogy a cölöpök és a vesszőfonás ott marad, csak a fal úszik el. Iszap pedig elég marad ott, hogy újra el lehessen készíteni a tapasztási munkálatokat. [...] Őszi, tavaszi áradások idején a folyásuk irányát megváltoztató erek medrén a mocsárszéli falvakba is befutott a víz. Ilyenkor annyira sárosak voltak az utcák, hogy a járókelők csizmája szárán is befolyt a híg latyak. Némelyik utcán csak lóháton ülve vagy gólyalábra (falábra) állva mehettek végig. [...] Elterjedt közlekedési alkalmatosság volt a sárhajó³, amely csúszott a sár tetején. Lóval húzták, mint a szekeret.”⁴ A kiáradó vizek hordalékukkal termékenyvé tették a legelőket, a mélyedésekben pedig természetes halastavakat hoztak létre. A mélyebb fekvésű területeket fokok fűzték fel, amelyek köldöksinórként kötötték össze a folyót mocsaraival.⁵ Az árterek mentén lakók megtanulták a fokok nyújtotta lehetőségeket kihasználni. Ha arra volt szükségük, hogy rajtuk az árvíz gyorsabban levonuljon, tisztogatták őket, ha pedig természetes halastavakat kívántak a mélyedésekben létrehozni, elrekesztették a víz útját. Ilyenkor a vízzel a halak is visszamaradtak, és a vesszőből font gát, amelyet a levonuló víz útjába építettek, a halakat „kiszűrte”. Bél Mátyást idézzük: „Minél hosszabban kanyarog a Tisza, annál közelebb jut a Dunához, amelybe a Szerémséget elhagyván torkollik, végtelen sokaságuk miatt annál olcsóbb lesz a hal, különösen áradások idején. Amikor ugyanis medréből kilép, a mélyedéseket nemcsak vízzel, hanem hallal is megtölti, és szinte tavakat hoz létre, melyeket a parasztemberek, mielőtt a víz apadni kezdene, és a mederbe visszahúzódna, vesszőből font gátakkal lezárnak, nehogy a fokokon, ereken lehúzódó vízzel együtt a halak is visszatérhessenek a folyóba. Itt aztán – akár holmi halastavakban – fogva tartják őket, de nem ritkán megesik az is, hogy annyi hal zsúfolódik bennük össze, hogy a vesszőből vert gátat elsodorják, és a földművesek fáradozása és reménysége odalesz.”⁶

A történelmi források azt mutatják, hogy hol átok, hol pedig áldás volt a völgyében lakók számára a Tisza. „Jellemének” ezen ellentmondásossága a századok folyamán – elsősorban a klímaváltozások

³ Lapos fenekű csónak

⁴ Szűcs Sándor: Régi magyar vízivilág. Budapest, 1977.

⁵ A fokok időszakos vízfolyások voltak. Mivel ezekben vízi növények telepedtek meg és elmocsarasodtak, a szlávoktól a „bara” nevet kapták, ami vizenyős, mocsaras helyet, ill. medret jelöl.

⁶ Bél Mátyás: A magyarországi halakról és azok halászatáról. Ford. Deák András; Budapest, 1984. 34. o.

következtében – egyre erősödött. A 19. század első felében Széchenyi már egyenesen az Alföld népe 'végpusztulásának' veszélyét írta a folyó számlájára. Sürgető volt, hogy átfogó koncepció szerint lépjenek fel a problémákkal szemben. A nagy költségekkel járó munkálatok előkészítéséhez és véghezviteléhez a 19. századra értek meg a gazdasági, társadalmi és műszaki feltételek.

A Tisza-szabályozást motiváló tényezők

A merkantilizmus

A történet a török háborúkat lezáró karlócai békekötésig⁷ nyúlik vissza. Benne határozat született arról, hogy a jövőben a két birodalom kereskedelmi kapcsolatait rendezik. Ez jelzi, hogy a nyugati államokat ekkorra már meghódító merkantilizmus szelleme a bécsi udvarban is hívekre talált. Felismerték, hogy a megüresedett államkassza feltöltéséhez a kereskedelmet fejleszteniük kell.

A *merkantilisták*⁸ a gazdasági folyamatokat alapvetően a kereskedelemről származó haszon szempontjából nézték. Úgy gondolták, hogy ha a kereskedők oly mértékben gazdagodnak meg, amilyen mértékben a bevételük meghaladja kiadásukat, akkor az országok is abban a mértékben gazdagodnak meg, amilyen mértékben többet adnak el, mint amennyit vásárolnak. Ezért aztán azt a politikát részesítették előnyben, amelyik ösztönözte az exportot. Így a „kereskedelmet” a *külkereskedelemre értették*. Az ország gazdagsága – vallották –, nem nőhet a belső forgalom révén, mert így csak egyik kézről a másikba vándorol a pénz, ami által az országban lévő pénzmennyiség nem növekszik. A megoldás tehát a külkereskedelemben rejlik. Az ország gazdagodásának ez az egyetlen útja. Ennek érdekében fejlesztették, támogatták a *manufaktúrákat*. Mivel pedig a több és nagyobb üzemnek több szabad munkaerőre volt szüksége, a termelés növekedésének döntő tényezőjét a *lakosság számbeli gyarapodásában* látták. A kereskedés élénkítésére és megkönnyítésére pedig *utakat, csatornákat és kikötőket építettek*⁹.

A Habsburg Birodalomban átszíneződött ez az elmélet. Lipót császár birodalmában ez így nem működött. Az a kereskedő-réteg, amelyre számítani lehetett volna, nem volt ehhez elég erős. Az uralkodónak, ha bevételeit fokozni akarta, be kellett avatkoznia a gazdasági életbe, élénkítenie kellett az áru- és pénzforgalmat. Így született meg a merkantilizmus sajátos osztrák-német válfaja, a kincstárközpontú kereskedelmi fölfogás, a *kameralizmus*. Szerintük az uralkodónak minden eszközzel támogatnia kell a kivitelt, hogy ezáltal elősegítse a minél nagyobb pénzmennyiségnek az

---

⁷ 1699

⁸ Mercator (lat.) = kereskedő

⁹ Franciaországban Jean Baptiste Colbert (1619–1683), XIV. Lajos pénzügyminisztere valósította meg legnagyobb határozottsággal a merkantilista gazdaságpolitikát.

országba való áramlását. A török idők alatt elnéptelenedett Magyarország benépesítését ugyancsak kameralista elv alapján szorgalmazták, mivel azt vallották, hogy *Ubi populus, ibi obulus*¹⁰. Mind a népesség gyarapítására, mind pedig a kereskedelem támogatására vonatkozó elvek a Tisza-szabályozás történetében is visszaköszöttek. Az 1840. évi 4. törvénycikk által felállított országos küldöttség jelentésében a következőképpen jelenik ez meg: „A Választmány [...] előleges szükségűnek véli, miután pedig a szabályozás fő céljának tekintené a vizeni közlekedés könnyítését, 's ez által a bel-és külkereskedés előmozdítását, a kérdést eme célnak, pénzügyi viszonyinkra is figyelmezőleg reményelhető elérése tekintetéből kísérté megoldani – már honunknak mind pénzügyi, mind illy köz figyelmet igénylő jelentőséget, mellyeknek szabályozása által vagy a belközlekedés könnyítették kitünőleg, vagy a külkereskedésnek nyílnának rövidebb, és jutányosb vonalak, s ekként a nemzeti erő mind a két esetben tetemes tényezőkkel öregbülne –, és azért honunkban az 1827-dik esztendei országgyűlés által kiküldött kereskedési Választmány javallata nyomán is a következő folyók szabályozását vélné előleges szükségűnek:

1-ször a Dunának

2-szor a Tiszának – minthogy belkereskedésünk pangásának egyik fő oka e két folyam rendezetlen állapota, és azon számtalan akadály, mellyel rendes hajózhatások egybe van kötve.”¹¹

Ezek ellenére volt a nemességnek egy olyan jelentős rétege, amely a külvilág felé való nyitást ellenérzéssel fogadta. Ilyen volt Orczy Lőrinc¹² is, aki mint a Tisza áradásai által okozott károk és a hajózást gátló mederproblémák enyhítésére és felszámolására megbízott királyi biztos, áldozatosan fáradozott a fokok kitisztításán, a medernek a hajózás szolgálatában az uszadékfáktól való megtisztításán, de azt már nem nézte jó szemmel, sőt a magyarság erkölcsére nézve veszélyesnek ítélte, hogy portékáikkal olasz és angol kereskedők is felhajóznak a folyón.

Hitvallását, mivel költő is volt, versben fogalmazta meg¹³:

„Bátor hajózásból jöhet sok gazdagság,
Úgy tartom, nem abban áll igaz boldogság.
Megengedem, anglus száll Tokaj tájára,
Az édes italból felrak gályájára,
De ő majd csipkét hoz asszonyink bubjára,
Drága árt fog vetni csecsés portékára.

¹⁰ Ahol a nép, ott a pénz.

¹¹ Az 1840-dik évi 4-dik Törvény-cikkely által nevezett országos Küldöttségnek, a Duna s egyéb folyamok szabályozása iránti alázatos Jelentése. Magyar Vízügyi Múzeum (továbbiakban: MVM) 29.441.

¹² Orczy Lőrinc (1718–1789), költő, Abaúj vármegye főispánja, akit az uralkodó 1774. szept. 12-én a folyamszabályozás elnökévé, királyi biztossá nevezett ki.

¹³ Tokajban való érkezés télen (részlet).

Mitőlünk elviszi a haszonra valót,
Sok encenbencével csalja a pazarlót,
Utóbb majd jobbágyunk megveti a sarlót.
Hajós lesz, s nem fogja megjárni a tarlót.
Itt vagyon közöttünk a nagy vetekedés,
Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés,
Mivel ebből jöhet erkölcs-vetemedés.
Mit mondasz, mire megy az ily vetelkedés?
Zemplin, Bereg, Ungvár, Szabolcs vármegyében
Van pénz, van eledel, van bor a pincében,
Mi kell több? Mért vesse életét kétségben
A magyar, hogy több pénz jöjjön erszényében?
Ha kicsiny határban szívét szoríthatta,
Magában a nagyravágyódást fojthatta,
Kincsszerzéstől józan elméjét elvonta,
Velem, boldog sorsát ily magyar megfogta.”

A fent idézett törvénycikkből kiderül azonban, hogy a hajózás mellett az árvizek megfékezését is fontosnak tartották: „Bár a szabályozás eszközlésbe vételével a kereskedés virágzását eszközendő hajózás könnyítése lenne a Status fő érdeke, s ekként a folyam rendezés fő célja, a Választmány mind a mellett ha nem is olly politicalai jelentőségűnek, de szinte köz érdekűnek ítélte a folyók kiöntési körében foglalt, és részint folyvást víz alatt lévő, részint gyakori kiöntéseknek kitett, s ekként a nemzet productiv ereje nevezetes kárával parlagon heverő téreknek mentesítését, mint mellyek a nemzeti tőkének használatlan, sőt véstellyes kipáralgásaik által nem ritkán ártalmas részét képezik, és e nézetből figyelmét a kereskedés érdekébeni hajózás tekintetéből szabályozandó folyamoknál egyuttal a földmentésre, mint szinte köz érdekűre kiterjeszteni szükségesnek tartá.”

*A hajózás – hajózó csatornák*¹⁴

Kereskedelmi és hadászati szempontok egyaránt közrejátszottak abban, hogy a török felszabadító háborúkat követően a Helytartótanács utasította Mikoviny Sámuel vízmérnököt a

¹⁴ A Duna-Tisza-csatorna kérdésével foglalkozó irodalomról áttekintést Sajó Elemér adott Lampel Hugo – Hollóssy Ferenc: A Duna–Tisza csatorna c. könyvébe fűzve (a 15–42. o. Budapest, 1947.), ahol "A csatorna irodalma" cím alatt 69 szerzőnek a témához fűződő írását ismerteti.

Tiszát a Dunával összekötő csatorna tervének elkészítésére. A 19. század közepéig aztán több javaslat is született az ország K-Ny irányú víz közlekedésének megteremtésére. Az ország két legjelentősebb vízi útja, a Tisza és a Duna ugyanis É–D irányban szelik át az országot, így az Erdély és az Alföld javait szállító hajók csak nagy kerülővel – le kellett ereszkedniük egészen Titelig, a Tisza torkolatáig, majd onnan árral szemben vontatva – juthattak el az ország fővárosába. Érthető tehát, hogy évszázadokon át újra és újra – mind a mai napig – vissza-visszatér, kizöldül egy, a Tiszát a Dunával Pest magasságában összekötő csatorna-álom.

Az idő tájt, amikor Magyarországon először merült fel komolyan hajózó csatorna építésének gondolata, Hollandiában, Angliában, Franciaországban stb. már kiépített, jól működő mesterséges víziút-hálózatok segítették a kereskedelmet és az ipart. A későn ébredésnek alapvetően a több mint másfél évszázadig tartó török megszállás és az ország három részre szakadása volt az oka.

Így érthető, hogy a török háborút lezáró Karlócai békeszerződést (1699) követően kisvártatva megjelent az első Szolnok – Pest vezetésű hajózó csatorna terve. Készítője egy katona volt, báró Dillher osztrák tábornok¹⁵, aki a Haditanács megbízására dolgozott. A kivitelezés módját is megjelölte: a katonasággal kell megépíttetni a csatornát. Nem véletlen azonban az sem, hogy éppen a hadvezetés foglalkozott a gondolattal. Eleget vergődtek a Bécs felszabadításától a karlócai békekötésig (1683–1699), a csaknem két évtizedig dúló háborúban a Duna-Tisza mocsarai közötti sárban, vagy éppen a "puszta" homoktengerében szekereikkel és ágyúikkal ahhoz, hogy megfelelően értékelni tudják egy ilyen víziút hadászati jelentőségét. A terv megvalósítására a mérnökök is lehetőséget láttak, és azt lelkesen támogatták.¹⁶ Ennek köszönhetően 1723-ban megszületett az első törvény a Dunát a Tiszával összekötő csatorna építésére¹⁷. Nem történt azonban semmi.

1744-ben újabb terv látott napvilágot, de ezúttal már nem a Haditanács, hanem az Udvari Kamara megbízásából. A megbízott *Mikoviny* Sámuel, híres kamarai mérnök volt. Ezúttal már egyértelműen gazdasági-kereskedelmi szempontok szerint gondolkodtak, és olyan emberre bízták a terv elkészítését, akinek nemcsak földmérési, hanem a Mosoni Duna és a Vág mentén szerzett vízszabályozási, malomcsatorna mederásási¹⁸ gyakorlata is volt. Mikoviny nem érte be a Tiszának a Dunával való összekötésével, hanem a Sió torkolatvidékén a Dunába vezetett csatornáját a Balatonnal, azon keresztül pedig a Drávával tervezte kapcsolatba hozni¹⁹. A kiváló mérnök a Balatonon még mélységméréseket is végzett. A terv azonban újra csak megrekedt a koncepció szintjén.

¹⁵ Szolnok városának parancsnoka volt.

¹⁶ Takács Sándor: Duna-csatorna terve Pest és Szolnok között 1715-ben. *Gazdaságtörténeti Szemle*, 1902. évf.

¹⁷ Magyar Törvénytár, 1657–1740. kötet, 651. o. 1723. évi CXII. tc.

¹⁸ Deák A. András: *Hungaria Nova megrajzolója, Mikoviny Sámuel*. Budapest, 1987.

¹⁹ MTA Kézirattár Mo. 14.

A gazdaság és kereskedelem élénkítését célzó politikájáról is híres II. József elsősorban a kárpátaljai és erdélyi só behozatalának megkönnyítése érdekében készíttetett terveket. Köztudott, hogy mind a mai napig ezeken a területeken léteznek hatalmas hegyek, melyek nem sziklából, hanem sóból vannak. Óriási kincstartaléka volt ez a birodalomnak. Gondoljunk csak arra, hogy Széchenyi az Al-Duna-szabályozásnál és részben a Tisza-szabályozásnál is "a só felemelt árából" gazdálkodhatott. II. József tehát 1786-ban egy francia mérnököt, E. J. *Maire*-t bízta meg egy újabb terv készítésével. Ez a terv is az előbbiek sorsára jutott, miként br. Schönstein udvari tanácsos pár évvel később benyújtott előterjesztése is, amely a csatorna számára három alternatívát is kitalált: Pest – Szolnok²⁰ illetve Pest – Szeged és Pest – Cegléd²¹ vonalvezetéssel.

Balla Antal, Pest vármegye földmérője lejtmerések alapján 1791-ben Pest – Cegléd – Szolnok vonalon javasolta a csatornát megépíteni. Ő már költségbecslést is mellékel: 115–120 ezer forintból véli megvalósíthatónak. A megerősödő nemzeti érzés, amely Széchenyi generációját sok nagyszerű áldozatvállalásra sarkallta, kedvezett a csatorna-építés gondolatának. Nem is merült feledésbe, és egyre-másra gyártották a terveket, szőtték az álmokat. Egy új – jórészt politikai – motívum is felzárkózott a csatornaépítés támogatására: a rossz közlekedés által elzárt keleti országrészeket összekapcsolni a nemzet szívével, Budapesttel. Éppen egy ilyen távoli vármegye szempontjából fogalmazta meg a Csatorna szükségességét Szirmay Antal 1797-ben a Karcsa, Bodrog és Tisza szabályozásáról szóló művében. Ő a korábbi elképzelések nyomán Pest – Szolnok közötti csatornát javasolt²².

A Ferenc-csatorna (1793–1802)

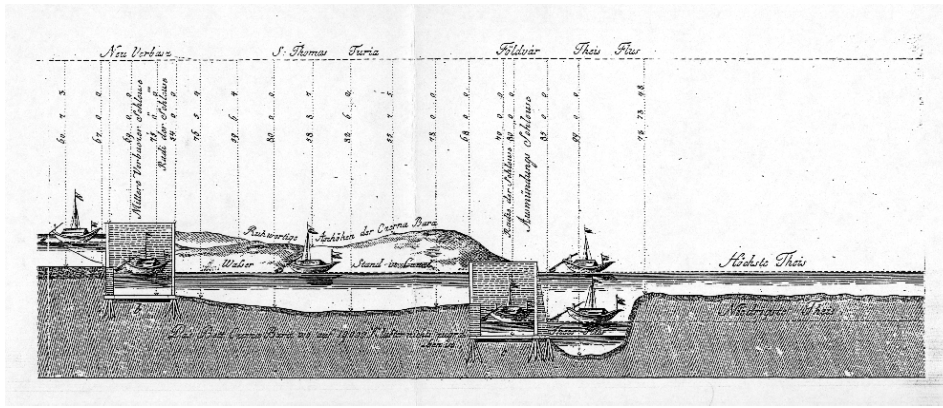
Alapvető rendeltetése ugyanaz volt, mint a "Duna-Tisza-csatorna" néven emlegetett fenti víziútnak: megrövidíteni a Tiszáról a Dunán Pest felé igyekvő hajók útját. Másodlagos feladata volt a kelet-bácskai mocsarak lecsapolása, mely által 120.000 kh területet tettek művelhetővé. Nyomvonalának megválasztásánál a legjelentősebb szempont azonban nem a mocsárlecsapolás volt, hanem a terület geográfiai helyzete: a Duna ősmedrét is felhasználva itt tudták legkisebb költséggel összekötni a két folyót. A csatorna hosszát 108 km-re, szélességét 18,6 m-re, mélységét 2 m-re tervezték, és a Duna-Tisza közötti 7 m-es szintkülönbséget három közbülső és egy-egy torkolati zsilippel hidalták át.

²⁰ Buda, 1789. július 20. Domanovszky Sándor: József nádor iratai. I. köt. 617. o.

²¹ MOL N 22. Praesidiali 99. Cs. No CCXI/1. Ludwig von Klenze: Gutachten über den Kanal von Pest nach Szegedin.

²² Notitia Topographica, Politica Inclyti Comitatus Zempleniensis. Buda, 1803. 629. §.

2. kép: Ferenc-csatorna helyszínrajza

A zseniális terveket Kiss József²³ kamarai igazgató mérnök készítette, csatorna megépítésében vállalkozó társa volt fivére, Gábor. Kiss Józsefet tervének ötletéhez két tényező is segítette. Egyrészt a Hollandiában és Angliában látott csatornahálózat, másrészt a törökök kiűzése után betelepített német lakosság számára ő mérte ki a földeket, mocsarakat csapolt le, és közben alaposan megismerte a domborzati adottságokat. Terve azonban a korábbi Duna-Tisza-csatorna tervek sorsára jutott volna, ha nem ismeri fel az idők szavát. Részvénytársaságot alapított, és ezzel a pénzes birtokosokat érdekeltté tette. Az összköltséget 1 millió forintra irányozta elő, ebből 500 ezer a részvényesek hozzájárulása volt. A csatorna számára szükséges területet a társaság az államtól ingyen kapta, ezenfelül pedig a munkálatok megkezdésére 200 ezer forint előleget utaltak ki számukra. Mint ahogy általában lenni szokott, időben és pénzben mérve ez az építkezés is többszörösébe került a tervezettnél. A munkálatok elhúzódása és a pénzkeretek túllépése miatt Kiss Józsefet igazgató mérnöki tisztségéből leváltották, sőt az új vezetés a vállalkozásból is kizárta őt és fivérét²⁴. Alapvetően nem személyes ellentétek húzódtak meg a háttérben, hanem a profit, a nyereség orientált kapitalista szellemű vállalkozás farkastörvényei.

A Kiss testvérek pályája tehát végül is derékba tört, de csatornájuk 1802-re elkészült. A

²³ Kiss József (Buda, 1748 – Zombor, 1813), vízepítő mérnök, kamarai kerületi igazgató, a Ferenc-csatorna tervezője és építője. Tanulmányait a bécsi (gumpensdorfi) hadmérnöki akadémián végezte, előbb hidászként szolgált, majd polgári pályán kamarai mérnökként a pozsonyi Duna-szakaszon, később a bácskai kamarai kerületben működött. Az utóbbi területen végzett eredményes vízrendezési munkálatai elismeréséül 1788-ban kamarai igazgató mérnöknek nevezték ki. Miután tervét kidolgozta, az uralkodó engedélyével és támogatásával megalapította a Ferenc-csatornai Kir. Szabad Hajózási Társaságot (1792), Közép-Európa első részvénytársaságát. 1797-ben a korszak vezetője az alapító Kiss Józsefet kibuktatta maga közül. Megkeseredetten, szegényen halt meg. Élete keserű tanulságát egy latin mondásban fogalmazta meg: *Fac bene, dolebis...* (Tégy jót, megbánod...)- Sír feliratát maga fogalmazta meg, amely eredetileg így hangzott: „Itt nyugszik Kiss József; Nemzetisége magyar; Hogy halhatatlan, a Ferencz-csatorna bizonyítja; Hogy halandó, e hideg márvány”.

²⁴ Nicola Petrovic: *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus korában*. Beograd – Novi Sad, 1982. A könyv részletesen tárgyalja az építés történetét és a Kiss fivérek sorsát is, kitérve elkövetett hibáikra, méltatja érdemeiket.

részvényesek pénzére és az vállalkozók érdekeltségére támaszkodó beruházás a 4 milliós építési költség ellenére is életképesnek bizonyult, a csatorna jelentős haszonnal üzemelt. Sokan vették igénybe, pedig egy 1847-ből származó kimutatás szerint nem csekély összeget kellett fizetnie a rajta átkelő hajóknak: a csatorna használatáért 260 Ft-ot, a szolgálatot teljesítő 8 hajóslegény és kormányos után 8 Ft-ot, a 12–15 lóval való vontatásért 24–30 Ft-ot kellett fizetni. A csatornán a hajóút két napig tartott, amivel azonban több mint egy hetes tiszai és dunai hajózást takarítottak meg. A Dunán árral szemben ezek a költségek még tetemesebbek voltak. Egy 6 ezer mázsás hajónak a folyó árjával szembeni vontatásához 25 lóra volt szükség, a lovak után naponként 1 Ft-ot fizettek, amihez járult a hajósok bére és a kötélkopás- szakadás költsége²⁵. A csatornával tehát a fuvarozók jól jártak. Nagy hasznot hozott azonban a társulatnak is: 20 év alatt 20 millió forint tiszta jövedelemre tett szert. A mocsárlecsapolással 4–5-szörösére nőtt a művelhetővé tett területek értéke: *Bácska az ország egyik legvirágzóbb vidékévé vált.*

A csatorna üzemeltetői azonban a haszonból túl keveset forgattak vissza a karbantartásra. 1828-at követően, amikor is a hajózási szabadalom lejárt, a csatorna medre rövidesen annyira feliszapolódott, hogy alkalmatlanná vált a hajózásra. Az átmenő forgalom teljesen megszűnt. Az állam ezért 1842-ben saját kezelésébe vette a csatornát. A csatorna akadozó vízellátásának megszüntetésére 1851-ben Bezdánnál új torkolatot építettek. Lényegi változás azonban nem történt, a csatorna vízellátása továbbra is akadozott. Viszont született egy újabb álom: a Ferenc-csatorna Pestig való meghosszabbításának terve. Szerzője 1847-ben egy ilyen létesítményt még a Duna-Tisza-csatornánál, sőt a vasútnál is gazdaságosabb beruházásnak tartott²⁶. Az 1848–49-es magyar szabadságharc tovább rontott a csatorna esélyein.

A megújulást Türr István külföldi tőke bevonásával alapított részvénytársasága hozta el neki.

Az 1870. évi XXXIV. tc és az 1873. évi XVII. tc. a csatorna tulajdonjogát az új társulatnak engedte át. Ez vállalta a Sztapár – Újvidék vonalvezetésű Ferenc József Csatorna és a Baja – Bezdán-i tápcsatorna megépítését, valamint a Tisza-szabályozás következtében holtágba került tiszai torkolat áthelyezését Bácsföldvárról Óbecsére – összesen 10 millió forint költséggel.

A II. Ferenc király nevét viselő Ferenc-csatorna építése és sorsa fontos tanulságok levonására ad lehetőséget. Ezek közül számunkra a legfontosabb: története bebizonyította, hogy részvénytársaságok alapításával lehet akár vizeket is szabályozni és hajózó utakat építeni. Sőt, a szolnoki Duna-Tisza-csatorna története azt mutatja, hogy a XIX. században már igazán csak ez az út volt járható.

---

²⁵ Poroszkay Ignác: A Ferencz csatorna Pestig hosszabbításának hasznai. Pest, 1847.

²⁶ Poroszkay u. o.

A Ferenc-csatorna sikerén felbuzdulva 1803. november 30-án a nádor a Szolnok-Pest vonalvezetésű²⁷ Duna-Tisza-csatorna ügyében egy felterjesztéssel fordult a királyhoz²⁸. Benne előbb a csatorna megépítéséből az országra és a birodalomra származó előnyöket vázolta fel, majd kitért a várható költségekre, végül javaslatot tett a csatorna építését előkészítő teendőkre.

Az előnyök között említette a Felső-Tisza-vidéknek és Erdélynek Budapesttel való összekapcsolását; az Alföld és Bécs között megrövidülő hajóutat; a régió nyersanyag-kivitelének és a kész termékek behozatalának megkönnyítését; végül a közlekedés lehetőségét és biztonságát azokon a vidékeken is, ahol megbízható szárazföldi utak nem építhetők. Végezetül azt javasolta, hogy nevezzenek ki egy, a csatorna építésének ügyét kézben tartó királyi biztost²⁹.

József nádor közvetlen, személyes érdekeltsége az ügyben kézenfekvő. A Körösök mentén jelentős birtokai voltak, melyeken mintagazdaságot rendezett be. Beszédes József vízmérnökkel vizet szabályozott, malomcsatornát és rá malmokat építtetett. Ha tehát a Szolnoki csatorna megépül, ő durván 50 km-nyi tiszai hajókázás után a csatorna nyugodt és biztonságos vizein szállíthatja gabonáját, állatait Budapest vagy Bécs piacaira, ami a gyakorlatban másfél hét idő, 550 km-nyi jórészt a Duna árjával szembeni hajózás, és a vele járó többletköltség megtakarítását jelentette volna.

Úgy tűnt, hogy a kedvező történelmi pillanat – a Ferenc-csatorna sikere – és a hathatós nádori közbenjárás hatására a Csatorna kilép az álmok világából.

A király 1803. december 17-i leiratában utasította gr. Pálffy Károly kancellárt, hogy szervezzék meg a csatornaépítés előmunkálatait.

Ennek megfelelően királyi biztossá azt a Podmaniczky Józsefet nevezték ki, aki a Ferenc-csatorna által átszelt Bács megye főispánja volt, majd összeállították azt a küldöttséget, amelynek feladatául adták, hogy helyszíni bejárás során geometriailag mérjék fel a terepet, végezzék el a szükséges szintezéseket, végül munkájukról a Helytartótanács számára részletes jelentést készítsenek. A bizottság költségeit a sóalpból fedezzék. Az uralkodót tehát sikerült megnyerni³⁰.

A csatorna nyomvonalát kijelölő bizottságban jelen volt az a Heppe Szaniszló is, akit a Kiss fivérek leváltása után a Ferenc-csatorna építés szakmai irányítójának neveztek ki. Heppe ezúttal már országos építészeti igazgató, de ami az ügyel kapcsolatban fontos: a csatornaépítés terén gazdag tapasztalattal rendelkezett. Ez a bizottság tehát a királyi biztos vezetésével bejárta a terepet, majd

²⁷ A magyar szakirodalom, amikor a Duna-Tisza-csatornáról beszél, sohasem a Ferenc-csatornára gondol, jóllehet az is a két folyó közötti hajózási kapcsolat végett épült.

²⁸ MOL József Nádor Titkos Levéltára, Acta Praesidialia 1803. No. IX.

²⁹ Br. Podmaniczky Józsefet, helytartósági tanácsost, Bács megye főispánját ajánlja.

³⁰ MOL Magyar Kancellária, 1804. 561. fasc.

egy külön csoportot szervezett a szintezési munkák elvégzésére³¹. Munkájuk végeztével elkészítették jelentésüket, melyben a felszíni adottságokat figyelembe véve megfogalmazták a csatorna építésének lehetőségeit, hasznát, és számvetést készítettek az építés és karbantartás várható költségeire vonatkozóan³². Ezen jelentés alapján készítette el a nádor 1805. febr. 5-én a királynak megküldött előterjesztését³³. Ebben az építkezések teljes költségét 3.500.000 forintra becsülte. Ebből 2 millió Ft-ot magánemberektől felvett kölcsönből állítana elő. A kölcsönre fizetendő 5%-os kamat fedezetét a sóalapból folyósított 100.000 Ft fedezné³⁴. A fennmaradó másfél milliót a kincstárnak kellene pótolnia. Továbbá célszerűnek tartaná, ha 1000 Ft-os részvényjegyeket bocsátanának ki. Ugyanakkor a csatorna használatából az állam számára származó előnyök és haszon fejében bízik abban, hogy a király hozzájárul, hogy a kincstártól kapott összeg után ne kelljen kamatot fizetni, esetleg a kölcsönt egyáltalán ne kelljen visszafizetni. Ezt azért tartaná méltányosnak, mivel a vállalkozást nem magánszemélyek kezdeményezték, hanem maga az állam. Ha pedig a másfél milliónyi kölcsön visszafizetéséhez az állam ragaszkodna, akkor legalább ahhoz járuljanak hozzá, hogy a csatornaépítés befejezését követő 16 év után kelljen csak a törlesztést elkezdni. Arra az esetre pedig, ha az államháztartás rendkívül szorult helyzetbe jutna, a törlesztést illetően még egy alternatívát is javasol: a csatorna építéséhez szükséges teljes összeget mind a részvényesek, mind pedig a kincstár számára a felvett kölcsön arányában évi egyenlő részletekben fizetnék vissza. Kamatot csak a magán kölcsönök után törlesztenének, mivel nem tartaná helyesnek, ha az állam is kamatot számítana olyan pénzek után, melyeket a közjó szolgálatára fordítottak. Az állam támogatására számítana oly módon is, hogy katonai szolgálatban lévő iparosokat, szakembereket kér.

A felettből szerény összegben meghatározott csatorna-építési költségtől visszaretent az Udvari Kamara. Jól tudták ugyanis, hogy ha a Ferenc-csatorna 4 millióba került, akkor ez a sokkal több domborzati nehézséggel szembenező Csatorna a nádor által becsült összegnek a többszörösébe fog kerülni. Ezen túlmenően nyilván nem tetszett a kamarai uraknak azért sem, mivel a felterjesztés túl nagy szerepet szánt az államnak. Úgy vélték, hogy az építkezés – még a szóban forgó árak mellett is – túlterhelné a Kincstárt. Azt javasolták tehát, hogy alapítsanak társaságot és működjék az vállalkozás formájában. Követendő példaként a Ferenc-csatorna építését hozták fel³⁵. A kancellár, Pálffy, egyetértett ezzel, sőt úgy látta, hogy a vállalkozásnak még ilyen körülmények között sem

³¹ A szintezést Kolhammer János vezette, aki az országos építészeti bizottság tagja volt. Beosztották melléje Saár Jánost, Pest vármegye mérnökét, Hohn Pál gyakornokot, két figuránst, két napszámost és egy vármegyei huszárt. (MOL Kanc. 1804. 4755. és 7773. fasc.)

³² MOL N Titk. Lt. Acta Praesidialia 1805. No. V. és 1826. No. XIV.

³³ MOL N Titk. Lt. Acta Praesidialia 1805. No. V. és 1826. No. XV.

³⁴ MOL N Titk. Lt. Acta Praesidialia 1805. No. V.

³⁵ MOL M Kanc. 1805. 3883. fasc.

kedveznek az idők, ezért javasolta annak elhalasztását³⁶. Az idők valóban nem kedveztek semmilyen nagy beruházásnak, mivel Ausztria ez idő tájt Angliával és Oroszországgal szövetségben Napóleon ellen készült, aki 1805. dec. 2-án Austerlitznél megverte az egyesült orosz-osztrák sereget.

Szakmai aggályok is merültek fel azonban a Csatornát illetően.

Attól tartottak ugyanis, hogy táplálására nem lesz elegendő víz, ezért a király újabb helyszíni szemlét rendelt el³⁷. Az Építési Igazgatóság vízügyi részlegének vezetőjét³⁸ utasították, hogy egy vagy két, általa kiválasztott mérnök társaságában Pestre utazzon, és a Pest vármegyei mérnök³⁹ kíséretében a csatornaépítésre vonatkozó előterjesztésben foglaltakat a helyszínen még egyszer ellenőrizze, különös figyelmet fordítva arra, hogy a csatorna menti vízfolyások elegendő vizet tudnak-e adni a csatorna biztonságos üzemeltetéséhez⁴⁰. A mérnökcsoporthoz tartozó tapasztalatait summázó jelentést nem ismerjük. Tény, hogy ezt követően nem történt semmi. Azt pedig, hogy tendenciózus időhúzásról volt-e szó, amikor ezt a vizsgálatot elrendelték, avagy a kormány valóban az igazságot akarta a következményekből nem lehet megbízhatóan eldönteni, mivel a napóleoni háborúk miatt, ha akart volna is csatornát építeni az állam, akkor se tudott volna.

A háború azonban ismét felszínre hozta a közlekedés és a katonai utánpótlás gondjait az utakkal alig rendelkező Magyarországon. Ez adott indokot József nádor számára, hogy 1810-ben újabb felterjesztést nyújtson be a királyhoz⁴¹. Benne rámutat, hogy ha a Csatorna megépült volna, akkor a hadi szállítások sokkal kevesebb pénzt emésztettek volna fel. Ezen túlmenően azonban más természetű érvet is felemlít. Elmondja, hogy az elmúlt évben az őszi esőzések következtében járhatatlanná váltak az alföldi utak, és a lakosság teljesen el volt zárva a külvilágtól: sem sót, sem egyéb élelmet eljuttatni hozzájuk nem lehetett, ami valóságos éhínséghez vezetett...

A birodalom gazdasági erejét a végsőkig igénybe vevő háború azonban tovább folytatódott, és a felterjesztés feledésbe merült.

József nádor azonban nem akarta tudomásul venni, hogy az állam gyámkodásával nem érhet célba. 1821-ben újabb javaslatot terjesztett a király elé⁴². Ezúttal még határozottabban és részletesebben fejtette ki, hogy miért volna rendkívül hasznos és áldásos a csatorna mind a birodalom, mind pedig Magyarország fejlődése szempontjából. Érintette benne a csatornát tápláló vizek összegyűjtésének a problémáját is. Szerinte ez lehetséges volna, de a költségeket az államnak kellene viselnie.

Rezignált hangvételeből arra lehet következtetni, hogy már ő sem bízik a király pozitív válaszában.

³⁶ MOL M Kanc. 1805. 3885. fasc.

³⁷ Domanovszky Sándor: József nádor iratai III. köt.

³⁸ Báró Pacassi

³⁹ Balla Antal

⁴⁰ MOL M Kanc. 1806. 6624. fasc.

⁴¹ MOL N Titkos Lt. Acta Praesidialia 1810. No. XXI.

⁴² MOL N Titkos Lt. Acta Praesidialia 1821. No XVIII.

Végül arra kéri az uralkodót, hogy az ügyre vonatkozó valamennyi aktát a magyar országos hatóság részére megőrzés végett megküldeni szíveskedjen.

A késedelmes válasz, amely csak 1826-ban született meg, sejtetni engedte a királyi elutasítást. Pénzhiányra hivatkozva elzárkózott a csatornaépítéstől⁴³, és egymondatos válaszában második felében világosan megfogalmazta hogyan gondolkodik a csatorna költségeinek előállítási módjáról: "... a szükséges pénzeszközökről, amennyiben ez a csatorna valaha is megépülne, eleve más úton-módon kell gondoskodni". József nádor, miként az arisztokrácia nagy része, nem tudott másként gondolkodni. És ha másképp is gondolkodott volna, nem biztos, hogy erőfeszítéseit siker koronázta volna. A polgárság még szegény nálunk, az arisztokrácia köreiben pedig, ha lenne is befektetni való pénzük, még nem honos a kapitalista gondolkodásmód. Ebből a szempontból tanulságokkal szolgálhat, ha egy pillantást vetünk a Ferenc-csatorna részvényeseinek osztályösszetételére⁴⁴. A 31 részvényes közül 20 az arisztokrácia felső rétegéhez tartozott, 6 kismemes volt, 4 polgár, 1 pedig katona. A magyar mérnökök által tervezett, magyar földön épített csatorna részvényesei közül 5 volt magyar mágnás, illetve földbirtokos, és ezeknek összesen 14 részvényük volt. Az osztrák nagybirtokosokat 9-en képviselték, akik összesen 13 részvényt birtokoltak.

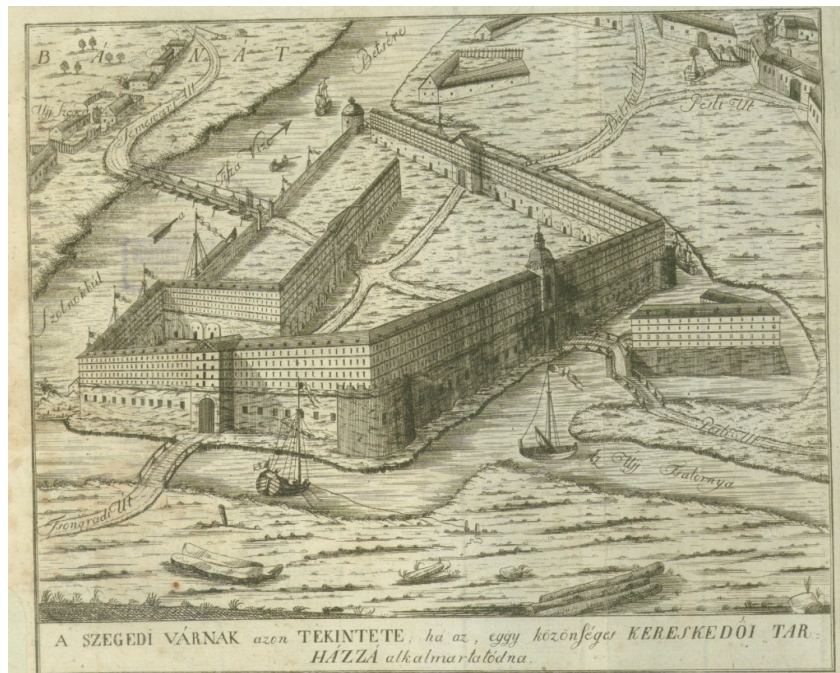
Meghökkenítő statisztikai képet kapunk, ha a kismemeseket, polgárokat, hivatalnokokat és katonákat nézzük. Ezek kezében 23 részvény volt, de köztük egyetlenegy magyart sem találunk. Ez egyben azt is jelenti, hogy a részvénytőkének csak 14 százaléka volt magyar részvényesek kezében! A magyar polgári réteg és középosztály szegénységére enged ez következtetni. Vajon milyen jövő várt volna ez idő tájt – az 1800-as évek elején – egy szolnoki Duna-Tisza-Csatorna Részvénytársaságra, amikor annak megépítésében közvetlenül éppen az ország legszegényebb vidéke volt érdekelve? Ilyen értelemben is igaza volt Pálffy Károly kancellárnak, amikor a fent idézett nyilatkozatában az időt kedvezőtlennek ítélte a csatornaépítéshez, jóllehet ő nyilvánvalóan a napóleoni háborúkat tekintette alapvető akadállynak.

A fent idézett, 1826-ban József nádornak adott királyi választ nem egyszerű halogatásnak vagy elutasításnak kell tekintenünk. Az egyben üzenet is mindazoknak, akik a jövőben csatornát akarnak építeni...

---

⁴³ MOL N Titkos Lt. Acta Praesidialia 1826. No XIV. "Da jedoch die Lage des Staatsschatzes nicht gestattet, die zur Ausführung eines solchen Unternehmens erforderlichen bedeutenden Kosten zu tragen, oder aus denselben Beiträge hiezu zu leisten; so werden Eure Liebden für die Aufbringung der hiezu erforderlichen Geldmittel, wenn es zu diesem Kanalbau kommen sollte auf andern Wegen im Vorhinein bedacht sein."

⁴⁴ Nicola Petrovic: Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus korában. Beograd – Novi Sad, 1982. 329–330. o.

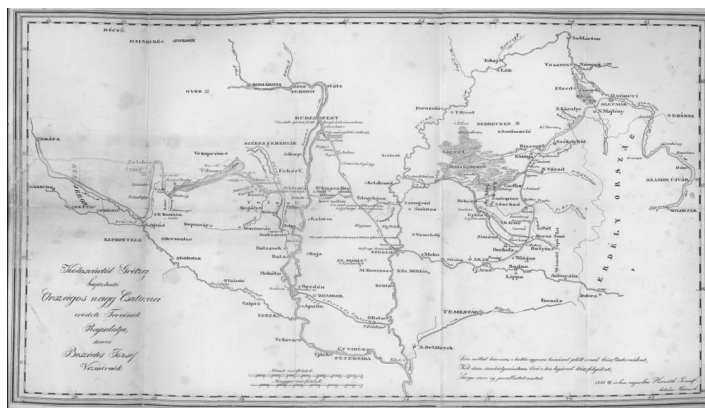
A Ferenc-csatorna sikere nemcsak József nádor fantáziáját mozgatta meg, hanem némely kiváló magyar mérnökét is. Így születhetett meg Vedres István könyve 1805-ben, melyben a Tiszát a Dunával összekapcsoló Pest – Szeged vonalvezetésű hajózó csatorna megépítését szorgalmazza⁴⁶

⁴⁵ A Tisza szabályozásának ekkor még híre-hamva sem volt, rendszeres hajózásra pedig szeszélyes vízjárása és örökké változó medre miatt nem volt alkalmas. Ezért a Szegednél a Tiszába torkolló Maros folyó forgalmának külön csatornával szerettek volna Pest felé biztos víziutat teremteni. Lásd: Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna. Szeged, 1805.

⁴⁶ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

. Bár ez a csatornavonal jóval hosszabb, mint a Szolnoktól kiinduló, mégis előnyösebbnek tartja amannál, mivel, mint mondja, a Tisza Szeged és Szolnok között nem mindig hajózható: kis víznél a zátonyokon fennakadnának a hajók, nagy víznél pedig nem találnák meg a főmedret. Egyik fő érve a csatornaépítés mellett annak hadászati jelentősége: az ország közepén hadianyagok és élelmiszerek tömeges, gyors szállítását tenné lehetővé.^{20.} kép: Vedres István Duna-Tisza-csatorna-koncepciója

A közlekedés ügye a reformkorban közüggé lett. Széchenyi írásai a figyelmet a kereskedelem és az ország jólétének szoros összefüggésére irányították. A kereskedelem pedig a jó közlekedési lehetőségek függvénye. A DGT hajóinak biztonságos víziutakra; a sót, gabonát szállító szekereknek jó utakra, hidakra; a lendületbe jövő vasútépítésnek megfelelő törvényi szabályozásra volt szüksége. Az 1836. országgyűlés törvényt is alkotott az ország köz javát és kereskedését gyarapító magánvállalkozásokról, mely a közlekedési utak, eszközök építőinek nyújtandó kedvezményekkel és az építkezések során esedékes kisajátításokkal foglalkozik⁵⁸.

⁴⁷ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁴⁸ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁴⁹ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁵⁰ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁵¹ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁵² Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁵³ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁵⁴ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁵⁵ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁵⁶ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁵⁷ Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló ujj hajókázható tsatorna... Szeged, 1805.; megjelent németül is: Wien, 1807.

⁵⁸ 1836. évi országgyűlés 25. tc.

4. kép: Beszédes József Kolozsvártól Gräzig [Grácig] tervezett csatornája

Erre a törvénycikkre hivatkozva *Beszédes József* vízépítő mérnök⁵⁹. 1837. május 25-én Pest vármegye első alispánjától segítséget kér a Duna-Tisza-csatorna tervezéséhez szükséges adatok begyűjtéséhez, amikor is egy szolgabírónak és egy esküdt úrnak a kirendelését kérte, amit Pest vármegye 1837. aug. 31-i közgyűlése meg is ítél.

Ezzel a segítséggel még ez évben Beszédes a Körösök torkolatával átellenben fekvő alföldi várostól, Csongrádtól induló csatorna tervét és építésének költségvetését készítette el, s azt a kormány elé terjesztette. 1839-ben pedig egy minden korábbi elképzelést felülmúló merész koncepcióval lepte meg az országot: Kolozsvártól Gräzig akart hajózni⁶⁰: „Hazánkat béutazván láttam, hogy a Balatontól Debrecenig lehetséges egy nagy hajókázó csatorna. Ez vezérlé egy idő óta tetteimet egy nagy egész felé...”. Ennek keretében több csatorna-ágot tervezett: Kolozsvártól kiindulóan a Szamos régi vízágyában Vásárosnaménynél a Tiszába vitte az első ágot, amelyből Szatmárnémetinél kiágazva az Ér völgyében vezette a másik ágot, amely a Berettyó vizével gazdagodva a Körösöket átvágva Aradnál a Marosba torkollott. A harmadik csatornaág Nagyvárad és Békés között a Körös folyó medrében haladva az Öcsöd és Cibakháza között létesíthető mesterséges csatornával érte el a Tiszát, melyet aztán a Dunával a Csongrád és Bölske között tervezett Duna-Tisza-csatorna által kötött össze. A Dunából tovább a Sárvíz, Kapos, Sió, Balaton, Zala és Mura folyók felhasználásával hajózott volna egészen Gräzig. "*Hazánkat béutazván láttam, hogy a Balatontól Debrecenig lehetséges egy nagy hajókázó csatorna. Ez vezérlé egy idő óta tetteimet egy nagy egész felé...*" - írja Kolozsvártól Grätzig című könyvének előszavában. Ezen koncepció keretében több csatorna-ágot tervezett: Kolozsvártól kiindulóan a Szamos régi vízágyában Vásárosnaménynél a Tiszába vitte az első ágot, amelyből Szatmárnémetinél kiágazva az Ér völgyében vezette a másik ágot, amely a Berettyó vizével gazdagodva a Körösöket átvágva Aradnál a Marosba torkollott. A harmadik csatornaág Nagyvárad és Békés között a Körös folyó medrében haladva Öcsöd és Cibakháza között létesíthető mesterséges csatornával érte volna el a Tiszát, melyet aztán a Dunával Csongrád és Bölske között tervezett Duna-Tisza-csatornával kötötte össze. A Dunából tovább a Sárvíz, Kapos, Sió, Balaton, Zala és Mura folyók felhasználásával szándékozott hajózni egészen Grácig.

Nem tartjuk véletlennek, hogy Beszédes nemcsak Szolnoktól, hanem a Körösök torkolatával

⁵⁹ Beszédes József (1786–1852) a komplex vízgazdálkodás magyarországi úttörője, a magyar nyelvű műszaki irodalom egyik megteremtője, a Magyar Tudományos Akadémia első mérnök tagja volt. Szakmai sikereit elsősorban annak köszönhetjük, hogy mindig vízrendszerekben gondolkodott. Ausztriában is dolgozott 1827–28-ban, ahol a Linz – Budweis között épülő vasút vonalát keresztező vízfolyások rendezését irányította.

⁶⁰ Beszédes József: Kolozsvártól Grätzig hajózható országos nagy csatorna tervének, és a földszin s folyó-vízágy ótalmi elvének rövid előadása. Pest, 1839.

szembeni Csongrád városától is indított csatornát. Ő ugyanis 1835-től a Fehér- és Fekete-Körös szabályozását vezette, közben – 1832–40-ig – a nádor birtokainak vízrendezését is irányította, aminek keretében megépült a Nádor malomcsatorna. Akár a nádor érdekeire való tekintettel, akár nem, a Csongrádi kiindulású csatorna, ha megépül, a nádornak nagyon nagy gazdasági előnyöket hozott volna.

Ettől függetlenül az ország egységét elősegítő, keletet nyugattal egybe kapcsoló csatorna eszméje kedvezett a reformkorban nagy lánggal lobogó patriotizmusnak is, bár az izmosodó politikai ellenzék veszélyt szimatolt benne. Kossuth Lajos károsnak ítélte például minden olyan közlekedési vonalat, amely Ausztriának Magyarországgal való könnyebb kommunikációját segítette elő. Alapállása az volt, hogy jobb, ha semmi sem épül, mintsem hogy az Ausztriának kedvező legyen.

Ekkor még azonban Kossuth befolyása nem volt ahhoz elég erős, hogy a Csatorna délibábjával szembeszálljon. Beszédes álmai, mert inkább álmok, mint mai értelemben vett műszaki tervek voltak ezek, sokak fantáziájában gyökeret vertek. Sikeresen népszerűsítette őket Bécsben is, amikor 1839-ben br. Vécsey Miklós⁶¹ és számos közéleti nagyság előtt ismertette vízügyi programját.

Jelentős előrelépés volt az ügyben, amikor „1839. augusztus 13-án Vécsey Széchenyi István javaslatára és a nádor pártfogása mellett számos befolyásos és gazdag urat Pozsonyban a csatorna ügyében gyűlésre hívott össze, mely összejövetelel megfogalmazták szándékukat egy csatorna-társaság alakítására.” A dokumentum szerint, melyet Széchenyi fogalmazott, az aláíró urak a háza számára "üdvösségesebbet" el sem tudtak képzelni a megépítendő hajóútnál⁶².

Nem telt el három hónap, és a *Pest – Szolnok és Szegedi Vízcsatorna Társaság* néven november 1-jén formálisan is megalakult a Társaság. Az alapító okiratot nem kevesebben, mint 91-en írták alá – többek között *Széchenyi és Sina* is⁶³. Elnök egyelőre Vécsey lett, akit csak ideiglenesen választottak meg. Ez jelzi, hogy az újonnan alakult részvénytársaság háza táján még nincs minden igazán rendben. A nagy "országépítő", Széchenyi csak ékesszólását, a nádor pedig mindössze pártfogását adta, az állam pénzügyi támogatása pedig fel sem merült. A nádor számára a csatornával kapcsolatban 1826-ban küldött, fent idézett, császári leirat nem hagyott kétséget afelől, hogy a csatornaépítők a jövőben csak egy életképes *részvénytársaságban* bízhatnak. A részvénytársaság életképessége pedig tagjainak tőkeerejétől függött. Az alább tárgyalt dokumentumok megmutatják, hogy éppen ezért valójában kezdettől fogva *Sinát* szánták a Társaság élére, aki – miként a Lánchíd építésénél is – pénzénél és a pénzvilágban élvezett tekintélyénél fogva biztosította volna a munkálatok zavartalan gazdasági hátterét.

⁶¹ Szatmár vármegye főispánja

⁶² Beszédes József: Mérnöki irányzatok. Bp. 1842.

⁶³ Báró Vécsey Miklós: Századunk 1840. évf. és MTA K 183/147.

Széchenyi és a Duna-Tisza-csatorna

Széchenyitől egészen 1839. november 1-jéig, a Csatorna Társaság megalakulásáig – csak lelkesedő és lelkesítő megnyilatkozásokat olvashatunk ebben az ügyben: „Egész Felső-Magyarországot és Erdélyt hozza összeköttetésbe a hon szívével”, és hogy a csatorna „...a honnak olly vidékét, melly leginkább megőrzé magyar jellegét” beköti az ország vérkeringésébe – hangoztatja a tőle ismert lelkesedéssel.

Talán éppen Vedres István Duna-Tisza-csatornájára gondolt, amikor Naplójában így sóhajt fel: „Istenem, mennyit nyerne a Duna, ha a Tiszával hajó által összeköttetésbe hoznánk”⁶⁴! Ez irányba mutat az a tény is, hogy éppen szegedi tartózkodása idején idéz Naplójában egy „Vödrös”-höz írt levélrészletet⁶⁵.

Mindenesetre 1835-ben levélben tett ígéretet Szeged városának, hogy egy Pestet Szegeddel összekötő csatorna eszméjét „csüggedetlenül” fogja támogatni⁶⁶. Pár évvel később egy másik tervvel kapcsolatban így nyilatkozott: „Pest – Szolnok – Szegedi Vízcsatorna oly vállalt, melly hazánkra nézve a lehető legfontosabb”⁶⁷. Máshol pedig türelmetlenül és szónokiasan teszi fel a kérdést: „Miért nem köti vízcsatorna össze Szegedet Pesttel?”⁶⁸ Amikor pedig elérkezik a Társaság szervezésének ideje, mindenkivel aktívabban veti magát a munkába. „Leveleskönyve” bizonyítja, hogy a Társaság alapítására vonatkozó 1839. november 1-i szándéknyilatkozatot is ő fogalmazta: „Budapestet egybekötni vízcsatorna által Szolnokkal, Szegeddel, s így ...érintkezésbe hozni felső Magyarországot s a ...Maroson Erdélyt hazánk központjával: olly vállalat, mellynek sikere aligha egyetlen egy honi kebelt is hidegen és részvétlenül hagyna. Mi alulírtak ez okból mindent is elkövetni ünnepélyesen ígérkezünk, mi csak tőlünk telik s tehetségünkben áll, e nagyszerű cél előmozdítása s elérése végett”⁶⁹.

Széchenyi azonban a háttérben marad, jóllehet a Csatorna ügyét, mint apa a fiát, magáénak tudja. Meggyőző érvet szolgáltat erre egyik Sinához írt levele, melyben így fogalmaz: „Milyen szép volna, ha Elsőszülöttünket – tudniillik a Hidat – egy kisfiúval, a Csatornával, dicsőíthetnénk meg”⁷⁰.

A politikai, nem kevésbé a közlekedés-politikai helyzet azonban rendkívül bonyolult volt. Zajlottak a csatározások a vasútépítő társaságok között. A háttérben erős érdekkellentétek és politikai ellentétek feszültek. Sinának, hogy az épülő Lánchíd gazdasági jelentőségét erősítse, az lett volna az érdeke, hogy először a Duna jobb partján épüljön meg a vasút Bécs és Budapest között. A kormány

⁶⁴ Sz. I. Napló 1833. szept. 8. „Gott, wie gewinnt die Donau, wenn man von der Theiss hineinfahrt!”

⁶⁵ Sz. I. Napló 1833. szept. 3.

⁶⁶ Sz. I. levelei II. p. 69.

⁶⁷ Sz. I. levelei II. p. 721.

⁶⁸ Néhány szó a Dunahajózás körül – Társalkodó 1835.

⁶⁹ MOL Sz. I. Gyűjtemény P 626/23. Sz. I. Leveleskönyve p. 281. Pozsony, 1839. nov. 1.

⁷⁰ MTA, K 198/91. Széchenyi levele Sinához, Pozsony, 1841. november 2.

is ezt támogatta.

Észak- és Kelet-Magyarország vármegyei azonban a Duna bal partján futó vonal hívei voltak. Az itt szállított áru azonban elkerülte volna a Sina érdekeltségű Lánchidat.

A csatornaügy ezen szakaszában úgy tűnik, hogy Széchenyi "Vécsey csatornáját" a játszmában csak ellensúlynak, "contrapondus"-nak szánta, ahogy azt egyik 1839. november 8-án Sinához írt levelében kifejtette: "Remélem, Vécseyt az ő Csatorna-gondolatával nem utasította el, mivel az W...r⁷¹ és az én hadműveleti tervemben úgy szerepel, mint amit szükség esetén Ullmann ellen mint ellensúlyt használjuk fel."⁷²

Széchenyi így okoskodott: A bal parti vasút híveivel szemben csak a csatorna-építés ígéretével nyerhetnek csatát. Ezért azt fogják mondani, hogy csak akkor építi meg Sina a csatornát, ha az alföldiek a jobb parti vasutat támogatják, s így valószínűleg számos szavazatot hódíthatnak el a bal partiak vezérétől, Ullmanntól. Ezért azt tanácsolja Sinának, hogy tüstént álljon a Duna-Tisza-csatorna híveinek az élére, de ne vállalkozóként lépjen fel, csupán csak hirdesse annak hasznosságát. Egy ilyen deklarációval akár anyagi, akár erkölcsi szempontból nézve, semmit sem kockáztat. Ezt követően egy bizalmas információt közöl a címzettel: Vécsey levélben siránkozott W...-nak, hogy Sina csupán csak mint egyszerű részvényes akar részt venni a vállalkozásban. Így pedig nem bízik annak sikerében.

Széchenyi azt javasolja Sinának, hogy küldjön egy levelet Vécseyhez – amit ő már megfogalmazott és mellékel –, mely csupa szabadkozás, de egyben kifejezi, hogy ő kész a részvényesek élére állni. Ha azt akarják ugyanis, hogy az ő "contrapondus"-ukból legyen valami – mondja Széchenyi –, ezt föltétlen meg kell tennie. Így ugyanis az alföldi megyék országgyűlési képviselőihez még időben eljut a hír, ami által, még ha nem is tudják a vasút feletti országgyűlési vitát elkerülni, a csatorna javukra fordíthatja azt⁷³.

Sina másnapi dátummal alá is írta, és elküldte Vécseyhez a Széchenyi által, az ő nevében fogalmazott levelet, melyben alapvetően azokat a feltételeket fogalmazta meg, melyek mellett hajlandó a Társaság élére állni⁷⁴.

Sina György, mint csatorna-vállalkozó

Sina számára nem volt egyértelmű, hogy a Csatorna önmagában nyereséges vállalkozás

⁷¹ Nem tudjuk, ki ez a bizonyos "W...r", akivel közösen dolgozta ki a "hadművelet" tervét.

⁷² MOL, Széchenyi István Gyűjtemény P 626/23 Széchenyi Leveleskönyve pp. 227–229. Széchenyi levele Sinához Pozsony, 1839. november 8.

⁷³ MOL Széchenyi István Gyűjtemény P 626/23. Széchenyi Leveleskönyve pp. 227–229. Széchenyi levele Sinához. Pozsony, 1839. november 29.

⁷⁴ A már idézett "Leveleskönyv" 259. oldalán azt a zavaró megjegyzést találjuk, hogy a Sina által nov. 30-ára dátumozott levelet Széchenyi dec. 7-én küldte meg Sinának, és Sina nov. 30-ára dátumozva küldte azt tovább Vécseyhez. Ennek ellentmond azonban, hogy Széchenyi ebben a dec. 7-i levélben már arról számol be, hogy az a tény, hogy Sina a csatorna-ügy élére állt, már 6 szavazatot hozott.

lenne. Soknak találta a nyitott kérdést, a kockázatot pedig a költségek magas volta miatt nagynak. Ez is oka lehetett annak, hogy a Társaság elnöki tisztét elfogadni vonakodott és "kérette" magát. Széchenyi azzal, hogy segített neki a kérdést olyan összefüggésekbe állítani, melyek a bankár érdekeltségét egyértelműsítették, kimozdította őt a holtpontról.

A fent már említett, Széchenyi által sugalmazott levelet 1839. november 30-án elküldte Vécseyhez. Benne biztosítja a címzettet, hogy mi sem lehetne előtte kedvesebb, mint a Duna s Tisza egybekapcsolásának tervét elősegíteni. Sőt, hajlandó a Társaság vezetését is elfogadni, és megígéri, hogy Beszédes tervét megfelelő szakértőkkel még alaposabban és a helyszínen is megvizsgálhatja, hogy aztán minél előbb a csatorna építését megkezdhesék. Az idegen szakértők bevonását azért tartja fontosnak, mert – miként mondja –, egy ilyen fejlődő országra nézve, mint amilyen Magyarország, semmi sem lenne károsabb, mint „kimerítő adatok híja miatt a vállalt félben hagyására kénytelenülni”, másrészt pedig az ilyen beruházások csak akkor vezetnek sikerre, és „csak akkor tarthatják fenn magukat, ha pénzügyi tekintetben is jutalmazók”. Első feltétele tehát az, hogy Beszédes tervét alaposan vizsgálják felül. Ez természetes és viszonylag könnyen teljesíthető elvárásnak tekinthető.

Sokkal keményebb feltétel az, amit ezek után megfogalmaz: „az említett csatornát nem egyedül, mint valamely különös láncztagot, hanem összefüggésben eszközölhetem azon vasúttal, mellynek építését, a Duna jobb partján vettem célba”. Majd más szavakkal és még konkrétan is megfogalmazza: „a Duna s Tiszának Budapestről egy ággal kiindulandó, de Szolnokra vagy Csongrádra és Szegedre elágazandó csatorna általi egybekapcsolását – noha ez külön részvénytársaság vállalata lenne – csak azon feltétel alatt teszem sajátommá, ha az általam a Duna jobb partján építtetni szándéklott vasút nyerendi el az Ullmann ur által tervezett balparti vasút felett az elsőbbséget”. Feltételének megfogalmazásában a két összefüggő vállalkozás pénzügyi sikere vezérli, hangsúlyozza. Világosan látja ugyanis, hogy a még csak most „fejledező” Magyarországon a Duna mindkét partján párhuzamosan futó vasútvonalak megfelelő haszonnal nem üzemeltethetők. A balparti vonallal, ha az megépül, a jobb parti nem versenyezhet, mivel az Bécs – Pozsony, valamint az északi gazdag bányavárosok forgalmát elvinné. Még fenyegetőbbnek érezte Sina a konkurenciát a Lánchíd miatt, mely ily módon – miként véli –, jelentőségében sokat veszítene, befektetett pénze pedig soha meg nem térülne. Érthető tehát, ha levelében újra és újra – mintegy fenyegetésképpen – megfogalmazza feltételét: „Méltóságod által megindított vizcsatornát...csak olly feltétel alatt, s akkor veendem közvetlen munkába, ha az általam építtetni szándéklott jobbparti vasút kérdése az országgyűlésen rám nézve kedvezőleg döntenek el”. Végezetül egy 10 tagú választmány létrehozását javasolja, és nagylelkűen lemond a részvényekről, az azok Magyarországon mind elkelnének, és megelégedne azzal az erkölcsi nyereséggel, melyet ez a

nagyszerű vállalkozás sikere hozna neki⁷⁵.

Ennek az idézett levélnek eredetijét Széchenyi "Leveleskönyve"-ben találtuk⁷⁶ meg, aminek alapján joggal fogalmazhatunk az ügy kapcsán úgy, hogy Széchenyi volt a háttérben a nagy politikai cselszövő, Sina a cinkosa, Vécsey pedig a jóhiszemű áldozat.

Sinának a fenti, ultimátumszerűen előadott feltételeit a Csatorna Társaság nem fogadta el.

1839. december 12-én Pozsonyban tartott gyűlésükön megtárgyalták Sina levelét, és úgy találták, hogy bármely kívánatos legyen a csatorna, s bármily kecsegtető báró Sina ajánlatai, azok a Társaság által el nem fogadhatók⁷⁷. Arra hivatkoznak, hogy a bal parti vasút is a törvény oltalma alatt áll, ezért ők az ellene való hadakozást föl nem vállalhatják.

Válaszul Sina ismét egy Széchenyitől érkező, Schedius⁷⁸ által fogalmazott levelet juttatott el Vécseyhez, melyet Széchenyi azzal ajánl Sina figyelmébe, hogy céljaik elérése érdekében igazi mestermű, és ebben a műfajban a legjobban sikerült írás. Sina benne őszintén, nyíltan, méltósággal szól, semmire sem kötelezi el magát, és ami a legfontosabb – Széchenyi szavaival élve – "a gänsendorfi vasútnak – hacsak az ördög bele nem rondít – feladja az utolsó kenetet"⁷⁹.

Sina ismét hallgatott Széchenyire, és a levelet 1839. dec. 16-án elküldte Vécseyhez⁸⁰. Benne sajnálattal konstatálja, hogy levele némely félreértésekre adott alkalmat. Ő nem monopolhelyzetre törekszik, hanem szeretné csupán elkerülni, hogy a nagy költségen létrehozott, a törvény által támogatott vállalatok a később született közlekedési koncepciók által megrövidüljenek, illetve megvalósításuk lehetetlenné váljon. Majd nyíltan megfogalmazza aggodalmának okát: a jobb parti vasút jövőjét és az ő saját hasznát látja veszélyeztetve a Gänsendorf – Pozsony közötti szárny megépítésében, valamint a Duna bal partján Debrecenig "terjesztendő" vasút tervében. Alapvetően azonban nem a vasút, hanem a Duna-Tisza-csatorna tárgyában írta levelét a Csatorna Társaság ideiglenes elnökéhez. Természetes tehát, hogy kitér arra is, milyen szerepet szán a Duna-Tisza-csatornának közlekedési koncepciójában. Kifejezi azon meggyőződését, hogy a Vécsey-féle nagyszerű csatorna-vállalat is céljának tökéletesen csak akkor fog megfelelni, és a magyarországi kereskedelemre és iparra nézve a legüdvösebb hatással csak úgy lehet, ha a csatorna Pestnél a *jobb parti* vasúthoz kapcsolódik, mely a később megépülő Bécs-Újhely – Adria-i vonallal lehetőséget teremtene kijutni a tengerre. Ezek után természetes tehát, ha Sina a két vállalkozást egymástól elválaszthatatlannak tartotta, miként azt is, hogy mindkettő vezérletét csak a megfogalmazott feltételek mellett tudja vállalni. Ezért így folytatja: *"...ehhez képest a két vállalat érdeke olly szoros*

⁷⁵ MTA K 183/148. Sina levele Vécseyhez. 1839. nov. 30.

⁷⁶ MOL P 626/23. Széchenyi Leveleskönyve pp. 231.

⁷⁷ MTA 183/150. Jegyzőkönyv a Pest–Szolnok, és Szegedi Csatorna Társaság 1839. dec. 12-én tartott gyűléséről.

⁷⁸ Schedius Lajos nyelvész, író, esztéta, egyetemi tanár, az MTA tagja, hely(tartótanácsi) tanácsos.

⁷⁹ MOL P 626/23. Széchenyi Leveleskönyve pp. 238–241. Sina levele Vécseyhez.

⁸⁰ MTA K 183/151; Sina levele Vécseyhez. Bécs, 1839. dec. 16.

kapcsolatban mutatkoznak, hogy én mind a kettőnek vezéréként vivén, a csatornaépítés sikerének biztosítékát egyedül annak a jobbpárti vasúttali egyesítésében hittem fellelhetni".

Miután ily módon megfogalmazta, milyen megfontolásból szabta feltételeit, finoman meghátrál. A Csatorna Társaság urainak értésére adja, hogy ha feltételei nem is teljesülnének, mégis, mivel a hazafiúi vállalatokat mindig tehetsége szerint előmozdítani igyekezett, "*a vállalat vezérletét átvenni*", és az ügyet ereje és ideje szerint előmozdítani továbbra is kész. Tettekeszségét bizonyítandó javasolja egy választmány felállítását, amely a legsürgősebb teendőkről dönt, és az előkészületek megkezdéséért felel. A választmánynak olyan tekintélyes nemes urak is tagjai voltak, mint Széchenyi István, Deák Ferenc és Károlyi György.

Majd Sina Beszédes vízmérnökkel is felvette a kapcsolatot, szerződést kötött vele, mely fejleményről 1840. január 8-án kelt levelében értesítette a választmányt, és szorgalmazta, hogy „a jelen országgyűlésen e nagyszerű és igen fontos vállalat sikerülésére czélszerű törvény alkottassék”⁸¹.

A Csatorna ügye az országgyűlés előtt

A Csatorna hívei nagy gondot fordítottak arra, hogy a közvéleményt a pártjukra hangolják. Még 1839. december 22-én Sina egy Széchenyi által fogalmazott levelet juttatott el az országgyűléshez, melyben a Rendeket az ügy pártolására szólította fel⁸². Benne elmondta, hogy br. Vécsey Miklós rábeszélése, valamint a vállalkozásnak Magyarország gazdasági fejlődésére való hasznossága, és nem utolsó sorban az ő vasút-terve arra indították, hogy a Csatorna Társaság vezetését elvállalja, és arra írásban is kötelezze magát. Azért, hogy az országgyűlés előtt tisztán álljon, mik voltak igazi rugói az ő szerepvállalásának, mellékeli Vécseyhez szóló azon írásait is, melyekben a Duna jobb partján építendő vasutat ezen szerepvállaláshoz mint feltételt állította fel. Az ott megfogalmazott feltételektől ugyan hajlandó elállni, de szüksége van arra, hogy a Rendek az ő buzgóságát gyámolítsák, "a tárgyat pedig bölcs tanácsukkal, tettel", azaz megfelelő törvény megalkotásával előmozdítsák.

Vécsey a publicisztika eszközéhez nyúlt. A Társalkodó és a Századok c. folyóiratok lapjain a nagyközönséget tájékoztatta mindarról, ami a Duna-Tisza-csatorna ügyében történt⁸³.

Széchenyinek az ügyben kifejtett aktivitásáról Naplójából kapunk igazán képet⁸⁴. E szerint Vécseyvel először 1839. júl. 23-án tárgyalt a "Szegedi Csatornáról". Aug. 13-i bejegyzése szerint Batthyany Lajos és Deák Ferenc Vécseynél "Dunának tiszávali egybekötését – vízcsatorna által -

⁸¹ A választmányban 1840. január 12-én a levelet megvitatták.

⁸² MTA K 183/155. Sina levele a Karoknak és Rendeknek. Bécs, 1839. dec. 22.

⁸³ Társalkodó, 1840. febr. 12. sz.; Századok, 1840. 13. évf. 14.sz.

⁸⁴ Vízota Gyula: Széchenyi István naplói. Bp. 1937. V. kötet.

hazafiúi érzéssel megpendíték", aug. 25-én Széchenyi járt Vécseynél ugyanezen ügyben, október 14-én ismét felkereste Vécseyt, aki Pozsonyba indult a Csatornáról tárgyalni. A november 1-i naplóbejegyzése valamivel többet mond puszta híradásnál: ismét Vécseynél találkoztak a Pest-Szegedi Csatorna ügyében, amikor is "sok ostobaságot beszéltek". *Sina is jelen volt, akit Széchenyi ajánlott vállalkozónak, Gyürki⁸⁵ viszont ellene volt.* December 12-én a Pest – Szolnok – Szegedi Vízcsatorna ülésről tesz említést, mely *rossz benyomást tett rá.* 1840. március 8-án ismét üléseztek a Csatorna tárgyában. Megjegyzése csak annyi, hogy kirajzolódnak a körvonalak⁸⁶. Másnap önála tárgyaltak hosszasan ugyanebben a témában. A legközelebbi érdekes bejegyzést április 8-án olvashatjuk: „A Csatorna miatt az étkezést előbbre hozom. Vécseyhez megyek. *Senkit sem talállok!*”⁸⁷.

Viszont az országgyűlés napirendre tűzte a Csatorna-kérdést, méghozzá a Lánchíd előtt akartak róla tárgyalni. Széchenyit meglepte ez a tény, és félt attól, hogy az új álom, a csatorna, elvonja az ország figyelmét és erejét legkedvesebb művétől, a Lánchídtól, a nádornál elintézte, hogy az országgyűlésben mégiscsak a híd ügyét vegyék előbbre. Így másnap, április 17-én a híd ügye került sorra.

Ez a kis epizód sokat segíthet bennünket abban, hogy Széchenyinek a Csatornához való viszonyát tisztábban lássuk. Bármennyire igaz az, hogy sokat fáradozott az ügyében, szívéhez az sohasem került olyan közel, mint a Lánchíd. Hiába említi a híd mellett a csatornát, mint édes gyermekét Sinához írt egyik levelében⁸⁸, számára mindig is egy kicsit "Vécsey csatornája", illetve "Sina csatornája" maradt.

Ennek okát pontosan megmondani nem tudjuk. Benne szerepet játszhatott azonban az a tény, hogy a tervezővel, Beszédesrel, az al-dunai útja óta nem volt jó a viszonya. Az országos hírvű mérnök, aki korábban Széchenyi birtokán is végzett vízszabályozási munkákat, és 1830-ban a Duna világkereskedési távlatairól írt, elkísérte Széchenyit al-dunai útjára. 1833-ban ugyanis, az al-dunai hajózási lehetőségek kipuhatolására Széchenyi egy bárkán a Fekete tengerig utazott. A kis Desdemonán – így nevezte el hajóját – megromlott a két utazó viszonya. Beszédesnek sem politikai nézeteit, sem modorát nem bírta elviselni⁸⁹. Nem véletlen tehát, hogy naplójában a csatorna-megbeszéléseken egyszer sem találkozunk Beszédes névvel, aki később is, a Tisza-szabályozásnál

⁸⁵ Gyürki Pál, krassói főispán.

⁸⁶ Bekommt ein Gesicht.

⁸⁷ Esse früher wegen Canal. Ich gehe zu Vécsey. Finde keinen Menschen!

⁸⁸ MTA K 198/91. Széchenyi levele Sinához. Pozsony, 1841. november 2. „Milyen szép volna, ha Elsőszülöttünket – tudniillik a Hidat – egy kisfiúval, a Csatornával, dicsőíthetnénk meg.”

⁸⁹ Vizsota Gyula: Széchenyi István naplói IV. köt. "Beszédes kezd nagyon zavarni. A kormány ellen beszél, de tények említése nélkül...Hibáját nem is sejtí. (Beszédes fängt mich ganz ungemain zu ennuiren. Er spricht gegen die Regierung, aber ohne Daten-Seine Fehler ahndet er gar nicht) 1830. júl. 2.; Beszédes... egy nyomorult ember – talán ügyes mérnök, vagy hidraulikus –, de már kezdek ebben is kételkedni...(Beszédes...ist ein miserabler Mensch – vielleicht ein geschickter Ingenieur, oder Hydrauliker – fange aber an zu zweifeln...) 1830. szept. 15.”

Széchenyiétől eltérő koncepció mellett korteskedett.

1840. április 24-én korán reggel kétségbeesve kereste fel őt Vécsey: „Meg akarják dönteni a Representatiot (a Csatorna ügyében benyújtott javaslatukat) a mi táblánknál” – mondta. Széchenyi a nádorhoz ment, hogy közben járjon. Nagy nehezen "átcsúszott" a dolog⁹⁰.

*Megszületett a Csatorna ügyét pártoló törvénycikk*⁹¹, és az országgyűlés 600.000 Ft-ot szavazott meg a Tisza s egyéb csatornák tervei készítésére, és a munka megkezdésére⁹².

A törvény bevezető szavai – a törvénycikk megalkotásában és megfogalmazásában Széchenyi is közreműködött –, így hangzanak: „Azon részvénytársaságnak vállalata, mely báró Vécsey Miklós szatmári főispán és báró Sina György elnöklete és vezérlete alatt, a Dunát a Tiszával Pestről és Bölcskéről vagy ezen pontok vidékeiről Szegeddel, Csongráddal és Szolnokkal vagy vidékeikkel csatorna által összekötni szándékozik, ezennel a törvénynek oltalma alá vétetik és ezen nagyszerű, a haza érdekeire nagy hasznú vállalatra a következő kedvezések ruháztatnak...”. A törvény szövege segít tisztázni, hogy milyen szerepet szántak Sinának és mi az, amit ő vállalt a csatornaügyben: Vécsey megmaradt elnöknek, Sinára pedig a vezér szerep hárult.

Ettől kezdve, úgy tűnt, ez az új – egyszer Szegedi, máskor Szolnoki, illetve Szeged–Szolnok–Pesti Duna-Tisza-Csatorna néven emlegetett – mesterséges víziút a megvalósulás útjára lépett. A Helytartó Tanács 1840-ben utasította az Építési Igazgatóságot⁹³, hogy Beszédes tervét vizsgálják meg. Az utasítással együtt a terveket is megküldték azzal a meghagyással, hogy azokat lemásolni tilos. Így, sajnos, az egész anyagot nem ismerjük⁹⁴. A hírlapokban azonban alaposan megvitatták a kérdést. A vélemények azonban annyira eltérőek voltak, hogy mind a kormány, mind pedig Sina szükségesnek látták külföldi szakértők bevonását az ügybe, és megbízták őket, hogy Beszédes elképzelését, tervét vizsgálják felül. Thierney Clark angol, Klencze bajor és Fynje németalföldi szaktekintélyeket bízták meg a feladattal. Fynje még egy újabb tervet is kidolgozott, amit a Csatorna Társaságnak benyújtott⁹⁵. A szóban forgó szaktekintélyek különösen a költségek méreteit illetően lepték meg a Csatorna híveit. Becsléseik Beszédes költségvetését háromszorosan, sőt négyszeresen is felülmúlták, ami 18 millió pengő forintot jelentett⁹⁶. Ezeket a szakvéleményeket az Építési Igazgatóságra küldték meg, ahol azonban nyomuk veszett. Egy 1847. évi revíziónál már

⁹⁰ Es wird quasi am Schluss der Sitzung bei uns vorgenommen. Rutscht durch.

⁹¹ Magyar Törvénytar. 1836–1868. köt. 179. p. 1840. XXXVIII. tc.

⁹² MTA K 182/117. Iványi M.K.H. Tanácsos "Alázatos jegyzék"-e. Buda, 1847. szeptember 26.

⁹³ 1840. 4292. sz. utasítás (MTA Kézirattár, K 184/126)

⁹⁴ MTA Kézirattár, K 184/126. Vargha János 1847 novemberében Széchenyi István számára kimutatás a korábban végzett vízügyi munkálatokról.

⁹⁵ MTA Kézirattár, K 184/126. Vargha János királyi hajózási első mérnök szerint idős Clark angol, Klencze bajor, és Fynje németalföldi szakértő tekintélyek Beszédes terveit megvizsgálták, akik azt írásban véleményezték, "az utolsó pedig tervezetet is dolgozott ki, s adott be az illető társaságnak. Ezekből a királyi építési Fő-Igazgatóságnál semmi sem létezik."

⁹⁶ Jelenkor 92. sz. 547. o. 1846. nov. 19.

nem találták őket⁹⁷.

Az elkövetkező években nem sok történt a Csatorna érdekében.

1844. szeptember 18-án elhatározták ugyan, hogy egy ideiglenes választmány előkészíti a vállalat tervét, és megkéri Sinát, nyissa meg a részvényjegyzést, és hogy az elnök távollétében a legidősebb választmányi tag elnököljön, de már a szeptember 25-i ülésről Széchenyi azt írja, hogy gyakorlatilag komolytalanságba fulladt. Vécsey helyett Gyürki elnökölt, amire Széchenyinek csak annyi megjegyzése van, hogy "nevetséges"⁹⁸. Ez év október 13-án pedig Vécseyt "kidobták" az elnökségből, helyére Gyürki Pált választották. Széchenyi a történetekkel nincs megelégedve⁹⁹. A belső ziláltság és tehetetlenség egyre kézenfekvőbben megmutatkozik.

Egy félév telik el ezután, és továbbra sem történik semmi. Alapvető probléma volt, hogy a technikai kérdésekben sem jutottak megbízható adatokhoz.

1845. tavaszán, amikor Széchenyi a "Jelenkor"-ban egy lelkesítő cikket írt a Csatorna mellett, még mindig nem látták tisztán, hogy a Csatorna megvalósítható-e. Még mindig csak feltételesen beszél ő is: "ha t. i. nem létezik annak kivihetősége ellen áthághatatlan technikai vagy pénzügyi akadály"¹⁰⁰. A Csatorna építése mellett legsúlyosabb érvnek azt tartja, hogy ha az megépül, „egész felső Magyarországot és Erdélyt hozná összeköttetésbe a hon szívével”. Arra a kérdésre, hogy esetleg a vasút fölöslegessé tenné a költséges vízcsatornát, vitatható, gyenge érvvel válaszol. Szerinte a vasút csak azt a két végpontot gazdagítja, melyeket összeköt, „míglen célszerű vízcsatorna után, mellynek partján e fölött mindig keletkezik út, mindazon középpontok is hízni szoktak, mellyeken az keresztül vág.” Majd szép költői képekkel próbál az olvasóra hatni: „Ha majd...hajón...kies kertek és csinos házak közt vinne át az út, hol a magyarságnak van legeredetibb bölcseje, melly azonban ma jobbadán homokban és sárban fekszik: akkor biz egy kicsivel megint könnyebbülne rajtam az agyag súlya!”

Csatornából vasút

A Csatorna Társaság szénája azonban egyre rosszabbul állt. Belső széthúzás miatt 1844. őszén Vécsey megvált a Csatorna Társaságtól, 1845. őszén pedig Széchenyi, mint a kormányban a Közlekedési Bizottság elnöke vágott bele egy másik, a Csatornánál sokkal nagyobb horderejű vállalkozásba, a Tisza-szabályozásba. A csatorna sorsát ez végképp megpecsételte. Tavasszal Széchenyi még optimistán írt a Jelenkor-ban, amikor is kifejti, annak ellenére, hogy az „előleges kitapogatási költség 50.000 pengő forintra rúg” értelmét látja: „Jó rúgás, igaz, de ki tapogat, az

⁹⁷ MTA Kézirattár, K 184/26.

⁹⁸ Vízota Gyula: Sz. I. naplói VI. köt. 1844. szept. 24. ("Szegedi Csatorna" Gyürki a la tete! Lächerlich! – Untereinander Schwätzeri. Ich endlich: Il faut écrire a Sina etc.)

⁹⁹ Vízota Gyula: Sz. I. naplói VI. köt. 1844. okt. 13.

¹⁰⁰ Jelenkor, 1845. márciusi szám. Széchenyi István: Duna - Tiszai csatorna.

annak idején, mikor hasznosnak fog mutatkozni a tapogatás eredménye, mi valószínű – élvezni is fogja a munka tán aranyos, de mindenesetre arányos részét¹⁰¹.

A Csatorna vonala mentén végzett helyszíni vizsgálatok, azonban nem hoztak megnyugtató eredményt. Tisztázni kellett, hogy az Alföld laza homokos, löszös talajában nem illan-e el a Csatorna vize? A kérdés tisztázására Thierny Clarkkal ősszel próbafúrásokat végeztek a tervezett csatorna-vonalon¹⁰². A munkához szükséges, a talajminták vételére alkalmas fúrókat a Lánchíd építéséhez beszerelésből kölcsönözték¹⁰³. Clark segítője Fest Vilmos mérnök volt, akit Széchenyi az Országos Építési Igazgatóságtól a nádor közbenjárásával kért ki¹⁰⁴.

Mindezzel párhuzamosan a tervekről és az útvonal-változatokról az újságok hasábjain tovább zajlottak a sokszor személyeskedésbe torkolló szócsaták. Főként a Széchenyi bizalmát élvező Vásárhelyi Pál vízmérnök¹⁰⁵ ragadtatta el magát Beszédessel szemben¹⁰⁶. 1845. év folyamán ezek a viták napirenden voltak¹⁰⁷.

Időközben Clark és csapata elvégezte – vagy félben hagyta? – a fúrásokat. A lehangoló eredményre abból a körülményből tudunk következtetni, ahogyan ők a területről elvonultak: akár egy szétvert expedíciós hadsereg, felszerelésüket hátrahagyva távoztak. Erről egy vitás ügy kapcsán értesülünk. A lánchídi igazgatóság 1846-ban a félig-meddig már enyészőfélben lévő Csatorna Társaságtól kétezer száz pengő forintot követelt azoknak az eszközöknek a fejében, melyeket Thierny Clark a próbafúrásoknál használt. Ezeket ugyanis a lánchídi társaságtól vitték el ingyen és jegyzék nélkül. Nem is ez okozta azonban a bajt, hanem az, hogy miután Clark a fúrásokat befejezte, az eszközöket mindennemű őrzés nélkül a bugaci pusztán hagyta, így aztán azok elkallódtak. Mivel pedig a Lánchíd építésénél hasonló eszközökre továbbra is szükség lett volna, kénytelenek voltak helyettük újakat rendelni...¹⁰⁸.

A Társaság előtt a jövő bezárult, a Csatorna-álmom léggömbje szétpukkadt. Sina ezt tisztán látván, 1846. november 19-ére közgyűlést hívott össze, hogy a Csatorna sorsáról döntsenek. „A Duna és Tisza mentén lakó 15 millió magyarból az elnökkel és jegyzővel együtt 8 ember volt jelen!” – olvashatjuk a korabeli újságban¹⁰⁹. A közgyűlésen az is kiderült, hogy Sina időközben a

¹⁰¹ Széchenyi István: Duna - Tiszai csatorna. Jelenkor 1845. március.

¹⁰² MVM 28.17.57. Széchenyi levele a nádorhoz. Pest, 1845. szeptember 26.

¹⁰³ Jelenkor 92. sz. 547. o. 1846. november 19.

¹⁰⁴ MVM 28.17.57. Széchenyi levele a nádorhoz. Pest, 1845. szeptember 26.

¹⁰⁵ Vásárhelyi Pál az Al-Duna-szabályozást irányította, melynek Széchenyi királyi biztosa volt, később pedig ugyancsak Széchenyi oldalán a Tisza-szabályozás terveit készítette el.

¹⁰⁶ Budapesti Híradó 226. sz. 1845. júl. 25.

¹⁰⁷ Budapesti Híradó 1845. 147. sz. márc. 14.; 1849. sz. márc. 1 8.; 165. sz. ápr. 17.; 226. sz. aug. 3.; 227. sz. aug. 5.; 228. sz. aug. 7.; 229. sz. aug. 8.; 230. sz. aug. 10.; 231. sz. aug. 12.; 232. sz. aug. 14.; 235. sz. aug. 19.; 268. sz. okt. 16.; 269. sz. okt. 17.; 270. sz. okt. 19.; 271. sz. okt. 21.; 273. sz. okt. 24.; 274. sz. okt. 26.; 275. sz. okt. 28.; 276. sz. okt. 30.; 292. sz. nov. 27.

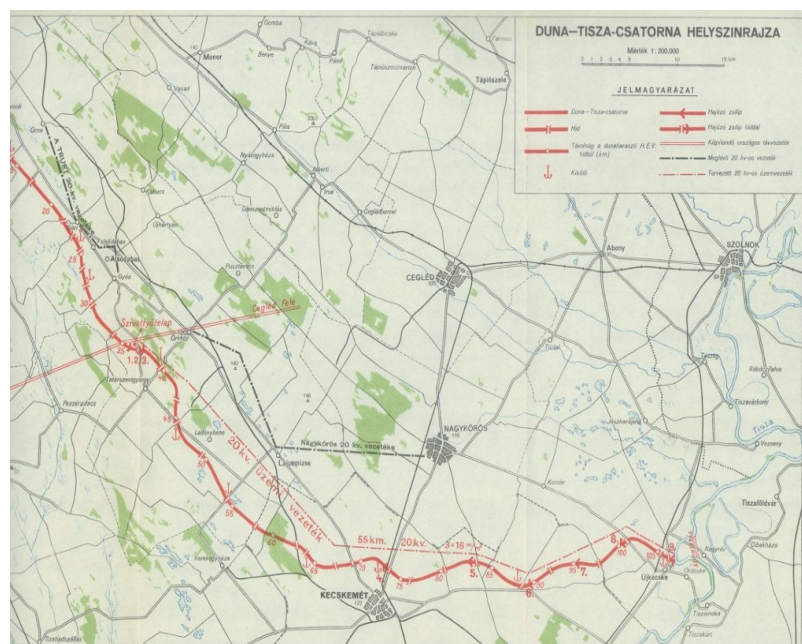
¹⁰⁸ Jelenkor, 92. sz. 547. o. 1846. nov. 19.

¹⁰⁹ Jelenkor, 92. sz. 547. o. 1846. nov. 19.

Helytartó Tanácshoz kérvényt nyújtott be, hogy a Pest - Szeged közötti vonalon addig vasútépítésre engedélyt ne adjanak ki, amíg a Csatorna-Társaság a csatorna létesítését illetően döntésre nem jut. Nem valószínű, hogy ezzel Sina elsősorban a Csatorna érdekeit akarta védeni. Inkább azt a hátsó szándékot érezzük, hogy meg akarta őrizni helyzetét más vasútépítő társaságokkal szemben, ha egyszer ő ezen a vonalon nem csatornát, hanem vasutat szeretne építeni. Miként a szóban forgó közgyűlésnek tudtára is hozta, hogy "nem bánná, ha az érintett vonalon vasút építtetnék". Meglehető metamorfózis: a Csatorna Társaságból vasútépítő társaság! Tudta ő, hogy az igazi üzlet a vasútépítésben van. Az 1847–48-as országgyűlésen hozott törvénycikk¹¹⁰ ugyancsak a vasútépítést szorgalmazta a vízi munkálatok rovására: évi 8 millió pengő forintot szavaztak meg vasútépítésre, és csak 2 milliót vízszabályozásra. Ráadásul ezt az elosztást Széchenyi, mint a Közlekedési Bizottmány elnöke javasolta¹¹¹. Tehát ő is lemondott a csatornaépítésről.

A csatorna-álm utóélete

1878-ban Boross Frigyes kétféle elképzelést dolgozott ki. Az első változat szerint a csatorna Soroksárnál indult volna, mély bevágásban haladva a Dunából kapta volna a tápvizét. A második változatnál a csatorna feke a talajvíz magasságában futott volna¹¹².

5. kép: A Duna–Tisza csatorna helyszínrajza

¹¹⁰ 1848/30. tc.

¹¹¹ Széchenyi István: Javaslát a magyar közlekedési ügy rendezésérül. Pozsony, 1848.

¹¹² Boros Frigyes: A Tiszavölgyben tervezett hajózási és öntöző csatornák leírása. A kéziratot ismerteti Lampl Hugó: A Duna-Tisza csatorna c. könyvében. (Budapest, 1947.)

1904-ben Koltor László egy olyan csatornatervvel állt elő, amely még vízerő-hasznosításra is alkalmas lett volna. Mélybevágású csatornáját Dömsödtől indította volna, állandó esésben Kunszentmiklós és Izsák mellett elhaladva, Bugacnál a vízvásztó legalacsonyabb helyén metszette volna át az Alföld közepén húzódó homokdomb-hátat¹¹³. A 20. században még számos további terv és tanulmány született¹¹⁴, mígnem 1948. márciusában, közel két és félszáz év tervezgetés után, valóban hozzáfogtak a csatorna építéséhez. Dunaharaszti és Sári között egy 22,4 km-es félszelvényű szakasz ásásába kezdtek. Ez 1950 januárjára el is készült. „Nagy fába vágtuk akkor a fejszénket – mondta Dobolyi Tibor, a munkálatok főmérnöke visszaemlékezve azokra a napokra –, mert a Duna-Tisza-csatorna első 22 km-ének megépítésére vállalkoztunk házilagosan végzett építő munkával. Közel 1000 kubikost kellett foglalkoztatnunk, akkor még mindnyájunk számára teljesen új szocialista módszerekkel. [...] Dunaharasztiiban, Alsónémediben, Sáriban [...] felosztottuk egymás között a község utcáit, és a technikus kollégáinkkal együtt házról-házra járva, személyes rábeszéléssel szereztünk kényelmes szállást a kubikosoknak...”¹¹⁵

A szakirodalom úgy tudja, hogy a munkálatokat 1950 októberében félbeszakították, „mivel nemcsak az építési tervnek, hanem a szükséges anyagi eszközöknek is híján volt a kormány”.¹¹⁶ *Igazi ok azonban az volt, hogy a földnyeső és kotrógépeket átvezényelték a Tiszalöki vízlépcső, illetve a Keleti főcsatorna építkezéseihez.*¹¹⁷ A tiszalöki építkezések főmérnökének, Dobolyi Tibornak a szavai ezt erősítik meg.¹¹⁸

A sok-sok meddő álom és terv egyetlen fogható emléke ez a Dunaharasztinál 1948-ban, a szocializmus tervgazdálkodása keretében megkezdett, többnyire kézi erővel 22,4 km hosszban

¹¹³ Koltor László: Emlékirat a Duna-Tisza közti vízhasználati csatornáról. Budapest, 1904.

¹¹⁴ Tisza Csatorna tervezetének tárgyalására kiküldött szakbizottság munkálatai 1907 – szerző feltüntetése nélkül. Viczián Ede: A Duna-Tisza csatorna, 1920; Szapáry László: A Duna-Tisza csatorna, 1926; Veress Gábor: A Duna-Tisza csatorna és a vasút, 1932; Trummer Árpád: A Duna-Tisza csatorna ügyének mai állása, 1944; Jolánkai Gyula: A Duna-Tisza csatorna, 1947; Lampl Hugó és Hollóssy Ferenc: A Duna-Tisza csatorna, 1947; ezen utóbbi munka a legjelentősebb ebből az időből. A könyv számos mellékletét lapozva-bontogatva képet alkothatunk magunknak a szerzők alaposágáról: A Duna-Tisza-csatorna nyomvonalának földtani szelvénye / A gyóni zsiliplépcső általános elrendezése / A kecskeméti kikötő és hajózsilip általános elrendezése / A Duna-Tisza-csatorna újkécskei torkolata / A gyóni (2. sz.) hajózsilip általános terve / A kecskeméti (4. sz.) hajózsilip általános terve / Az újkécskei (9. sz.) hajózsilip általános terve / Kimutatás a Duna-Tisza-csatorna építése által elérhető önköltségi szállítási egységár megtakarításról; Révész Arnold a Tanácsköztársaság idején megszervezte a Duna-Tisza-csatorna tervezőirodát; Miháltz István geológus, egyetemi tanár a Duna-Tisza-csatorna nyomvonalának geológiai vizsgálatát végezte el; Komlói Imre vízmérnök, műegyetemi oktató vezetésével a Duna-Tisza-csatorna terveinek megalapozását szolgáló kisminta-kísérleteket végzett és végeztetett.

¹¹⁵ MVM 28.73.35.

¹¹⁶ Vizeink krónikája. Budapest, 2001.

¹¹⁷ A század sodrában. Beszélgetés Dobolyi Tiborral. MVM A 5.1.

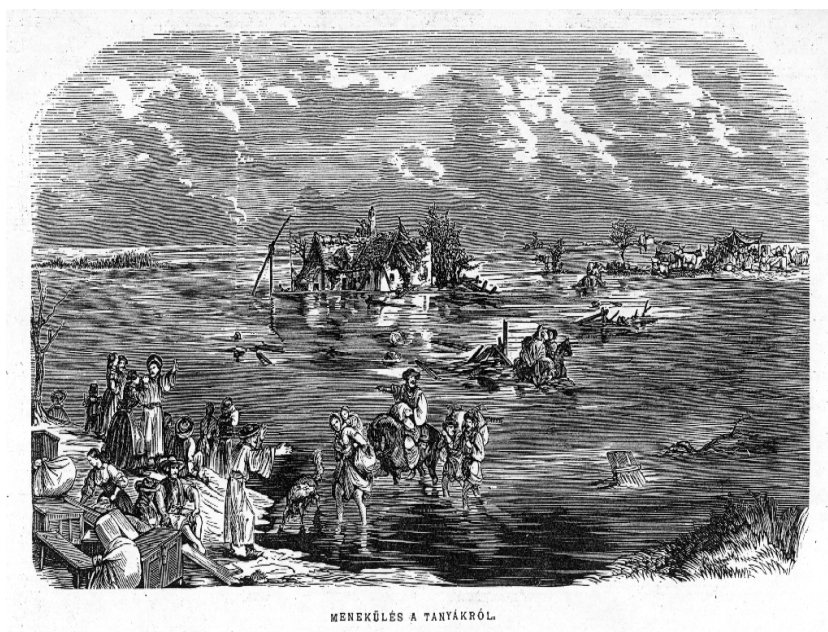
¹¹⁸ „1950-ben az OVH alkalmazottjaként hívtak a Tervhivatalba – mondja visszaemlékezésében. Az asztal mellett kilenc miniszter, s ott van Vas Zoltán is. Ismerteti a terveket, lenyűgözve hallgatjuk. Csoda-e? Hiszen a Vízlépcső és a Főcsatorna az első ötéves terv ötödik legnagyobb munkája. Vas Zoltán közli: 1954-ben avatjuk Tiszalöket! Úgy éreztem, szólnom kell. Elmondtam, hogy a határidő irreális. Nincs elég pénz, nincs anyag, gép, munkaerő. Vas Zoltán félbeszakított: «Ki maga?» A tervezett munka irányítója. «Hát akkor vegye tudomásul, kedves barátom, hogy 1954. május 1-re kapok Öntől egy aranysegélyű meghívót. Végeztem. Tessék behajózni!» Így ment akkor. De az is igaz, hogy Vas Zoltán kiadta a minisztereknek: adják meg mindazt, amit Dobolyi kér. És hozzá is jutottam mindenhez, kotrógéphez, cementhez, kőhöz, kavicsához, munkaerőhöz.” MVM A 5.1.

megépített csatorna-torzó, mely reménytelenül nyújtja kezét a Tisza felé, amelyet azóta sem sikerült elérnie.

Árvizek

A Tisza ellenségé válik

Orczy Lőrinc-nek A merkantilizmus és a Tisza-völgy című részben idézett versében megfogalmazott idillivé festett feudális világa felett azonban az idő könyörtelenül eljárt. A Tisza-völgyben megjelentek a vállalkozók, kereskedők, és megjelentek a profitorientált gazdák. Hasonló folyamat játszódott le Erdély hegyei között, ahol nyakló nélkül irtották az erdőket. Ez növelte a tiszai árvíz hullámok magasságát, intenzitását, amire lent, az Alföld lapályain a birtokosok egyre érzékenyebben reagáltak. Keresték az árvizek megfékezésének útját, módját. A folyó szabályozására vonatkozó szándékuk találkozott az állam kameralista szemléletéből származó, hajózást javító törekvéseivel. Amikor Orczy a Helytartótanács-hoz intézett átiratában szorgalmazta a Tisza szabályozását, és fölvázolta annak alapelveit valamint a cél érdekében megteendő lépéseket – mindenekelőtt a folyó hidrográfiai feltérképezését –, előbb még elutasították.¹¹⁹

6. kép: Menekülés a tanyákról

¹¹⁹ 1775. május 21. MOL, Magyar Udvari Kancelláriai Levéltár, Nr. 1775. 2893.

Orczy Lőrinc mint királyi biztos keveredett a tiszai ügyekbe. A királyi biztosi intézményt a XVIII. században hozták létre. A pusztító árvizeket követően küldték ki őket a Tisza mentére, hogy a folyó kártételének mérséklésére a szükséges intézkedéseket megtegyék. A térségben működő királyi biztosok – br. Wenkheim József, br. Vécsey Miklós, gr. Vay Miklós valamint gr. Zichy Ferenc – tevékenysége azonban – főként pénz hiányában – fogható eredményt nem hozott.

1731-ben árvíz pusztította Szegedet. Ezt követően kiépítették a Szeged-Felsőváros töltéseit. 1740-ben az árvíz ismét meglátogatta a várost. Ekkor készítették a Szeged-Alsóvárost védő töltéseket. 1765-ben pedig Dugonics András megépítette a Szeged városát északról védő, ún. szillér- bakói töltést. A 18. századból még egy jelentősebb árvízvédelmi munkáról tudunk: 1754-ben elkészült a Mirhó-fokot elzáró gát, amellyel Nagykunságban közel 500 km²-nyi területet védtek meg a Tisza árvizei elől. Korábban a fokon át kiterjedt láp- és mocsárvilágot táplált a folyó, miként a Nagy-Sárrétet is, és a kiömlött víz a Hortobágy és a Berettyó folyókba jutva tért vissza a Tiszába. A gátat azonban néhány év múlva elmosta az ár, majd 1761-ben újjáépítették, 1770-ben ismét átszakította a Tisza. Újabb helyreállítást követően 1776-ban pedig nem a folyó, hanem Heves és Külső-Szolnok vármegye birtokosai romboltatták le a rendkívüli tiszai árvízre hivatkozva. 1787-ben Lietzner János vármegyei mérnök irányításával ismét felépítették Tizzaszalók alatt az 1 km hosszú gátat. Elkészültét egy helybeli poéta versben is megünnepelte:

„Felhatott az égre sok szegény ínsége
Az mellyet okozott Mirhó dühössége
Heves, Szabolcs, Bihar, Békés nagy vidéke
Volt kártételedek uralkodó széke
Csanád, Csongrád széles Kunság térségei
Voltak habjaidnak nagy ellenségei
Mert oda plántáltál habzó tengereket
Az honnan várhatták ezek kenyereket.

Nem káromkodik hát annyit a gyalog nép
Ha rövid úton jár s szárazabb földre lép
Pestül Debrecenig nem kerül Tokajra
De eddig hány ezret juttattál ily bajba.”¹²⁰

1807-ben egy törvénycikk (XVII.) a közvetlenül érintett földbirtokosok feladatává tette meg az

---

¹²⁰ Erdődy Lajos a Mirhó-fok elzárását ünneplő versének részlete.

árvédekezést. Ezen az 1840-ben „a Duna és egyéb folyók szabályozásáról” hozott törvény (IV.tc.) sem változtatott, amely alapelveként mondja ki, hogy a hajózás céljából végrehajtott szabályozási munkálatok költségeit az állam fedezi, az ármentesítést pedig az érintetteknek kell viselniük.¹²¹

Ezen az alapon próbált több vármegye és város szövetkezni a Tisza szabályozására: Tiszadobon gr. Andrassy Károly vezetésével az érdekelt vármegyék, városok és birtokosok 40 megbízottjának részvételével a folyó bal partjának szabályozására társulatba léptek. Az okiratban az elmúlt években pusztító árvizekkel indokolták elhatározásukat. Türelmük elfogyott, és most már akár saját költségükön – azért "bízván az országosan reménylhető segedelemben" is –, elhatározták, hogy a maguk szakaszán megfékezik a Tiszát. Tiszafüredtől egészen Zemplén illetve a Békés vármegyei Csejte határáig, a Taktaközt is beleértve végeznék a munkát. A siker érdekében az 1840. 10. törvénycikk "oltalma" alatt társulatba tömörültek.¹²² Egy "szerződési javallat" is született a Dobi gátra nézve.¹²³ Ezen szerződés-tervezetben megfogalmazták a teendőket, a teherviselés alapelvét. Elgondolásuk fontos része, hogy aszerint terhelnék meg az egyes birtokosokat, amekkora haszon származna rájuk nézve a szabályozásból. Megnevezték az irányító mérnököt is, egy bizonyos Szabó mérnök urat. A munkálatokat már a nyár folyamán szerették volna megkezdeni, így szembe kellett nézniük az ügy legkellemetlenebb részével: pénzt kellett előteremteni. A fizetési kötelezettség vállalásnál azonban a korábban oly egzakt és lendületes megfogalmazás elbizonytalanodik. Nem tudták eldönteni, hogy az ötezer forintot mikorra ("....hónap 1.") és kinek („N. N. úr”) fizessék le.

Lónyai János, Bereg vármegye főispánja a nádorhoz írt jelentésében egy másik, hasonló kezdeményezésről ad hírt. Az érdekelteket itt is az év rendkívüli áradása kényszerítette valamit tenni. Kerecseny – Vid – Gulács helységek tájékán különösen pusztított a Tisza, és több helyen elszaggatta gátjait. Ezért – miként a levél mondja –, a töltésekben keletkezett károk felszámolása "az egész alsó vidék erejének reá fordításával elrendeltetett..."¹²⁴ Ezek az elszigetelt beavatkozások azonban nem hoztak megoldást, egyértelművé tették azonban, hogy csak átfogó koncepció szerint lehet a Kárpát-medence árvizein úrrá lenni. Ennek feltétele pedig a folyók hidrográfiai jellemzőinek a megismerése.

Hidrográfiai felmérések

Az első jelentős lépést ez irányban 1780-ban Orczy Lőrinc tette, aki a Helytartótanács támogatásával Heves és Külső-Szolnok vármegyéket utasította, hogy Krieger Sámuel instrukciói szerint méressék fel és szinteztessék be a Tiszát *minden ágával együtt, amelyekbe a vize befolyik,*

¹²¹ Az 1840-dik évi 4-dik Törvény-cikkely által nevezett országos Küldöttségnek, a Duna s egyéb folyamok szabályozása iránti alázatos Jelentése. MVM 29.441.

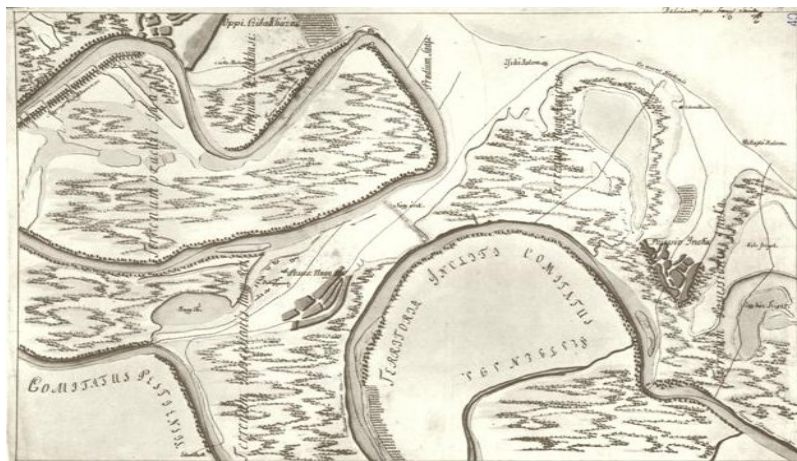
¹²² MOL N 22 99. Cs. Praes. 1845. No. CLXXXII.

¹²³ MOL N 22 99. Cs. Praes. 1845. No. CLXXXII/2.

¹²⁴ MOL N 22 99. Cs. Praes. 1845. No. CCIX.

egészen addig a helységekig, ameddig az árvizek kiterjednek.¹²⁵ Kezdeményezésének köszönhetően született meg 1783–1790 között Joh. Bapt. Lietzner és Sándor József Közép-Tisza-térképe.¹²⁶ Krieger instrukcióiban a hajózás érdekét is szem előtt tartotta: A folyam tisztítása a hajózás biztonsága céljából elodázhatatlan, és főleg a következőkre terjed ki: a. a vízbe dőlt fák kiemelésére; b. a sziklák vízalatti összeűzésára; c. a hajómalmok megrendszabályozására.¹²⁷ 1786-ban pedig elrendelték a Körös, Tisza és Maros folyók vízrajzi térképének elkészítését.¹²⁸

7. kép: Lietzner – Sándor Közép-Tisza-térképe

A megbízható mérnöki ismereteket igénylő munkákhoz azonban szakemberek kellettek. Ezek képzésére 1782-ben a Pesti Egyetemen létrehozták a *hidrometriai fakultást*.¹²⁹ Az itt kiképzett mérnökök aztán a 19. század első felében kormányzati határozat alapján hozzáláttak nemcsak a Tisza, hanem a Kárpát-medence valamennyi jelentősebb folyójának feltérképezéséhez. Előbb a Körös-völgyet, majd a Dunát és a Tiszát mérték fel ártereikkel egyetemben. Ennek az 1821-től kezdődő mérnöki munkának nem volt párja a világon.¹³⁰ A mérnökök a gyakori áradásokkal dacolva, sokszor a civilizált területektől távol kora tavasztól késő ősziig járták, taposták a nádasokat, ártereket, hogy a medreket és az ártereket feltérképezzék, és a folyók összes fontos hidrometriai adatát – esését, sebességét, medrük szélességét és mélységét, árterek kiterjedését – feljegyezhesék,

¹²⁵ Heves megyei Levéltár (HmL) IV.–1/b. Nr. 1780. 132.

¹²⁶ HmL, IV–8.1. Rsz. Nr. 2.; A kézirat térképet közzé tette: Sugár István: A Közép-Tiszavidék két kézirat térképe, 1790, 1845. Eger, 1989.

¹²⁷ Sugár István: A Közép-Tiszavidék két kézirat térképe. Eger, 1989. 28. o.

¹²⁸ Vay Miklós: Mappa exhibens Inundationes eruptione Chrysi Velocis [...] Österreichische Nationalbibliothek, Kartenabteilung, FKB 202–20. A térkép mérete: 53×95 cm, a bal oldalán latinul található a leírás. A Körös-völgy „tényszerű leírása”.

¹²⁹ Deák Antal András: A háromszögeléstől a Tisza-szabályozásig. Budapest, 1996. 75. o.

¹³⁰ Elsősorban a hajózás, árvédelem és termőföld-nyerés érdekében tervezett vízszabályozások előkészítésére.

és a téli hónapokban, amikor a terepen a munka lehetetlenné vált, azokat térképlapokra vigyék fel. Vargha János hajózási mérnök Széchenyi István számára kimutatást készített az 1847-ben rendelkezésre álló dokumentumokról. Ebből az alábbiak derülnek ki:

A Körösök vízrendszerének felmérése során (1821–1823) 173 térkép készült.¹³¹

A *Duna* felmérését 17 évig végezték 1823-tól, és ezzel összefüggésben 6127 térképet rajzoltak, ugyanakkor 1832-ben a gőzhajózás érdekében elkezdték a Dévény és Gutor közötti Duna-szakaszt szabályozni, majd 1833-tól az Al-Duna hajózhatóvá tételén fáradoztak.

1834-ben a *Tisza* felmérését rendelték el. Ennek során 2895 térképlapot rajzoltak.

A *Szávát* 1840–42-ig mérték fel, és az adatokat 282 térképen rögzítették, amelyek alapján 249 lapból

álló, a folyó szabályozására vonatkozó tervet rajzoltak.

1842–1843-ban a *Morvát* mérték föl – 32 felvételi lap készült –, és szabályozták.

A *Temesről* 26, az *Alibunári* mocsárról 9, a *Verseczi* mocsárról 7, a *Kulpáról* 164 lapból álló terv volt az Országos Építési Igazgatóság birtokában.

A pénzhiány és a reformkori politikai ellenérdekeltségek azonban erősen megkérdőjelezték ezeknek a nagyszerű mérnöki munkálatoknak a gyakorlati értelmét. Csupán a Dunának a hajózás szempontjából kritikus szakaszai képeztek e tekintetben kivételt. 1830-ban a bécsi bankárok részvételével megalakult a DDSG, a Duna Gőzhajózási Társaság, amely gőzhajói számára rendezni akarta a dunai vízi utat. Az ő befolyásuknak köszönhetően a kormányzat biztosított pénzt a Széchenyi István által irányított, 1833-ban megkezdett al-dunai munkákhoz. A Tisza mentén azonban semmi „gyökeres” változás nem történt. Voltak ugyan kísérletek a folyó árvizeinek megfékezésére, ezek azonban helyi jellegűek és ötletszerűek voltak.

---

¹³¹ MTA K 184/126. A további adatokat ugyancsak ezen iratból vettük, melyet 1847. dec. 10-én adott át Varga János hajózási mérnök Széchenyi Istvánnak.

A Duna- és a Tisza-szabályozást előkészítő felmérési munkák a Körös-völgyben kezdődtek. Itt kristályosodott ki a koncepció, tökéletesedtek a műszerek. A felmérések vezető mérnöke Huszár Mátyás volt, aki előbb tervet készített, és a szintezésekhez iránymutatót – szintezési utasítást.¹³³ Vízzajzi értekezésében pedig körültekintő leírását adta a Tisza alsó szakasza, a Nagy-Körös, a Berettyó, a Sebes-Körös, a Fekete-Körös, a Fehér-Körös és a Maros vízviszonyainak.¹³⁴

¹³² Az 1810-es években Vay Miklós, a Körösök szabályozásának királyi biztosát, a Körös-völgy vízrajzi állapotának felmérésére utasították. Erről egy térkép, és az azon közzétett jelentése ad képet. Már a címe is érzékelteti az uralkodó kaotikus állapotokat: „Tényszerű leírása azon szörnyű elöntésnek, amely által a Sebes-Körös 76.696 hold földet, 55 éve fed, és a rendelkezések, amelyeket a legkegyesebb Mária Terézia uralkodásától egészen mostanig ennek a nagy mocsárnak a kiszáraitására Magyarország királyai részben meghoztak, részben pedig megvalósítottak.” A jelentés további része pedig arról ad hű képet, hogy mennyire reménytelen vergődésnek bizonyultak az addig megkísérelt rendezések:

„Midőn Bihar vármegye arra a meggyőződésre jutott, hogy a növekvő elmocsarasodást a Halad patak feliszapolódása okozta, ami pedig – úgy vélték – az 1756-ban épített vésztői malomnak köszönhető, a Királyi Helytartótanács azzal a kéréssel folyamodtak, hogy a vésztői és a szeghalmi malom bontassék el, és a felettebb eliszaposodott patakmeder tisztíttassék ki.

1. Mária Terézia császárnő megparancsolta, hogy a Körös szabad folyását gátló tényezőket, kutassák fel. Amikor aztán kiderült, hogy a Körös a Csiket éren keresztül árad ki, a Halad pedig a vésztői malom miatt iszapoldott fel, s a Köröst a malomgát akadályozza, szükségesnek tartották, hogy a malmot és a gátat elbontsák.
2. Királyi parancsra a vésztői és szeghalmi malmokat 1775-ben elbontották, 5 db kivételével, amelyek a nádrengetegben érintetlen maradtak, mégpedig azért, mivel akkor még nem tudták, hogy a Tekerő azon ágának, amelyet lejjebb Nyomottfoknak hívnak, E-től F-ig, 6972 öl hosszúságban mély a medre, így aztán a Nyomottfoknál még egy új malom építését engedélyezték.
3. A vizek lefolyásának növelése érdekében Gassner mérnök javaslatára, 1777-ben az Ördögárka és az Enyves-fok kiásását engedélyezték. 1779- és 1780-ban ez el is készült, és így, miként mondják, 5.000 holdat vízmentesítettek, jóllehet ennek a csatornának megvan az a hibája, hogy partja a vizek szintjével egyenlő. Az elvizenyősödésnek ily módon való visszaszorítása után.
4. Szeghalom Hajdu nevű bírása, midőn a már elhagyott falusi malmot teljesen elbontották, a Nyomott fok medrének kifolyását Potrlápnál elzáratta, és ugyanoda "Hajdúmalom" építtette fel, amelyhez a Tekerőből csatornát vezetett.
5. 1782-ben II. József császár uralkodása idején, elrendelték az elárasztott területek feltérképezését.
6. 1786-ban a Körös, Tisza és Maros folyók vízrajzi térképének elkészítését rendelték el, a Sebes-Körös elárasztott területeit azonban nem mérték fel. II. Lipót császár korai visszavonulása következtében a munkálatok a Körösön abbamaradtak, míg
7. 1797-ben I. Ferenc császár őfelsége uralkodása alatt Gassner mérnök Csiket értől Vésztőig a Körös teljesen eliszapolódott medrének tisztítását kb. 29.230 öl hosszban javasolta.
8. A végül is elkezdett, és 1798-ban befejezett szintezések megállapították, hogy a Csiket-értől Vésztőig a víz esése 37,8.
9. 1799-ben a fenti javaslatot ő királyi fensége a Nádor és a királyi helytartótanács elé terjesztették, majd 1802-ben ő császári Felsége az alulírottat a Körös folyó szabályozásának királyi biztosává nevezte ki. Ő 1803. májusában az elöntés állapotát nyomban megvizsgálta, és a következőket találta:
  - a. A 6–7 láb mélységű Tekerő patak néhány helyen 7–8, helyenként pedig 12 öl széles, a lápos vidék felszíne alatt 4 láb mélységben van medrének feke, és meglehetősen gyors a lefolyása F-ből, ami azt bizonyítja, hogy a Tekerőnek egykor a Körös igazi medrének kellett lennie.
  - b. A Hajdúmalom feletti felszín és az Enyvesfok Sebes-Körösbe való betorkollásánál mért vízfelszín között a vízszintes 6,4 láb. Ebből arra következtettek, hogy a Tekerő kb. 2000 öllel a malom után 9–10 lábbal magasabban van, mint a Körös felszíne.
  - c. Mivel pedig szinte valamennyi malmot a Tekerő hajtja, így a meglévő malmoknak a szükségszerűen fellépő visszaduzzasztás által az áradás vizét (az áramló vizet?) a malmoknál jóval mélyebben fekvő mederfenéken kellene visszatartania, és egyben kiderült, hogy ha a malmokat elbontanák, egy, a mederfenéig kiásott terelőcsatornával a Tekerőnek szabad folyást nyitnának, s a száraz idő vízmennyisége föltétlen csökkenthető lenne.

A felmérés során 68 db helyszínrajzot készített¹³⁵, sőt szabályozási terveket is¹³⁶.

Huszár Mátyás által megfogalmazott alapelvek szerint végezték a 19. század második felében a Körös- és Berettyó völgyének, a Kis- és Nagy-Sárrét vízrendezését.¹³⁷ Ezen munkák során több új meder épült, mint a magyarországi vízszabályozásoknál bárhol másutt. A Sárrét mocsárvilágába vesző vízfolyások helyén gyakorlatilag új folyóhálózatot kellett kialakítani.¹³⁸ A tervet Bodoky Károly készítette Huszár koncepciója nyomán, amelyet Keczkés Károly átdolgozott, amelyet 1853-ban fogadott el a Helytartótanács. A felmérések és szabályozások úttörő munkáját irányító mérnökök Huszár Mátyást követően Beszédes József, Vargha János, Bodoky Mihály, Bodoky Károly¹³⁹ voltak. 1861-ig a földmunka 51 %-a elkészült, majd csak 1870 után láttak ismét

---

Erre az észrevételre alapozott javaslatát a Királyi Helytartótanács elé terjesztette, amiben Ő arra utal, hogy a Tekerőt az Enyves-fokon, vagy egy másik, célszerű bármely ponton át úgy kell elvezetni, hogy az ázott csatorna a Sebes-Körösével megegyező mélységű legyen, hogy ily módon az összes vizet le, egészen a Tekerő fenekéig mozgásba hozhassák, és az a Körösbe folyhasson.

- I. 1806-ban új érvekkel támasztotta alá a Körös által elárasztott területek víztelenítésének lehetőségét. Ezek figyelembevételével 1808-ban egy királyi rendeletet bocsátottak ki a Körös folyó szabályozásáról, és azon malmok elbontását, amelyeket az árvizek hajtottak, még ugyanazon év májusában 7 malom esetében elvégezték, aminek következtében a Tekerő partja, amelyet eddig az ár eltakart, előtűnt. Ugyanezen évben báró Wenkheim és Tessedik mérnök segítségével a 35 éve eldugult és teljesen eliszapolódott Nyomott-fokot kitisztították.
- II. 1811-ben a Királyi Helytartótanács elrendelte a szeghalmi csatorna kiásását, amely évben a Nyomott-fok vonalát A-tól CC-ig beszintezték, és miután a kiöntés szintjétől a Sebes-Körös szintjéig az esést 10'5" -nak találták, Bihar Vármegyétől a csatorna nagyobb részét ACC táján a vörös vonal irányában 5 öl szélességben, a következő években pedig E-táján, ahol a Tekerő már elegendő mélységű, megépítették.
- III. A Sebes-Körös normális szélessége 20 öl. Csupán az Ördög árka és az Enyves-fok az árvizek egy részét levezeti, így a csatorna szélességét 15 lábra tervezték. Ezért a sárga vonallal jelölt csatornát kb. 10 ölnyivel meg kellett szélesíteni. A Tekerőt pedig – úgy vélik – 12 ölnyire kell szélesíteni, a kiemelt földet a bal partra kell lerakni, a meder többi részét pedig a folyó sodrára lehet bízni. Mivel a Csiket-értől Szeghalomig 42 (?) láb az esése.
- IV. Ha a csatornát, miként az a mérnöki rajzról leolvasható, megfelelően ássák ki, és a folyó medre mégsem mélyítene ki megfelelően, a piros vonalig ember-kéz által kell ezt a mederszakaszt kimélyíteni, és a Tekerő feliszapolódott részét az F-G-H-nál 6 láb mélységig ki kell ásni.
- V. Ezt követően a malom gátat Harsánynál, Tarjánánál és Palotánál nyomban el kell távolítani, hogy az ár az iszapot egész év folyamán szállíthassa, helyettük pedig a következő évben zsilipet kell építeni, amelynek az alját a folyó medréhez, szélességét pedig a geometriai profil normál méretéhez kell igazítani, miközben a malomkö megemelését 2 lábra állapították meg, hogy a Kutas valamennyi kiszakadásának az eltömítésével a Körös a Csiket éren és a Tekerőn folyjon le.
- VI. A kiásandó föld mennyisége 89.854 köb öl, amely vállalkozást Bihar Vármegye mivel, hogy már elkezdte, két-három év alatt be tudja fejezni. Ily módon ismét 70.000 hold föld válik művelhetővé, aminek évi jövedelme a Királyságra vonatkoztatva, ha a holdat csak 10 florénával számoljuk, akkor az 700 ezer florénát tesz ki, amiből a tőke 14 millió florénára rúg. Az ezen vállalkozásra fordított munka tehát, a belőle származó haszonhoz viszonyítva nagyon csekély.”

¹³³ MOL S 11. No. 1808; S 12. Div. XIII. No. 488, 500, 513.

¹³⁴ MOL C 64, 128, 129.

¹³⁵ MOL S 80. A Tisza mellékfolyói 54.

¹³⁶ MOL S 11. No. 1808; S 12. Div. XIII. No. 488, 500, 513.

¹³⁷ Az ide vonatkozó jelentősebb szakirodalom: Vízrajzi értekezés; Huszár Mátyás leírása a Körösvidékről. Gyula, 1958. (Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Dóka Klára); A magyar vízszabályozás története. Összeállította és szerkesztette: Ihrig Dénes. Budapest, 1973. 334–356.o.; Válogatás Góg Imre írásaiból. Gyula, 2009.

¹³⁸ A magyar vízszabályozás története. Összeállította és szerkesztette: Ihrig Dénes. Budapest, 1973. 334–356. o.

¹³⁹ Bodoky Károly, mérnök, 1814–1868. A Körös- és Berettyó folyók völgyének ármentesítésében játszott meghatározó szerepet.

munkához. Ennek eredményeképpen a *Hármas-Körösön* 36, míg a *Kettős-Körös* Békés alatti szakaszán 13 átvágást hajtottak végre. Ezekkel az átmetszésekkel a Békés és a tiszai torkolat közötti 265 km a folyóhossz 162 km-rel – 103 km-re – rövidült.

A *Sebes-Körös* szabályozása Nagyváradtól a torkolatig terjedt. Ennek keretében elbontották a Kis-Sárrét kifolyó vizére épített vésztői, csökmői és komádi malmot. Szakállnál elzárták a Holt-Köröst. 11 átvágással a folyó Nagyvárad és torkolata közötti szakasz 174 km-ről 97 km-re rövidült.

A *Fehér-Körös* szabályozásánál, mivel a megfelelő méretű töltések számára Gyulán a kisajátítások túl költségesek lettek volna, a városon kívül új medret ástak a folyónak, amely 7,5 km hosszan egyenesen fut a Doboz határában lévő Szanazúg dűlőig, ahol megtörik, és 11,5 km újabb egyenes szakasz után Békésnél az egyik átvágásba csatlakozik. Ezen új nagy csatorna a szanazúgi töréspontjánál a Fekete-Köröst fogadja. Így alakult ki az új szanazúgi Fehér-Körös torkolat, illetve innen lefelé a Kettős-Körös. A Fehér-Körös Borosjenő-Békés közötti szakasza 125 km-ről 93 km-re csökkent.

A *Fekete-Köröst* öt új átmetszéssel 176 km-ről 107 km-re rövidítették.

1879-ben újabb terv született az addigi munkák hiányosságainak orvoslására, amelynek keretében, ahol szükséges volt, mederbővítéseket végeztek.

1895. után inkább vízhasznosítás céllal dolgoztak a Körös-Berettyó vízrendszerén. Ennek keretében épült meg a Bökényi Vízlépcső (1905–1906.) és a Békésszentandrászi Vízlépcső (1936–1942.).

Hasonló rendeltetéssel már az 1860. évi száraz esztendőt követően a 10 km hosszú úgynevezett Élővíz-csatornát építették meg, mivel Gyula, Békéscsaba és Békés nagyon nélkülözték a korábban rajtuk keresztülfolyt, de már holt Fehér-Körös vizét. Így alakult ki a Körösök ma ismert vízrendszere: a Fehér- és Fekete-Körös toroktól lefelé az újonnan ásott medrű folyót Kettős-Körösnek nevezzük mindaddig, míg befogadja a Sebes-Köröst, ezt követően pedig már Hármas-Körösként viszi a vízrendszer vizét a Tiszába.

Tervek

A Tisza rendellenességeit Molnár János, Ung vármegye mérnöke a következőkben foglalta össze:

1. Túl sok a hordalék, melyet a felső szakaszon kavics, majd pedig iszap képez.
2. A folyó esése csekély, amit a végtelenül kígyózó kanyarulatok még fokoznak. A lerakott hordalék a mellékfolyók vizének lefutását is akadályozza.
3. A partokat képező talaj lazasága, melynek következtében az örökké beomlik, a meder folyton változik, különösen árvizekkor.
4. A folyó medrének mélysége és szélessége szeszélyesen változó, amiből következik, hogy az egyes szakaszok vízemésztési képessége is egyenlőtlen.
5. A meglévő töltések hiányosak és túl közel vannak a parthoz.
6. A folyót közel a parthoz követi a töltés és sűrűn benőtt az ártér.
7. A Tiszába, mint anyamederbe, a mellékfolyók rendezetlenségüknél fogva hosszan elnyúló árhullámokat szállítanak, és ezek sokszor bevárják egymást.
8. A Duna rendetlenségei a Tiszára is visszahatnak, annak lefolyását némileg gátolják.¹⁴¹
9. Ezekkel a problémákkal kellett szembenéznie annak, aki a folyó szabályozási tervének elkészítésére vállalkozott. Mindehhez járultak még azonban a hajózás igényei. Ilyen tervet ismereteink szerint csak Vásárhelyi Pál készített.

A Felső-Tiszavidéknek *Lám Jakab*¹⁴² terve tetszett. Ő a Tisza tehermentesítésére Szatmár fölött a Szamost új mederbe terelve, a Krasznával és az Érrel együtt a Berettyón és a Sárreuten át a Körössel szerette volna egyesíteni, és így – a szükségnek megfelelően – töltések között az Alsó-Tiszába vezetni.¹⁴³ Ebben a merész megoldásban a kortársakat leginkább az aggasztotta, hogy a Körös-vidék

¹⁴⁰ A térkép latin nyelvű felirata:

A lap bal felső sarkában: A folyó vizének 1814. január 10-én mért esése a **b** ponttól az **a**-ig egy láb és hét ujj volt, amikor a víz felszíne a Kapus Hídnál a vízmérce alsó pontjánál állván hét láb és nyolc ujjat mutatott;
A jobb alsó sarokban: A Békés vármegye Gyula városát átszelő Fehér-Körös szélességének és mindkét partjának pontos térképe, amely térképen a Kapus Hídnál, ahol az új kő hidat fogják felépíteni, a környező épületek igazi helyzetét és a szintezési fix pontot lehet látni: ennek alapján a legnagyobb (α), a közép (β) és a legkisebb (γ) vízállást; valamint a folyó és a partok szintjét az a-tól a b-ig a fix pontnak a szintjéhez viszonyítani lehet. Rajzolta 1814. január 20-án Gyulán Bodoky Mihály, mérnök. A térkép tengelyében van a Kapus Híd, felette a szintezési fix pont (Fixum Libellae Punctum), mellette a Sinai úr háza (Domus Doni Sinai), a déli oldalon, a folyó bal partján a Magyarok kápolnája (Capella Hungarorum).

¹⁴¹ Adalék a Tiszaszabályozási véleményekhez. Budapesti Híradó 1847. pp. 573–574.

¹⁴² Lám v. Lamm Jakab (Szepesbéla, 1791 – Kassa, 1855) oklevelét 1814-ben az Institutum Geometricumban szerezte. 1827–1839 között az Ung folyó felvételén és szabályozásán dolgozott, 1843–1845. a máramaroszigeti sókikötőt, sóraktárat és sószállító csatornát építette saját tervei alapján. 1851-től az Ung vármegyei közutak építésén munkálkodott.

¹⁴³ „Mivel a szatmári szamoshátiak, kiváltképpen pedig Beregben a Tiszahátság, Zemplényben a rét- és bodrogközi lakosok, miután a rohanó árvizek által élelmüktől, sőt barmaik táplálékától is megfosztattak, s végső inséggel fenyegettetnek, úgy látszik tekintet és méltánylást igénylenek nemcsak a törvényhatóságoktól, hanem magától

a Tisza nélkül is mocsárba fulladt. Mi lesz akkor, ha még a Tisza vizének egy részét is rávezetik?! Persze, amikor az ötlet képviselői odáig jutottak, hogy mindezt miből? – Megtorpantak, illetve irreális ötletekkel álltak elő.¹⁴⁴

Vásárhelyi Pál koncepciója

A valóban átfogó koncepciót Vásárhelyi Pál készítette el. Széchenyi István felkérésére 1845-ben még csak egy tervvázlat formájában, "Előleges javaslat, mely [...] a Tisza áradásainak minél előbbi gátlása tekintetéből tétetett"¹⁴⁵ címmel. Ebben 18 oldalon vázolta fel koncepcióját. A bevezető részben, a Tisza vízrajzi viszonyait elemezte forrásától indulva. Kitért a beléje ömlő vizekre, partjainak minőségére, az esés és árterek nagyságára. Ezután megfogalmazta a teendőket. Itt kihangsúlyozta, hogy "a folyónak minél egyenesebb menete görbületeinek átvágása által eszközöltessék". Ehhez társul majd a töltésépítés. 7 évre lebontva részletezte a töltésépítés rendjét. A munkát két nagyobb szakaszban látja kivihetőnek: 1. Tisza-Újlaktól Tokajig, 2. Tokajtól-Füredig. Az "Előleges javaslat" tehát az egész Tisza-szakaszra még nem terjedt ki.

A szabályzás „általános terve”

1846 tavaszán elkészült azonban a „végleges”, az egész Tiszára figyelemmel lévő tervezet is. Ennek előzménye, hogy az 1846. január 26-án megalakult Tiszavölgyi Társulat mindjárt megalakulásának napján levelet küldött a nádorhoz, amelyben Vásárhelyi Pál hajózási felügyelőt a szabályozási munkák "műtani" igazgatójává javasolja: "Figyelembevételül saját szerű hazai körülményeinket, egyáltalában kikerülhetetlennek mutatkozék előttünk azon rendszabály, hogy a tiszavölgy szabályozásának műtani igazgatását olly egyéniségre bizzuk, ki a Tiszavölgy lakosságainak nyelvét, törvényeinket, s szokásainkat ismeri, ki fontos hivatásának annyi társulatokkal s hatóságokkal érintkezésekben megfelelni képes legyen; ez okból választásunk Vásárhelyi Pál kir.

---

szinte a kormánytól is, s minthogy a tiszai mellékein levő vizek szabályozása eszközzésére nm. Széchenyi István gr. ki is van királyi biztosképen küldve, legyen szabad nekünk is e tárgyban nézeteinket a t. cz. közönséggel tudatni, hiszen bármily nagy gépbe egy maga helyén alkalmaztatott parányi szög is az egészre nézve hatással szokott lenni. A fenemlített lakosok szerencsétlenségöket a szerfeletti árvizek okozzák, mellyek Tokajig Nagy-Szölöstül Ugocsa megyébe, vagy azon helytől, ahol a Tisza a mármarosai hegyek közül kiömlik, több felől több folyó által nagyobbítottak, ilyen a Tisza balpartján a Batár, Tur, Kraszna, Szamos - jobb partján a Borsa- okszerűen gazdálkodva, ezeket volna szükség a Tiszától elvonni, sőt a Tisza áradását szabályozni, mi az által lenne eszközölhető, ha a mondott balparti folyók egy külön csatornába vétetnének, melyeknek kezdete a Tiszának hegyekből kiömlésénél lehetne [Királyházánál], ...Ugocsaig, hol a Sebes-Köröst lehetne belé vezetni. A Tisza jobb partján a Borszát legalább részben a Vérke medrébe kellene venni." [Aláírás:] „Többen” Jelenkor, 1845. 79. sz.

¹⁴⁴ Hét évig ne kelljen fizetni a földek ármentesítéséért, a Duna-Tisza-csatornával együtt pár évtized alatt megtérülne a befektetés; Királyházánál kellene a csatornát kezdeni, amely magába fogadná a Szamost, a Túrt, a Kraszrát. Erre a hatalmas földmunkára nem volt pénzügyi fedezet.

¹⁴⁵ Előleges javaslat, mely a Fenséges Fő-Herczeg, Nádor Úrnak 845 évi Szent-Iván hava (június) 1 jén 1026 szám alatt költ kegyelmes rendeletére vonatkozólag a Tisza áradásainak minél előbbi gátlása tekintetéből tétetett. Magyar Vízügyi Múzeum 21.280.

hajózási felügyelőre vezetett, kinek kijelölésében a haza szerte ismert jártassága s sok oldalú tapasztalásaiba helyezett bizodalom mellett, megközelíteni véltük még azon szellemi kapcsolatot is, mellyet ez ügyre nézve kormányunk s az érdekelt vidékek egybehangzó közremunkálása multhatatlan megkíván¹⁴⁶. 1846. febr. 6-án a nádori hivatal értesítette Széchenyit, hogy a hajózási felügyelő, Vásárhelyi Pál, a "Tisza szabályozási munkálatok műi vezérletére felhatalmaztatott"¹⁴⁷. Ettől kezdve Vásárhelyi minden erejét a szabályozási terv részletes kidolgozására fordíthatta. A munkára 1846. március 25-én, születésnapján tett pontot.¹⁴⁸

Rendelkezésre álltak a Lányi Sámuel és 12 mérnöktársa által több mint 10 éven át végzett munkája során készített mappációs anyagok, de ezen túlmenően Lányi és csoportja által a "tiszaszabályozási tervet részletesb kidolgozása és előterjesztése végett" elkészített 33 db. "vízhelyzeti térkép", 37 db. "vízemésztési terv" és 91 db. "irományok"¹⁴⁹.

Fennmaradt Lányi Sámuelről egy részletes kimutatás is, melyet felsőbb utasításra Vásárhelyi halála után állított össze¹⁵⁰: "Kimutatása azon rajzok és irományoknak, mellyek a Tisza Térképészetnél a Tisza szabályozási elő-munkálatokhoz elkészültek". Ebből kiderül, hogy közvetlenül mely anyag alapján dolgozhatott az általános szabályozási tervet készítő Vásárhelyi. Számos tétel mögött a "Talán a hajózási felügyelő úr írásai közt" megjegyzés olvasható, ami arra utal, hogy Vásárhelyi terve készítésekor felhasználta azokat. Ezen túlmenően szükségesnek tartotta a helyszíni bejárást is: "1845-dik év Szentmihály hava¹⁵¹ 26-tól Mindszenthó¹⁵² 15-ig és Sz. András hava¹⁵³ 17-től Karácson hó 14-ig a Tiszához utazott¹⁵⁴. Rendkívüli felelősségét és a Tisza-szabályozás messzeható következményeit átérezve 1846. január elején kérvényt írt Széchenyi Istvánhoz, melyben két kívánságot fogalmazott meg: "Pallioaka velencei építési igazgató a maga útján utasíttatnék, hogy vizsgálati eljárásomat felvilágosító utmutatásával könnyíteni és elősegíteni ne terhelhetnék"¹⁵⁵. Továbbá szeretné, ha 1847. március hónapban "vagy egy más időben [...] országos költségen Olasz országba való küldetésemet kegyelmesen elhatározatnék..."

A levél bevezetőjében azt is megfogalmazza, hogy miért döntött így: "A Tisza tere sajátságánál fogva a töltések emelése egyik leglényegesebb részét és feladatát teszi a szabályozásnak; és jóllehet

¹⁴⁶ "1846. böjtelő hava (február) 3-án 5469 sz. alatt költ magos Rendelet folytán...a folyamatban lévő szabályozási munkálatok műi igazgatására Vásárhelyi Pál hajózási felügyelő kegyesen felhatalmaztatott..." MOL C 64. 1849. F. 9. pp. 54–57.

¹⁴⁷ MOL C 132 Helytartótanácsi Lt. Gr. Sz. I. a Közl. Biz. Elnöke. (Vásárhelyi helyettesítője Vargha János lett, akit egyidejűleg első hajózási mérnöknek neveztek ki.)

¹⁴⁸ MVM 21.282.

¹⁴⁹ MOL C 64. 1846. F. 9. pp. 222–226.

¹⁵⁰ MOL C 128. Dir. in hydr. et aedil. Tisza 50/1006 / 1846 pp. 3–8.

¹⁵¹ Szeptember

¹⁵² Október

¹⁵³ November

¹⁵⁴ MOL C 64 1846. F. 9. p. 12.

¹⁵⁵ Paleocapát tehát nem kizárólag Vásárhelyi elhalálozása miatt és következtében hívták Magyarországra.

ezeknek tervezésében a műtan által szorosán kimutatott szabályokon kívül nem csak a tér fekvése, a víz ereje és természete, hanem még minden practicus műértőnek is e tárgyban könyvbe foglalt javallata és észrevételei is figyelembe vétettek, mégis a Tisza szabályozás nagyszerűsége és a siker biztosítása követelik, hogy minden erre vonatkozó tapasztalásokat is ismeretünk, s következőleg okulásunk tárgyává tenni törekedjünk"¹⁵⁶. Vásárhelyi tehát nem elégedett meg a szakirodalom tanulmányozásával, a "minden műértőnek", azaz a gyakorlati szakemberek meghallgatásával, hanem fontosnak tartotta a külföldi tapasztalatok megismerését.

A tervezett munkálatok nagyságához illő felelősséggel és lelkiismeretességgel készítette el a részletesen kidolgozott tervet.

Ebben alapvetően a Tisza folyó "túlfejtett" kanyarulatainak átvágásával és a töltések építésével foglalkozik, de tematikailag négy részre osztható.

A *bevezető részben* a folyó hidrográfiai leírását adva, a Tiszát eltérő adottságai szerint hat szakaszra bontja. Figyelme kiterjed ezen szakaszok közép-szélességére, mélységeire, középsebességére, majd 17 helységnél a legnagyobb és legkisebb vízállás közti különbségekre. Ezt követően közli a "Tisza mérés alkalmával a víz ártér a tapasztalt emberek útmutatása szerint helységenként felvétellett és kiszámított" mértékét, majd hat pont vízemésztési adatait adja.

Az *átvágásokról* szóló részt azzal kezdi, hogy megindokolja azok *szükségességét*: növekszik a víz sebessége és csökken a vízszint, ezáltal pedig az árvízveszély. Majd az átvágások *kivitelezésének módját* részletezi, végül azok *számát* is meghatározza ("a térkép szerint 101").

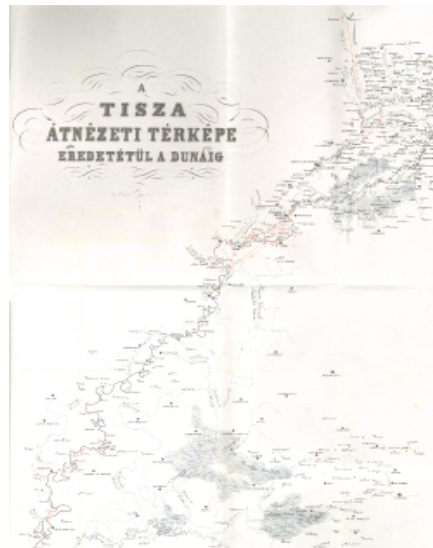
A *töltéseket* illetően az első kérdés, hogy milyen távol építsék meg őket. Vásárhelyi viszonylag közel a folyóhoz vezetné a töltéseket, amit a következőképpen indokol meg: „Ha a parttól túlságos távolban húzatnak, akkor azon kéntelenség áll elő, hogy a vízár előtt nagyobb s talán épen termékenyebb terület maradna nyitva...". Elgondolását még egy másik érvel is alátámasztja: a Tisza partvidékének helyszíni vizsgálatából mindenki meggyőződhet, a szintmérési adatok pedig „csalhatatlanul kimutatják, hogy a part közelében fekvő föld többnyire emelkedettebb, mint a távolabbi tér, melly gyakran 5–6–7 lábbal is alább esik a partiénál, s így semmi kétséget nem szenved, mikép a parttól renden túli távolságban húzandó töltések 3 sőt sok helyeken 4 annyi munkába is kerülnének...A két parti töltések közötti távolságra nézve megjegyztetik, hogy az a helybeli körülményekhez képest 300 – 1 000 ölnyire¹⁵⁷ lenne veendő".

Végül a terv mellékleteit sorolja fel. Ez a puszta felsorolás is segít képet alkotni arról, hogy milyen gondosan készítették elő Vásárhelyi és mérnöktársai a Tisza szabályozását.

---

¹⁵⁶ MOL C 132 Helytartótanácsi Lt. Gr. Sz. I. a Közl. Biz. Elnöke.

¹⁵⁷ Bécsi öl = 192 cm

8. kép: Vásárhelyi Pál és Pietro Paleocapa Tisza-szabályozási terve
A fekete vonalak Vásárhelyi, a piros vonalak Paleocapa átvágásait mutatják
(részlet)

Pietro Paleocapa véleménye

Paleocapa 1846. július 18-án Szegeden csatlakozott Széchenyi Istvánhoz, aki a DGT "Pannonia" nevű gőzhajóján második szervező útjára indult. Paleocapának ekkor már birtokában volt Vásárhelyi terve, valamint az Építési Igazgatóság által rendelkezésére bocsátott számos "szép rajz", azaz a Lányi Sámuelék által készített térképek, helyszínrajzok, felmérési adatok. Személyes benyomásai és a kézhez kapott terv és dokumentum-anyag birtokában fogalmazta meg szabályozási koncepcióját, amely előbb olaszul, majd "Vélemény a Tiszavölgy rendezéséről" cím alatt Saska Károly fordításában magyarul is megjelent¹⁵⁸. A 84 oldalas főrészt 1846. augusztus 16-án keltezte, amelyet később, aug. 26-án két toldalékkal egészített ki.

¹⁵⁸ A könyv eredeti címe: *Parere sulla regolazione del Tibisco*, Pest, 1847.

9. kép: Pietro Paleocapa (1788–1869)

Gondolatait Vásárhelyi elképzeléseivel való polemizálás jegyében fogalmazta meg:

- A Tisza nagy partméltsége arról győzte meg őt, hogy a folyó a töltésekkel könnyen és biztosan kordában tartható.
- Ez a nagy partméltség költségessé és lassúvá tenné a Vásárhelyi által tervezett számos átvágást.
- A Vásárhelyi által javasolt sok átvágásnak csak annyi haszna lenne, hogy valamivel lejjebb szállna a víz szintje, és így kissé alacsonyabb töltéseket kellene építeni.
- A kanyarulatok a laza talaj miatt állandóan újratermelődnének.
- A kiöntés nem a feliszapolódás, hanem a sok víz következménye. Megoldás tehát: töltések építése.
- „A mesterséges partok, vagyis távolabbi töltések, nem egyebek, mint annak megakadályozására épített gátak, hogy az árvíz felső színe a mezőkre ki ne öntsön... A Tisza-szabályozás rendszerének főleg a folyó töltésezésén kell alapulnia." A töltések egymástól való távolságát rendszeresen 500 – 800 öltre kell építeni, de a "gyakori és nagy kanyarok miatt [...] 1000 ölnyire is kellend egymástul tenni a töltéseket"¹⁵⁹.
- Valódi, de kevés átvágásra van szükség. Az *átvágások száma 21*¹⁶⁰.

¹⁵⁹ Pietro Paleocapa: Vélemény a Tiszavölgy rendezéséről. Pest, 1846. 28. o.

¹⁶⁰ Maga Paleocapa több esetben feltételesen és óvatosan fogalmaz. Érezhetően hiányzott számára a folyónak életszerű

- Tokajtól felfelé a hajózás végett nem kell átvágás: „Dadán felül semmi átvágás sem helybenhagyható ugy, mint a Tiszaszabályozás saját rendszerének kiegészítő része”¹⁶¹.

Vásárhelyi Pál és Pietro Paleocapa tervének összehasonlítása

Mindketten ugyanazon úton-módon látják a problémák megoldását: töltések közé kell fogni a folyót annak teljes hosszában, és átvágásokkal kell a nagy kanyarulatokat megszüntetni, hogy az árvizek lefutását megkönnyítsék.

A két elgondolás között a töltésvonalak egymástól való távolságát és az átvágások számát illetően – jóllehet manapság többen a két terv rokonságát hangsúlyozva nem ezt sugallják –, *jelentős különbség* van.

Az átvágásokra vonatkozóan fontos megjegyezni, hogy a számok a két terv között nagyobb különbséget sejtetnek, mint ami a valóságban volt. Az általuk elért folyamrövidülés ugyanis Vásárhelyinél 101 átvágással 458 km, Paleocapánál 21 átvágással 205 km. Vásárhelyi ugyanis rövidebb, míg Paleocapa hosszabb átvágásokat javasolt.

A töltésvonalak egymástól való távolságát illetően viszont fordított a helyzet: a két elgondolás között nagyobb a különbség, mint amit a számok mutatnak¹⁶². Ha figyelembe vesszük ugyanis, hogy Paleocapa a minimum-távolságot 200 öllel nagyobbra veszi, mint Vásárhelyi, és általában 500–800 ölet engedélyez, valamint azt a tényt, hogy a "gyakori és nagy kanyarok"-kal terhelt részeken – melyek az általa betervezett jóval kevesebb átvágás miatt a folyó jelentős szakaszára kiterjednek –, 1.000 ölnyi töltéstávolságot kíván meg, akkor a hullámtérnek átengedett terület nagysága nála már határozottan nagyobb, mint Vásárhelyinél. Fontosnak tartjuk itt megjegyezni, hogy Paleocapa igazából nem ismerte a folyót, éppen ezért a töltések egymástól való távolságának kijelölésénél túlbiztosította magát. Erre utal könyvében azon megjegyzése, hogy ha beigazolódik, hogy főleg a töltéseket ennyire távol vinni a folyótól, akkor lehet majd hozzá közelebb újakat építeni...

A kormány a Tisza-szabályozás mellett

József nádor

A Magyarország kulturális és gazdasági felemelkedését szívügyének tartó József nádor nagy szimpátiával támogatta Széchenyi törekvéseit. Ezt érezve Széchenyi minden jelentős országépítő tervébe beavatta őt, sőt azok megvalósításánál számított rá. 1833. júliusában, alig hogy megérkezett

---

ismerete.

¹⁶¹ Pietro Paleocapa i. m. 91. o.

¹⁶² Dr. Domokos Miklós úgy véli, hogy a két mérnök "csaknem azonos távolságban" javasolta a töltések megépítését. (Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése. Magyar Hidrológiai Társaság Bp., 1991. 44. o.)

az Al-Dunára, hogy a szabályozási munkákat megszervezze, máris írta az ottani politikai és vízrajzi viszonyokat részletesen ismertető jelentését a nádornak. Hangja szinte bizalmas és őszinte. Elköszönőben a később Vidra névre keresztelt kotrógép beszerzéséhez támogatását kéri: „Amikor magamat Császári Fenséged magas kegyeibe ajánlom, nagy alázattal bátorkodom a már többször szóba hozott medertisztító gépet Fenséged emlékezetébe idézni. Minél többet gondolkodom a vállalkozás technikai vonatkozásairól, annál nyilvánvalóbbá válik számomra, hogy mindenekelőtt egy erős gépre van szükségünk, részben a kirobbantott sziklák eltávolítására, és tudom, hogy erre a célra jelenleg alkalmasabb nincs, mint egy Angliában gyártott, gőzzel hajtott Cava fango. Ha ezt nem rendeljük meg időben, túl későn érkezik meg ide.”¹⁶³

A nádor erőfeszítéseit a Duna-Tisza-csatorna császári támogatásának megszerzéséért fentebb láttuk. Széchenyi a Tisza-szabályozásnál is támaszkodott megértő közreműködésére. A munkálatok megkezdéséhez szükséges kölcsön végett Sina Györgyre mindenképpen szüksége volt. Megnyeréséhez a nádor befolyását igyekezett felhasználni. 1845. december 1-én a Győri Vasút kapcsán a nádorhoz címzett levelében 14 pontba szedve sorolta, miért fontos, hogy a dolgok Sina kedve szerint történjenek: "Ha Ausztriának és Magyarországnak oly jelentős pénzhatalmát, mint amilyen Sina, magunkra haragítanánk, az számunkra nagyon szomorú következményekkel járna, mert elveszítenénk az egyetlen alkalmas tőkés partnert, akire nemcsak a Lánchíd, hanem a Duna-Tisza-csatorna építése és a Tisza-szabályozás megvalósításában is számíthatunk."¹⁶⁴

Széchenyi

"Jót neveltünk rajta..."

Széchenyi 1833. július 8-án a DGT¹⁶⁵ I. Ferenc gőzhajóján mint királyi biztos az Al-Dunára utazott, hogy az ott elkezdett munkákat megtekintse, és a felmerült anyagi és diplomáciai gondokon segítsen. Ezúttal Szegedig felhajózott a Tiszán. Visszatértében gőzhajója Zentán kikötött. Ezt a momentumot azért említjük, mert ekkor találkozott először a Tisza-szabályozás egyik alapvető problémájával, a finanszírozással. Ki viselje az anyagi terheket? Az állam, a vármegye vagy a birtokosok? Amikor Szathmáry Sámuel, Torontál megyei földmérő megkérdezte őt, hogy látta-e a megye által épített szép gátat? Széchenyi a kérdésre kérdéssel válaszolt: "Fizetett, tett – adott a Nemesség is valamit hozzá?" – A mérnök elvörösödött, és így válaszolt: "bizony nem tett semmit". Széchenyi erre: "Így nekem bizony nemigen tetszik". A vármegye a folyó egyik túlfejlett kanyarulatát is átvágta. A gyökeres megoldás mehökkentette Széchenyit. Naplójába ezt jegyezte

¹⁶³ MVM 28. 17. 681. Másolat.

¹⁶⁴ MOL N 22 99. Cs. Praes. 1845. No. CLXXXII

¹⁶⁵ DGT (Duna Gőzhajózási Társaság), közismertebb nevén: DDSG (Donau Dampfschiffahrtsgesellschaft).

be: „Zentánál átvágták az egyik kanyarulatot!” Jót neveltünk rajta”¹⁶⁶. A jelenséget még rajzzal is illusztrálta naplója szegélyén. A Tisza azonban mint potenciális vízi út a gőzhajók számára, felkeltette figyelmét. "Istenem..., milyen nagyszerű folyam!" – kiáltott fel elragadtatva ugyanezen kirándulása alkalmával.¹⁶⁷

Ehhez a „nagyszerű folyamhoz” csak tizenkét év múlva tért vissza, de akkor már a Tiszának az egész magyarországi szakaszára kiterjedő nagy tervekkel.

„A tér előttem szabad”¹⁶⁸

Amikor 1845. júliusában a Közlekedési Bizottmány élére neveztek ki, mindenekelőtt a Tisza völgyére 'irányozta' figyelmét: „a bennem helyezett bizodalomnak úgy gondolok legjobban megfelelni” – írta – „a mindenek előtt azon tájra fordítom figyelmemet, s oda pontosítom öszve csekély de ernyedetlen tehetségem jobb részét – hol anyagi tekintetben főkép a gyakori vízáradások miatt, leginkább sínlik a hon, s hová e' kép leg elsöbben vinni segítséget kötelesség. E'táj pedig fájdalom nem más ! mint a Tisza völgye, hol legnagyobb számban üté fel lakhelyét a Magyar vér, s melly völgy czélszerű kézfogás, és vállvetés által valódi paradicsommá emelkedhetnék, holott ma köz tudomás szerint mindinkábbi sorvadásnak indul elibe.”¹⁶⁹

Ez év augusztus 16-án kinevezték vízszabályozási királyi biztossá. Ezzel hatalmat kapott ugyan terve megvalósításához, de pénzt nem. Ehhez járult, hogy egy népszerűtlen kormányban vállalt tisztséget, amely az ő népszerűségét akarta felhasználni arra, hogy ingadozó politikai pozícióját megszilárdítsa.¹⁷⁰ Meg is kapta az ellenzéktől a macskazenét, és az "Apponyi uszályhordozója", "a kétfejű sas vivője" jelzőket.¹⁷¹ Az ellenzék, amely a magyar társadalom jelentős részét tudta maga mögött, Széchenyi minden sikerét saját vereségének könyvelte el. Ez a feszült politikai légkör kísérte őt végig a Tisza mentén. Második tiszai szervező útja alkalmával előbb Szegeden találkozott a vármegye küldöttjeivel. „Úgy vettem észre” – írja Szentiványi Vince a nádornak –, „mintha Szeged is pártokra volna oszolva; – egyébiránt sem a volt alispán Kárász, sem Klauzál Gábor jelen nem voltak, ez utóbbi Carlsbadba, Kárász pedig Bécsbe utazván, mint itt tudni akarják, a mostani itt lét kikerülése tekintetéből...”.¹⁷² Kossuth híveinek egyik fellegvárát, Debrecent is fölkereste. Amikor

¹⁶⁶ Viszota i. m.: „...bei Zenta wurde ein Durchstich zugemacht! – Wir lachten sehr darüber.”

¹⁶⁷ Viszota i. m.: 1833. szept. 8. "Gott wie gewinnt die Donau, wenn man von der Theiss hineinfahrt. Welch herrlicher Strom."

¹⁶⁸ Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848. Bp. 1889. I–II. 27. p.

¹⁶⁹ Eszmetöredékek ...9. o. "Hogy lehetett volna...– új hatáskörömben – bármily előbbi gondolatom, mint a Tiszavölgy, mellyben legtöbb és legeredetibb magyar lakik, s melly naprul napra inkább közelít végpusztuláshoz..."

¹⁷⁰ Viszota i. m. 1845. I. 15. Viszota i. m. 1845. I. 15.

¹⁷¹ Viszota i. m. 1847. p. 471. és 1847. p. 491.

¹⁷² MOL N 22 100. Cs. No. CIV. 1846. Szentiványi Vince minden eseményről részletesen jelentést küldött a nádornak, aki valószínűleg elsősorban nem Széchenyiről, hanem az ellenzék politikai erejéről és aktivitásáról szeretett volna tájékozódni.

az egyik ellenzéki felszólaló bizalmatlanságának adott hangot Széchenyinek a kormánnyal való kapcsolata miatt, Széchenyi kirúgta maga alól az elnöki széket és válaszolt. Az elhangzottakat egyik jelen lévő mérnök örökítette meg:

„Soha sem őt, sem senki mást ily hatással beszélni nem hallottam” – olvashatjuk Kovács Lajos beszámolójában: „Mintha lelke legmélyében lett volna érintve, fennkölt önérzetének teljes fenségében szólott eldobva minden féket egyenlő szigorral a kormány és a nemzet oktalanságáról. [...]

«Most a kormánynak azon ötlete támadt, hogy ha gyarló személyemet körébe vonhatja, nem csekély erőgyarapodást nyerhet, s megkínált hivatalos állással. Így lettem helytartósági tanácsos. Gondoljátok-e, hogy e cím reám 53 éves emberre, bírt valamelyes ingerrel? Oly hivatal, melyet ha utánajárok ezelőtt 25 évvel könnyen elérhettem volna. Vagy hiszitek-e, hogy Széchenyi István nevének becséhez e cím valamiben járulhat?

Jól tudom én, hogy ez által az országban csak veszthetek, de a dolog nem ezen fordul meg.

Számomra a helytartótanácsnál új osztályt rendeztek. Tőlem semmi kötelezettséget nem követeltek, szakomban teljesen szabad kezet ajánlottak. Kívül a politika körén az ország anyagi ereje kifejtésének vezetésével kínáltak meg.

Mily nyomorult gyávaság lett volna tőlem, nem egész múltamat tagadom-e meg, ha kicsinyes hiúsági tekintetek miatt visszautasítom az ajánlatot?

Bízom-e a kormányban? Kérditek. Én erre azt felelem: nem bízom meg senkiben, sem a kormányban, sem egészen a nemzetben, de bízom: Istenben és önmagamban.

Szemesé a játék. A kormány engemet, én a kormányt akarom utilizálni nemzetünk felvirágoztatására. Kinek fog ez sikerülni? Meglátjuk. Az alkalmat nem mi teremtjük, azok előállnak. A mi hivatásunk azokat felhasználni és megküzdeni sorsunkkal.»

Társulatokat szervez

„Nem kis dicsőség vár a Tiszára, ha nagy hivatását betölti. De nem kisebb bünsúly, ha utját téveszti.” – kezdte tudósítását a Jelenkor hajdani cikkírója. Majd így folytatta: „Bennünk minden készség, vágy, ohajtás, szinte epedés, a kikerülhetetlen szükség érzete, – minden, mi szivben lakozik, elegendő, de zsebünk üres”¹⁷³.

Tény, hogy az üres zseb óriási gondot jelentett Széchenyinek, de legalább akkora problémát okozott neki a szabályozás módját illetően az egység megteremtése is.

Egyik fontos lépés volt ezen az úton az átfogó terv elfogadtatása. Vásárhelyi *Előleges javaslatával*, Vásárhelyi társaságában Széchenyi 1845. szeptember 27-én útra kelt a Tiszához. Szeptember 29-én

¹⁷³ Jelenkor 1846. 90. szám 535. o.

Sárospatakon lelkes beszédet mondott az ifjúsághoz.¹⁷⁴ Este átment Sátoraljaújhelyre, ahol másnap reggel Bereg, Ung és Szabolcs vármegyék küldöttei tisztelegtek nála, majd 11 óra tájban a megye nagytermében a Vízzabályozó Társulat Széchenyi jelenlétében alakuló ülést tartott.¹⁷⁵

És ez így ment végig a Tisza mentén le Szegedig: előre megszervezett nyílt üléseken vitatta meg az érdekeltekkel, illetve azok képviselőivel a nagy vállalkozást, és több helyütt társulatok alakultak vidékük vizeinek a rendezésére. A gyűlések jegyzőkönyvei őrzik a sokszor kemény szócsaták történetét. Három hétig tartott ez az idegtépő, embert próbáló hadjárat. Október 16-án tért vissza Pestre, ahol ezt követően megírta az „Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg” c. könyvnek beillő röpiratát, amit kinyomtatva megküldött minden érdekelt vármegyének, városnak és birtokosnak. Benne összegezte a Tisza mentiekkel folytatott eszmecserék során szerzett tapasztalatait, fölvezolta elképzelését. Írása irányt mutatott és alapul szolgált az 1846. január 19-re Pestre összehívott gyűlésezés vitáihoz. Nagy volt a tét. Egy magát csak tiszavölgyi képviselőként megnevező személy írása érzékelteti, mennyire kétesélyes volt ekkor még a vállalkozás. Ime: „SZÓZAT A TISZAVÖLGY KÉPVISELŐIHEZ

A főváros kebelében nagy dolgok forrnak: mert aligha volt, aligha lesz magánalku gyülekezet, mellynek kezeibe nagyobb szerű érdekek öszvege volna letéve, mint a Tiszavölgy vízi rendezésére most egybegyült képviselők testületének.

Nem kis dicsőség vár a Tiszára, ha nagy hivatását betölti. De nem kisebb bünsúly, ha utját téveszti.

¹⁷⁴ „Patak polgárai s a benne szállásozó lelkes tanuló ifjúság jeles ünnepként várta ezen napot s már reggeli 9 óra tájtul kezdve előzőlve lőnek a várkert regényes sétányai s midőn ő nmltga [Széchenyi István] délutáni 3 óra körül beérkezett, a polgári hódolat s ifju lelkesedés tiszteletteljes éljenzésben nyilvánítja a haza egyik legérdemesb férjfia iránti hő ragaszkodását. Ah milly szivemelő s édesen elérzékenyítő látni az ifju nemzedék életvidor serege lelkesülését, midőn az a haza jóltevője látására ifju pompájában fellángol! Így így ifju barátim! A nagy Széchenyi épen ilyen lelkesedésre méltó s hozzátok épen ilyen érzemény illő! És ti a legszeplőtlenebb jellemet kétségbe vonó, a legtisztább szándokot gyanusító ábrándozók! lettek volna csak szemtanuji ez egytetemes s mondhatom nem sulytalan lelkesedésnek és ragaszkodásnak, tapasztaltatok volna, miként e mellett a ti úgy keresztelt közvéleménytek szűk világa tönkre silányulandott. [...] Ebéd után megnézedel ő nm. a régi vár maradványit, az ugynevezett veres tornyot is, s onnan látta a különben szép rónaszerű területet, melly a szabálytalan Bodrog árjaitól most szabadul és reményzöldet mutogat, majd csak hamar elborul ismét s kétség és aggodalom dult képeit hagyja hátra. Este felé a városi polgárság önti ki édes örömet s örökre tiszteletes szerencseéretet ő nmlga előtt, miután a főiskolát látogató meg kísérelővel együtt, hol köszöntéssel s az ifjúság éneklőkara zengedezésivel üdvözöltetett szünni nem akaró éljenzés között. És szolt a nagy férjfiu az ifju nemzedékhez atyailag, szavainak minden igéje szent emlék a fogékony keblekben, intése örökre követendő példa. Nagy nevét följegyez az iskola emlékkönyvébe s ment nagy hivatása felé Újhelybe, ment és magával vitte ezernél több ifjúi kebel szent hajlandóságát, nagyok és kicsinyek öszinte jókívánásukat. Hogy gr. Széchenyi István ő nmlga, kinek olly sokkal tartozik a haza s kitől még is olly sokat vár és reményl, a nemzet boldogítására sokáig éljen. Még ez este fáklyák lobogása és nagyszerű kivilágítás közt érkezett a megye székvárosába S. a. Újhelybe, hol főispánhelyettes ő mlga üdvözlé ismértes ritka szónoklattal. Másnap szept. 30án reggel a sok rendű szomszéd megye, kebelbeli községek és testületek tiszteledő választmányit fogadá el ő nmlga s a zsufolt terembeni roppant gyűlést vagy is tulajdonképen vízzabályozó társasági ülést – mellyhez hasonló Zemplényben soha nem volt – tizenegy óra felé nyitotta meg kedves beszédével. – A vízzabályozási társulat ez uttal is alakultnak nyilvánítja magát s a miként és mikorróli tanácskozársra választmányi képviselőket küldendnek az érdeklertt megyék és társulatok a nagyméltóságához még e télen Pestre s ha ő nmlgát isten élteti s mindnyájunkat segít, nem sokára megkezdetik az országos vízzabályozás, mi felőli erős reménységében hagyott itt bennünket ő nmga october 1sőjén nagyfontosságu útját tovább folytatván, a haza őrangyalai kísérlék szép pályáján! (Szakácsi D.)” Jelenkor, 1845. 82. sz. 490. o.

¹⁷⁵ Jelenkor, 1845/81. p. 584.

Fontoljuk meg azért jól a dolgot. E célra constatirozzuk a tényeket egyszerűn és meztelenül:

Gr. Széchenyi István mint az országos közlekedési biztosság elnöke, következőleg mint ügyünk tekintetében a magyar kormány képviselője a Tiszavölgy rendezésére híja föl a Tiszapart lakosait. A Tisza s vele kapcsolatban levő folyók fölméretnek, átvágási tervek készítettnek, – a kormány költségén. Mi magántársulatok költségvetések alakítására intetünk; a n. m. H. tanács által hatóságaink útján sürgettetünk, végre folyó hó 19ére a fővárosba hivatunk szét darabolt mozgalmainkat egy nagy egészbe olvasztani. – Jól tudja a kormány, hogy e vállalat sok pénzbe kerül. Jól tudja, hogy pénzünk nincs, nem is lehet. Jól tudja végre, hogy birtokviszonyaink mostani állásában a biztosíték, mit nyujthatnánk, inkább morális, mint valódi becsü. Még is tüzen vizen sürget s tavaszra ásó kapával biztat sok ezer magyar kézben a Tisza külön pontjain.

Így áll a dolog a kormány résziről.

Lássuk, hogyan állunk mi?

Bennünk minden készség, vágy, ohajtás, szinte epedés, a kikerülhetetlen szükség érzete, – minden, mi szivben lakozik, elegendő, de zsebünk üres, jártasságunk semmi, agyunk féltékenység s alkotványos kétkedések fészke. E miatt küldőink legjobb szándéka mellett megbizatusunk köre olly szük, hogy a dolog derekára nézt határozó lépést aligha merhetünk.

Adjuk hozzá még a legfenyegetőbb tény, s ezt bár mindig szem előtt tartanók, hogy ti. mint egy hatalmas képviselő mai nap kimondá, – ha e gyülekezet széteszslása után tanakodás, tervezésen kívül még egy időig semmi tettleges eredményt felmutatni nem tudunk, valamennyi alakult társaság felbomlik és semmiségébe dől vissza. Ezt érezzük mindnyájan.

Szóval pénzünk nincs, biztos hypothekát nem nyujthatunk, hitelt ennél fogva ugyszólván nem is igényelhetünk, s mégis a tavaszon ásatnunk kell, mert életünk ettől feltételes. –

[...] Ha e nagy testület komoly ígérete, árva hazánk fenyegető állapota, fajunk megmentése s felemelése, főleg pedig magas állások kormányunktól 22 havi időközig néhány száz ezernyi hitelt kiérdemel – mentve vagyunk – ha nem, jókor jövével számunkra, s mi későn ébredénk szavadra!”

A Tiszavölgyi Társulat

A cikk megírására alkalmat adó, egy hétig elhúzódó rendezvényre instrukciókkal ellátva valamennyi Tisza menti vármegye, város elküldte képviselőit. Az üléseken Széchenyi elnökölt. A legfontosabb döntés azzal született, hogy a folyó teljes hosszában tervezett munkák összehangolására létrehoztak egy központi szervezetet, a Tiszavölgyi Társulatot. „Éreztük ellenállhatatlanul, hogy tennünk kell határozó lépést most, vagy tán soha. Ezt követelék tőlünk önéletünk, s azon szellemi ragaszkodás, melyet hazánkfiában ez ügynek megnyerni kikerülhetetlen szükség gyanánt állott előttünk.” – olvashatjuk a Társulat alakulóülésének jegyzőkönyvében.¹⁷⁶ A tanácskozást egy „Szerződvény”-nyel summázták, amelyet a megyék, városok és birtokosok képviselői írtak alá. Ünnepelesen kinyilvánították, hogy "a Tiszavölgy minden vizeinek és mocsarainak szabályozására minden érdekelt vidék lakosait egybefoglaló nagy társulatba lépnek."¹⁷⁷

¹⁷⁶ Tiszaszabályozó Társulat alakuló ülésének jegyzőkönyvéből (MTA K 183/107.)

¹⁷⁷ Szerződvény. Alulírtak áthatva azon meggyőződéstől, hogy az egyetemes Tiszavölgy szabályzásának mind anyagi mind szellemi jótékonyága, ugy a' közhazára mint különösen az alulírt egyesekre megmérhetlen; nem különben arról is meggyőződén, hogy a' nagyszerű vállalat sikerítésére mostani viszonyaink közt egyedül a' felséges koronás Királyunk kegyelme által gyámolított magántársulati út vezethet: e' célból egy a' Tiszavölgy minden vizeinek és mocsarainak szabályzására minden érdekelt vidék lakosait egybefoglaló nagy társulatba lépünk, 's magunkat ezen szerződvény erejénél fogva következőkre kötelezzük; ugymint:

1. A' Tiszavölgy rendezését, mind az árvizek korlátozása mind a' hajózás előmozdítása tekintetéből, a kormány felhívó lépései, ugy a' honnak közös, magunknak pedig közvetlen érdekei által ösztönöztetve tüzvén ki célul, mindent, mi tehetségünkben áll és szükségesnek mutatkozik, összehangzó és közértelmű 's központosított működéssel elkövetendünk, hogy ezen nagyszerű célt karöltve és válllvetve a' kormányval elérhessük, és az e' végből szükséges munkálatokat mielőbb megkezdhessük.
2. Lekötelezzük magunkat, hogy az ország törvényeinek, jelesen az 1836-ki, 1840-ki, 1844-diki és egyéb ide vágó törvényezikkek alapján a' Tiszavölgy rendezésének költségeiből reánk a' nyerendő haszon arányában esendő pénzösszegeket, pontosan és mulhatatlanul fizetendjük. Továbbá nyilvánítjuk, mikép arra fogunk törekedni, hogy ezen kötelezéshez és szerződéshez minél több érdekelt birtokos járuljon; fentartván magunknak, hogy ugy a' fizetni vonakodó lekötelezettek, mint a' jelen szerződéshez járulni vonakodókon, de a' célba vett munkálatok után bármi haszonban részesülendőkön, magunkat kármentesítendők, az illető költségeket a' törvény értelmében megveendjük. Kijelentjük 's megállapítjuk végre azt is, miszerint ezen kötelezéshez járulni vonakodókat azon előnyökben és jótékonyágokban nem részesítendjük, mellyek a' vállalkozókra és lekötelezettek a' kormány hozzájárulása, részvéte, előlegezései, vagy bármintü kedvezményei által háramolhatnak, vagy a' vállalkozók egyéb intézkedései folytában akármilly oldalról előállhatnak.
3. Feladásul tüztük ki magunknak, a' Tiszavölgy-rendezés költségeinek az érdeklettekre nézve minél kedvezőbb feltételek melletti megszerzése céljából, mindent, a' mi tehetségünkben áll, elkövetni.
4. Kötelező szabályként tüztük magunk elibe olly szerkezetet adni azon testületnek, mellyre az egész szabályzási műtétel végrehajtásának bizatnia kell, miszerint az érdekek kellőleg képviselve legyenek, 's a' végrehajtás hatálya és egysége, más részről a' pénznek hű és rendes kezelése, ugy a' megtérítendő költségek igazságos kivetése 's rendes beszédésének biztosítása mellett, az illető birtokosok méltányos várakozásainak megfelelően, és az egyesületi működésnek életfeltétele, t i. a' társulati ügynek önmaga általi kormányzása, alkalmazva legyen.
5. Előleges feladásunknak tekintjük legközelebbi összejövételünk alkalmával egy igazságos költségviselési kulcs kidolgozását venni munkába; és az e' feletti tanácskozásokat akkor minden esetre helyt foglalandóknak már most előre azért tüzzük ki, mert reméljük, hogy addig ezen szerződéshez számosan járulandnak, kik küldötteik által ezen, minden érdek és körülmény tekintetbe vételét 's mérlegetését igénylő ügynek elintézésében részt vehetendnek.
6. Kötelező szabályul tüzzük magunk elibe a' kulcs-megállapításban olly rendelkezéseket felvenni, mellyek által minden igazságtalan terheltetés mellőzve, és az egyesekre háramlandó terhek megszabásában, a' munkálatok sikerei után mutatkozó eredményekhez képest a' netalán méltánytalan teljesített fizetések kiigazításának és illetőleg megtérítésének helye legyen.

Ez természetesen nem jelenti még azt, hogy valamennyi Tisza menti boldog egyetértésben borult egymás nyakába. Ott voltak a küldöttek között a Lám Jakab tervét preferáló vármegyeküldöttek is. Ezek nem mulasztották el aláíráshoz fűzni: „küldőim jóváhagyását fenntartva”. A Tiszavölgyi Társulat 1847. március 21-én tartott nagygyűlésén¹⁷⁸ a *Szatmári Társulat* képviselője azt kérte, hogy mivel a tervek szerinti vízrendezéstől „semmi jótékonyt” sem várnak, kivitelezését egy évre függesszék fel. Továbbá kérte, hogy – idézem –, „Lám Jakab mérnök tervezete a Szamos, Kraszna, s Tisza egy részének az Érvölgyén való levezetése iránt vétessék vizsgálat alá, mert az általa képviselt társulatot egyedül ezen terv kivitele mentheti meg maradandólag az árvizek rongálásaitól.” Végezetül pedig kijelentette, hogy ha kérését nem teljesítik „a társulattól visszavonulni kénytelen”.

A *bodroglók* is berzenkedtek a Vásárhelyi-féle koncepció ellen. A társulati jegyzőkönyv tanúsága szerint nekik is megvolt a külön véleménye: "A Bodroglóközi vidéki osztály képviselői áthatva azon meggyőződéstől, miszerint a szabályozás eredményét teljes mértékben csak úgy lehetne élvezni, ha a Tokajnál összeszorított folyók ketté osztatnak, minélfogva azt megtétetni, ennélfogva a Tiszát Tokajon fölül Rakamazon alá, és a természettől szinte kimutatott útján vezetetni kéri."

A pénz

József nádor kudarca a Duna-Tisza-csatorna ügyében¹⁷⁹, valamint saját tapasztalatai az Al-Duna-szabályozás során világossá tették Széchenyi számára, hogy az állam jelentős támogatására az ügyben nem számíthat. Maradtak hát a Tisza menti birtokosok, akiknek a rendelkezésre álló pénzével messzire ugyancsak nem juthatott, mivel – miként a fent idézett cikk írója magukat jellemezte: „minden, mi szivben lakozik, elegendő, de zsebünk üres”¹⁸⁰. Márpedig azzal a Tisza mentiek is tisztában voltak, hogy – miként Orczy Lőrinc egyik versében írja –, 'pénz nélkül nem

---

7. Egyesületünk czime: "Tiszavölgyi társulat"; 's ezennel kijelentjük, hogy a' Tiszavölgy szabályzásának fogalmába nemcsak a' Tiszának, hanem a' vele közvetett vagy közvetlen kapcsolatban levő folyók és általok okozott mocsárok és kiöntéseknek rendezését, korlátozását és illetőleg lecsapolását, nemkülönben az egész tiszavölgyi vízszerkezetnek bármilyen hasznosítását is befoglaljuk. – Kelt Pesten 1846-dik év. Január 26-dikán. Elöttem: Gr. Széchenyi István sk. Lónyay János sk. Báró Perényi Zsigmond sk. Gróf Károlyi Lajos sk. Báró Orczy György sk. Gróf Szapáry József sk. Lónyay Gábor sk. Báró Wenkheim László sk. Bay György sk. Lehoczky László sk. Szabó Károly sk. Szögyény Imre sk. Foghtüy János sk. Kovács Lajos sk. Illéssy János sk. Pappszász József sk. Boros Sámuel sk. Szentés városa főbirája és meghatalmazottja. Gorove Károly sk. Genosy József sk. Gróf Barkóczy János sk. Györöcskei Mihály sk. Szerencsy István sk. Regéczy Herczeg Breczenheim Ferdinánd sk. Gróf Károlyi György sk. Gróf Desewffy Emil sk. Gróf van Dernath Vilmos sk. Boronkay Albert sk. Patay József sk. Gróf Andrássy Gyula sk. Lónyay Menyhért sk. Elek Pál sk. Buday Sándor sk. Erős Lajos sk. Kálmán Sándor sk. Wodiáner Sámuel sk. Lipcsey Imre sk. Neppel Antal sk. Oláh Miklós sk. Ferenczy Antal sk. küldőimnek jóváhagyását fenntartva. Izakovics Sándor sk. Gyóry János sk. küldőim jóváhagyását fenntartva.

¹⁷⁸ A Bodroglók közül *Pilissy Menyhért*, *Szirmay József*, *Nyeviczky József*, *Hegyaljáról Mudrán Ferencz és Nádaskay Lajos* vett rajta részt.

¹⁷⁹ József nádor 1803-ban nyújtotta be első felterjesztését a királyhoz a Csatorna ügyében MOL Nádori Titkos Levéltár, Acta Praesidialia 1803. No. IX. Utolsó sikertelen felterjesztését 1821-ben írta MOL N Titk. Lt. Acta Praesidialia 1821. No. XVIII.

¹⁸⁰ Jelenkor 1846. 90. szám 535. oldal

lehet nagy dolgot csinálni', a szükséges pénztöke előteremtése érdekében minden szalmaszálba bele kellett kapaszkodniuk.

Az egyik ilyen szalmaszál az állami támogatás lehetősége volt. Ezt az alábbi indokokra hivatkozva remélték elnyerni:

1. A Tisza az ország kereskedelmi és közlekedési fővonalainak egyikét képezi, tehát nem méltányos, hogy az ország lakosságának csak egy része vállalja fel a víziútépítés anyagi gondjait.
2. Az árvizek megfékezéséből a szárazföldi közlekedés számára is jobb feltételek származnak.
3. A folyó megrövidítése a kincstári szállításokat sokkal jövedelmezőbbé teszi¹⁸¹.
4. Érveik helytállóak, követeléseik jogosak voltak.

Másik reménységük Sina báró volt, akit Széchenyinek a Lánchíd építéséhez is sikerült megnyerni. Széchenyinek az 1845. júl. 23-i naplóbejegyzése alapján valóban halvány reménység lehetett: „Vay¹⁸² szabályozni akarja a Tiszát, Sina nem nagyon lelkesedik érte”¹⁸³. Ezért Széchenyi és a szabályozás központi intézménye, a Tiszavölgyi Társulat, egyik legfontosabb feladatának tekintette kidolgozni a kölcsönt adó "tőkepénzesek" bizalmát megnyerő garanciarendszert.

Kovács Lajos, a Tiszavölgyi Társulat igazgatója a "Jelenkor" hasábjain számos cikkben¹⁸⁴ gyúrta, formálta a közvéleményt, hogy elfogadtasson egy olyan rendszert, amely a hitelezőknek és a kölcsönt élvezőknek egyaránt a legkedvezőbbnek tűnt.

Javaslatát a következőképpen hangzotta: „Egy középponti testület örökösége s kormányzása mellett minden vízszerkezeti osztály a fennálló törvények ótalma alatt saját költségein saját rovására" hajtsa végre a szabályozást.

A felvett kölcsönre garanciául ne a birtokos személye, hanem annak *birtoka* szolgáljon¹⁸⁵:

"A szabályozás költségeire nézve minden illető birtokos az érdeket arányában s előre ismert összegig kölcsönvevő, s az őt illető kölcsönért minden vagyonával kezes"¹⁸⁶.

Azért pedig, hogy "rögtöni végrehajtás" alapjául szolgálhasson az előzetes szerződés, szolgabíró előtt kellett azt megkötni.

¹⁸¹ MOL N 22 101 Cs. LIX. 1846. március 26

¹⁸² Vay Miklós, báró (Alsószolca, 1802 – Budapest, 1894.), konzervatív politikus, nagybirtokos. 1831-ben a kolerázadás idején kormánybiztos. 1831-től Borsod vármegye főispáni helytartója, 1845-től helytartótanácsos.

¹⁸³ Vízota Gyula: Gróf Széchenyi István naplói VI. köt. 1845. júl. 23. "Vay will Theiss reguliren-, Sina ect. will nicht recht heran."

¹⁸⁴ Kovács Lajos a Jelenkor 24, 26, 31 és 34. számaiban írt ebben a tárgyban.

¹⁸⁵ Magyarországon az ősiség törvénye értelmében az ősi nemesi birtokok elidegeníthetetlenek voltak. Csak a szerzett vagyon felett rendelkezett a tulajdonos. Ezen felül törvények védték a nemeseket a bíróságokon is. Ezért, bármennyire érthetetlen is, hitelfelvételnél a hitelező számára fontos tényező volt a hitelt felvevő személye is. Széchenyinek az 1830-ban megjelent "Hitel" című könyvében még azért kellett harcolnia, hogy legalább kiskaput nyissanak rendeletekkel a törvény falain, hogy ha nemesek hitelt vesznek fel, és nem fizetik azt vissza, akkor ősi kiváltságaik ne hátráltassák adósságuk behajtását: "a pör sebesen folyjon", és "az ítélet után mingyárt kezdet lehessen tenni a vagyonra s birtokra".

¹⁸⁶ Jelenkor, 1846. március 26. 24. sz. Kovács Lajos: Javaslatok a tiszaszabályozási ügy belrendezése körül.

A törlesztési határidőt is úgy szabták meg, hogy "elegendő idő maradjon a fizetés-mulasztókon az illető törlesztési mennyiséget beszédni s kellő időre a középponti pénztárba beküldeni".

A vidéki társulatok a beszédett pénzt tehát a Tiszavölgyi Társulat pénztárába – a középponti pénztárba – fizették be, mivel ez vállalt közvetlen kezességet a bankok felé a törlesztés pontosságára.

Egy kemény szankciót is beépített Kovács Lajos¹⁸⁷ a tervezetbe, miszerint azon birtokost, akin másodízben kell a törlesztési részletet bíróilag behajtani, kötelezzék az egész hátralevő tőke kamatostul való befizetésére.

A fizetni vonakodókon tartozásukat az erre a célra felállított Nádori Bíróság vasalja be.

A hitelezők megnyugtatóására ezen felül pedig a kormány is garanciát vállal.¹⁸⁸

Kovács Lajos ezeket a gondolatokat a "Jelenkor" 1846. március 26-i számában fejtette ki. Itt már példákat és modelleket fogalmazva meg – ugyanazon összegekkel példálódzik, mint amit pár hónappal később a császár és a kormány meg is adott –, fölvázolta a kölcsön szétosztására vonatkozó elképzeléseket:

"A kormány teljes biztosíték s a törlesztési fizetés tüsténti megkezdése mellett kölcsön-pénztárt alapít, a pénznyerésre kedvező föltételeket eszközöl, s a pénzt a középponti választvány utalványozására készen tartja".

A garancia

Előre nem lehetett sejteni, hogy majd éppen a garancia kérdése lesz a legvitatottabb, és a társulatok számára a legelfogadhatatlanabb.

Ennek oka az volt, hogy a törvényt, miszerint "a szabályozási költségek az érdekelt birtokosok által birtok, s a nyerendő haszon arányában fizetessenek", nagyon eltérően értelmezték. Mivel pedig egy új törvény megalkotása még távol volt, nem maradt más kigázolás, mint a kérdést elodázni, és azt mondani, hogy majd bírósági úton elrendezik. Akadt is dolga bőven az ezeket az ügyeket tárgyaló Nádori Bíróságnak.

Nem volt a Tisza mentén olyan gyűlés, melyen e körül a téma körül nem lángoltak volna fel a szenvedélyek.

Példaként álljon itt a Bodroghöziek 1846. szeptember 6-án tartott társulati ülése. Ők a garancia eszméjét "önkénynek" és az "ügy akadályának" tartották. Volt, aki csak akkor mutatkozott hajlandónak azt elfogadni, ha előbb látja a tervet, a költségvetést, a birtokok felértékelését és a

¹⁸⁷ Kovács Lajos (Homok), bányamérnök, reformpolitikus, akadémikus, a Tiszavölgyi Társulat első központi bizottságának titkára. (+ Szatmárnémeti, 1890. december 19.)

¹⁸⁸ A Tisza-szabályozás időtartamára a sosalapból biztosított évi 100.000 pft-nak szánták ezt a funkciót.

megállapított fizetési "kulcsot"¹⁸⁹. Bár elvileg igaza volt, gyakorlatilag teljesíthetetlen feltételeket szabott...

Az ülésben a garanciát egy ember kivételével „senki sem pártolván, arra szólítottam fel – panaszolja Szentiványi Vince¹⁹⁰ –, hogy a Társulatnak még 8–10 napi időt engednék e fontos kérdés meg bírálására, s az alatt Paleocapa véleményét szintén vélek közölném...”¹⁹¹.

A garanciát illetően viták voltak a Zempléni Társulat ülésén is¹⁹², az Ungi Társulat pedig nem szavazta meg: „...a Társulatot a garancia ellenzőinek találván, ezekkel semmire sem mehettem, minthogy a társulat elnöke Gr. Barkóczy János sem helyeselte e garancia eszméjét”¹⁹³.

Szentiványi szívós kitartásának köszönhetően "képzeltetlen sok küzdelmek, s pártoskodások után a Bodroghöz is megadta magát"¹⁹⁴. Ellenállásukat is csak a kényszer törte meg, mivel a szatmáriak a maguk oldalán már elkezdtek építeni a töltést. Így, ha nem lépnek, rájuk terelődik a Tisza árja. Nekik egyébként nem tetszett Paleocapa terve, mert több átvágást szerettek volna¹⁹⁵.

Szentiványi, Széchenyi megbízottja, keményen megküzdött a sikerért. „Magam is három éjszakát nem töltvén már az ágyban, annyira elerőtlenedtem, hogy a nyugalom után vágyakozom...”¹⁹⁶ – panaszolta levelében.

Miért volt ilyen nagy a birtokosok ellenállása a garancia aláírásával szemben?

A válasz tulajdonképpen nagyon egyszerű: azért, mert nem hagyott semmiféle kibúvót. Az, aki kölcsönt vett fel, vagy akinek a földjét a töltésepítéssel ármentesítették, annak fizetnie kellett, mégpedig szigorúan a megszabott rend szerint.

A kölcsönszerződvény

A pénzt a vidéki társulatok a Pesten székelő központi szervezettől, a Tiszavölgyi Társulattól igényelték. Amennyiben az összeget a központtól jóváhagyott munkálatokra kérték, azt a központi pénztár a társulat által megnevezett vidéki fiókpénztárba utalta. Az átutalás feltételeit az ezekre az esetekre szerkesztett "*Kölcsönt biztosító szerződvény*" szövegéből ismerjük:

- A társulat elnöke és igazgatója köteles volt megjelölni, hogy milyen részletekben, hol és mikor akarja az összeget felvenni.
- A kölcsönvevő társulat a kifizetett pénz után évenként járó 5 százalékos kamatot a

¹⁸⁹ Az ármentesített terület minden holdjára egységesen 1 pft-ot vetettek ki minden differenciálás nélkül, amit azonban később bíróság útján igazítani lehetett.

¹⁹⁰ Helytartótanácsi tanácsos, aki Széchenyit elkísérte a Tisza mentére.

¹⁹¹ MOL N 22 100. Cs. No. CXXXII. Szentiványi Vince levele a nádorhoz. Sátoraljaújhely, 1846. szept. 6.

¹⁹² MOL N 22 100. Cs. No. CXXXI. Szentiványi levele a nádorhoz. Sátoraljaújhely, 1846. szept. 4.

¹⁹³ MOL N 22 100. Cs. No. CXXXIV. Szentiványi levele a nádorhoz. Fényes Litke, 1846. szept. 10.

¹⁹⁴ MOL N 22 100. Cs. No. CXXXVIII. Szentiványi levele a nádorhoz. Sátoraljaújhely, 1846. szept. 18.

¹⁹⁵ MOL N 22 100. Cs. No. CXXXVI. Szentiványi levele a nádorhoz. Garany, 1846. szept. 12.

¹⁹⁶ MOL N 22 100. Cs. No. CXXXVIII. Szentiványi levele a nádorhoz. Sátoraljaújhely, 1846. szept. 18.

Tiszavölgyi Társulat Központi Pénztárába félévi részletekben fizette be. Megengedték azonban, hogy az első félévi kamatrészlet a felvett kölcsönből fizetessék.

- A felvett tőkét nyolc évi egyenlő részletekben kellett a központi pénztárba befizetni. A nyolc évet az első részlet felvételétől számították, és mind a tőkét, mind pedig a kamatot egyidejűleg kellett befizetni.
- Nem fizetés esetén teljes szabadságot adtak a Központi választmánynak, hogy a tartozásokat az 1830. évi 20. és 1840. évi 11. törvénycikkek felhatalmazásával rövid úton, akár a hitel-felvevő javainak lefoglalásával is, behajthassa.
- Gondoskodott azonban a Szerződvény arról is, hogy ne a központi választmánynak kelljen a helyi nem-fizetőkkel bajlódnia. Az 50.000 forintot¹⁹⁷ kérő Zempléni Társulat Bodroközi Osztálya például tizennégy birtokos által aláírt "Szerződvény"-en 54.000 forint erejéig kezeskedett a felvett kölcsönért. A tizennégy birtokos bizonyára megborzongott egy kicsit, amikor kézjegyével szentesítette azon kitételt, hogy ők állnak jót a felvett pénzekért mindaddig, míg az "az illetőktől utolsó fillérig be nem kerül".

Érthető hát, hogy az adómentességhez szokott nemes urak berzenkedtek a garancia-vállalástól. Másrészt viszont éppen az ebből származó pénzügyi előnyök és fegyelem mentette meg az oly sok ellentétes érdeket érintő, sokszor jogokat sértő folyószabályozást a kudarctól.

Pénzügyi támogatók

*Ferdinánd császár*¹⁹⁸

Széchenyi 1846. március 2-án személyesen egy emlékiratot adott át Kübeck bárónak, amit másolatban március 10-én Metternich hercegnek is megküldött.

Az emlékirat a Tisza-szabályozás politikai és gazdasági előnyeit és költségeit vázolta fel. Az összes költséget 6 millió forintra tette.

Kérése az volt, hogy az összeg egy hatodát a só árának országos alapjából fizessék tíz éves részletekben, az állam támogassa 500.000 pft-tal ugyancsak tíz évre elosztva, a fennmaradt négymillió ötszázezer pft-ra pedig az állam adjon alacsony kamatú állami kölcsönt¹⁹⁹.

Március 26-án József nádor *Ferdinánd császártól* megkapta a legfelsőbb jóváhagyást a

¹⁹⁷ Többször szó esik a pénzről. A korabeli forint, pengő forint értékét illetően egzakt adataink nincsenek. Csupán viszonyítási alapnak közlünk néhány adatot: 1825-ben a jogi végzettségű Jókay József, Jókai Mór édesapja, mint az "árvák apja" (árvaszéki ülnök?) évi 250 Ft-ot kapott Komárom városától. Ugyanekkor egy rozoga, lebontásra ítélt házat Komárom forgalmas helyén 1600 Ft-ért vettek meg. Az 1840-es években kb. évi 30 Ft-ból élhetett meg egy takarékos "kabátos" ember. (Mikszáth Kálmán: Jókay Mór élete és kora. Bp. 1961.)

¹⁹⁸ V. Ferdinánd osztrák császár, 1830-tól magyar király. Beteges, gyenge képességű uralkodó.

¹⁹⁹ MOL P 623 1846. p. 243. Eredetije a bécsi Staatsarchiv-ban Staatskonferenz – Separat Akten, 1846. 121. sz.

Tisza-szabályozás megkezdéséhez.²⁰⁰ „A nyomorúság, mely a Tisza menti lakosságot ezen folyónak és a beléje torkolló vizeknek szabályozatlan medre, valamint az ezek okozta árvizek következtében sújtja, különösen mély részvétet ébresztett bennem...” – kezdi levelét. Éppen ezért a szabályozási munkák előmozdítására a kincstárból 100.000 Ft-ot ad két évre elosztva, a Tisza-szabályozás idejére pedig minden évben 100.000 Ft-ot a só felemelt árából. Egyidejűleg *felhatalmazza a Magyar Kamarát és az Udvari Kamara elnökét, hogy a Tiszavölgyi Társulat számlájára felveendő megalapozott hitelre és a kamatokra megfelelő állami garanciát vállaljanak.*

A császár leirata tehát hallgat az állami hitelről, és a kért támogatásnak csak egyötödét adja. Ennek ellenére Széchenyi boldog volt, mert a munkákhoz megkapta a legmagasabb hozzájárulást és pénzbeli támogatást. Az ellenzéket viszont elkésérítette a siker²⁰¹.

A Tiszavölgyi Társulat Központi Igazgató Választmánya 1846. március 31-én megköszönte a császár legmagasabb királyi kegyelmét, mely által a Tiszavölgyre s általa az egész magyar nemzetre "az ujjaszületés s anyagi és szellemi felemelkedés napját felderíteni méltóztatott...".²⁰² Egy hónappal később pedig már Széchenyi József nádornak azért mondhat köszönetet, mert közbenjárására a sóalpból a 100.000 Ft-ot és a császár által ígért 50.000 Ft-ot felvehette²⁰³. Az, aki ismeri a Birodalom nehéz pénzügyi helyzetét, joggal kérdezi meg, miért ez a császári nagylelkűség? Elégséges magyarázatot a szabályozás körül keletkezett dokumentumok egy-egy elejtett megjegyzése adhat. Az atyai jóindulat és nagylelkűség demonstrálásával a Magyarországon vésszesen erősödő ellenzék vitorlájából igyekeztek kifogni a szelet.

-Sina György

A Tiszavölgyi Társulat azon igyekezete, mellyel a kölcsönt adók bizalmát meg akarták nyerni, szinte kézzel tapintható. Széchenyi sugallt és ellenőrzött minden lépést.

1846. április 7-én rögzítették, hogy milyen kötelező rendszert kell felállítani ahhoz, hogy a kölcsönt adó bankok vonakodása megszűnjön, és "így a hitel előálljon"²⁰⁴.

A tervezet éppen ezért arra törekszik, hogy "a kölcsönt adónak...határozott s hibázhatatlan biztosságot nyújtson". A Tiszavölgyi Társulat tehát a hitelügyleteket figyelemmel kíséri, és maga gondoskodik a kamat s törlesztési illetőség pontos befizetéséről.

Továbbá egyértelműen megfogalmazzák, hogy az ártér az, amit a kölcsön valóságos hitelül lekötnek, sőt az áradásnak ki nem tett birtokot is készek lekötni a kölcsönt adók megnyugtására.

Úgy vélik, hogy ezáltal a legnagyobb biztosítékot adják a kölcsönzőnek.

²⁰⁰ MOL N 22 – Praes. 1846. No. LVII. 101. cs. Ferdinánd császár levele a nádorhoz, 1846. márc. 26.

²⁰¹ MOL P 623 1846. p. 244; Staatsarchiv, Staatskonferenz – Separat Akten, 1846. 121. sz.

²⁰² MTA K 183/65

²⁰³ MOL N 22 – Praes. 1846. No. XCV

²⁰⁴ MTA K 183/110. A Tisza szabályozási alválasztmány javaslatai. Pest, 1846., ápr. 7.

Számvetést is készítettek, melyben a felmért árterületekkel – 2.659.369 hold²⁰⁵ földdel – számolnak. Így, ha a kölcsönt 10 millió pengő forintra teszik is, egy hold földre alig esik több 3 forint, 50 krajcárnál a tőkéből²⁰⁶... Sőt annak érdekében, hogy a hitelezőt a kamat felől is biztosítsák, kimondják, hogy minden birtokos köteles a félévi kamatokat a határidő előtt hat hónappal az egyesületi pénztárba beszoigáltatni. Ezt a rendelkezést azért hozták, hogy a Társulatnak legyen ideje a késlekedők ellen eljárni, és a késedelmes fizetések miatt még csak véletlenül se a kölcsönt biztosítóknak legyen kellemetlensége.

Mindezt tetézik azzal, hogy "tartalék pénztárt" hoznak létre, melyet alábbi pénzek táplálnak:

- a. a só felemelt árából származó, az államtól kapott 100.000 Ft,
- b. az előre befizetett kamatok,
- c. végül azok a pénzek, melyeket a vidéki társulatoknak kellett befizetniök – a társulat számára felvett összeg 3 százaléka –, aminek rendeltetése: „ha fizetési elmaradások esete állna elő, ezen összegből teljesítenék a pótlófizetés”.

Széchenyi a kölcsönt biztosító bankárokkal való tárgyalásra, melynek eredményével Kübeck és Apponyi is "tökéletesen" megelégedett²⁰⁷, a fent megfogalmazott garanciákat vitte magával Bécsbe.

Tárgyalásának sarokpontjait a nádorhoz írt levelének mellékleteiből ismerjük:

„Az állam 1846. és 1847. évre az államkasszából fizet 50 – 50.000 Ft-ot, az összességében 100.000 Ft, továbbá a só felemelt árából, amíg a szabályozás tart, melynek a költségeit 6.000.000 Ft-ra becsülik, minden évben 100.000 Ft-ot”²⁰⁸ – Ezek az összegek és az a tény, hogy az egész Tisza-völgy „egy egészen pontos felügyeletnek van alárendelve” szolgálnak a hitelt nyújtó bankárok felé biztosítékul.

Azért pedig, hogy ezen kijelentésének hangsúlyt adjon, közölte, hogy július első napjaiban a helyszínre utazik, és az egész Tisza-völgyet beutazza. Nem mehet azonban üres kézzel, mert ez az egész ügyet elrontaná, sőt még ez évben néhány jelentős dolgot meg kell valósítani a Tisza mentén, „részben, hogy az érintettekbe levegőt és energiát pumpáljunk, részben, hogy a hosszan tartó áradástól elgyötörteknek segítő kezet nyújtsunk, és esetleges elvándorlásukat megakadályozzuk”²⁰⁹.

A rendelkezésre álló 50.000 és 100.000 Ft. állami pénzeket és a 400.000 Ft-nyi bankhitelt illetően azt kérte, hogy azokhoz 3, 10 vagy 14 napos várakozás után hozzáférhessen, de a pénzügyek ezen

²⁰⁵ 1 katasztrális hold = 1600 öl

²⁰⁶ Ha azt vesszük számításba, hogy ez alig több, mint egy szerény fizetésű hivatalnok havi keresete, rendkívül kevés.

²⁰⁷ MOL N 22 100. Cs. XCV

²⁰⁸ MOL N 22 Praes. 1846. 100. Cs. XCV/1. p. 3.

²⁰⁹ U. o.

menetét csak próbajellegűnek tekintette²¹⁰.

Sina és bankártársai válaszukban közölték, hogy a 400.000 Ft kölcsönt rendelkezésére bocsátják, és 3 nap türelmi időt kötnek ki a részfizetéseknél. *A kölcsönzött összeget nyolc évi részletben, évente 50.000 pft-tal, 1847-től kezdődően, 5%-os éves kamattal Bécsben kell törleszteni.*

A császár által az állampénztárból, a sóalapból származó pénzek számukra megfelelő garanciát jelentenek, amennyiben azt a nádor és a főkancellár, Apponyi írásban megerősítik. Egyben kifejezik, hogy készek a köztük és Széchenyi között már korábban szóba került 6–7 millió forint kölcsönt megadni. A nyilatkozatot Arnstein és Eskeles, S. M. v. Rothschild, Leopold Wertheimstein és Simon G. Sina írta alá²¹¹.

Széchenyi öröme mindezek után sem felhőtlen. A szerződésben ugyanis rögzítették, hogy a 400.000 Ft-nyi kölcsön csak attól a naptól vehető fel, amikor a hitelezők az államtól a kívánt garanciát "optimális formában" megkapják. A biztosítékul szolgáló 100.000 Ft állami kölcsönt viszont a Magyar Helytartótanács és a Magyar Udvari Kamara csak a szükségnek megfelelően akarta kifizetni. Arra kérte tehát Széchenyi a nádort, járjon közben, hogy a Helytartótanács a szóban forgó bankházak felé írásban vállaljon garanciát, amire őt a császárnak a szabályozást engedélyező levele fel is hatalmazta.

Kifejezte Széchenyi azon reményét is, hogy az őszi és téli folyamán a pénzügyek kedvezőbbek lesznek, és a Tiszavölgyi Társulat a szükségnek megfelelő hitelhez hozzájuthat.

Miután tehát a császár is pártfogásába vette a Tisza-szabályozást, a Társulat pedig megfelelő garanciákat nyújtott, a három bankház ódzkodása megszűnt.²¹² 1846. jún. 27-én Sina társai nevében tudatta Széchenyivel, hogy a kívánt 400.000 Ft. kölcsönt megadják.²¹³ A vállalt garanciák és a "magas kormány jóállása"²¹⁴ is megnyugtatta a bécsi "tőzséreket". Széchenyi örömebe ismét vegyült egy kis öröm: Sina által megküldött szövegbe az a "tévedés" csúszott be, hogy "előre" kérték a kamatot. Másnap levelében Széchenyi e miatt "csodálkozásának" adott hangot.²¹⁵ Július 1-én Sina megnyugtatta őt, hogy az a bizonyos határozószó, a "vorhinein", azaz "előre" csupán a "verfallen" elírása folytán került a levélbe.²¹⁶ A szavak alakját és jelentését összevetve nehéz elképzelni, hogy valóban véletlen elírásról volt szó.

A pénzügyeket Sina közvetítésével és az ő bankján keresztül bonyolították. Személy szerint hozzá fordultak a kölcsönért, és őt terhelték az olyan jellegű bonyodalmak is, mint a pénzek

²¹⁰ MOL N 22 100. Cs. XCV. pp. 1–2.

²¹¹ MOL N 22 100. Cs. XCV. pp. 3–5.

²¹² Írásos bizonyítékot ugyan nem találtunk, de a bankokat bizonyára motiválta a Tisza-szabályozás segítésére az a tény is, hogy a szabályozott Tiszán a Duna Gőzhajózási Társaság számára új távlatok nyílnak. Lásd: MTA K 183/87.

²¹³ MOL P 626. 10.Cs. (1845–46) pp. 387–388 és p. 420. Sina levele Széchenyihez, 1846. június 27, Bécs.

²¹⁴ MTA K 183/110 II. A Tisza szabályozási alvázastmány javaslati II. 1846. ápr. 7.

²¹⁵ MOL P 626 Széchenyi cs. levéltár 10. cs. 1846.

²¹⁶ Sina György levele Széchenyihez. Bécs, 1846. júl. 1. MOL Széchenyi István családi lt. P 626. 10. cs. p. 420.

átutalása, ami nem mindig ment zökkenőmentesen. Amikor például Tasner Antal, Széchenyi titkára, a Kamarai Vámhivatal útján 60.000 Ft átutalását kérte tőle a Tisza-szabályozásra, kiderült, hogy ez mindaddig meg nem oldható, míg Széchenyi az ottani hivatalt hivatalosan meg nem bízza a tranzakció lebonyolításával.

Széchenyi és a Tiszavölgyi Társulat végül is meg lehetett elégedve: az állami hitelt és a magánhitelt is megkapták. Sináéknak sem volt okuk elégedetlenségre, hiszen olyan garanciákat kaptak, melyek minimálisra csökkentették kockázatukat. Sőt, úgy tűnik, hogy a rókáról két bőrt is le tudtak húzni. – Valószínűleg kölcsönüknek volt az ára a Ferdinánd császár által ez idő tájt – 1846. júl. 7-én – kiadott pátens is, melyben jóváhagyta Eskeles, Rothschild és Sina azon előterjesztését, hogy Magyarországon és csatolt országaiban "Privat Hypothecken-Creditsanstalt" alapíthassanak.²¹⁷ Sináék tehát míg egyik kezükkel a kölcsönt nyújtották, a másikat kiváltságokért tartották. El kell azonban ismernünk, hogy élelmesek voltak, bár a kölcsönadásban igazán fürgének nem mondhatók. A császári leiratot követően pontosan egy hónap telt el, míg késznek mutatkoztak a kívánt kölcsönt a Tiszavölgyi Társulat rendelkezésére bocsátani.

Nem így az állami hivatalok! Már eltelt három hónap, és Széchenyi a szabályozás állami támogatását illetően még mindig bizonytalanságban volt. 1846. júl. 1-én a nádorhoz írt levelében²¹⁸ arról panaszkodik, hogy Apponyi és Kübeck csak labdázgatnak a határozatokkal, és közben semmi sem történik. „A pénzt illetően még mindig nem látok egészen tisztán” – írja –, „mégis az Ön hathatós védelmébe helyezem minden bizodalمامat”. Az állami támogatás késlekedését részben indokolja, amit az egyik kancelláriai iratból megtudunk. „A kincstárból fizetendő összeg iránt azon nehézség tétetett, hogy a tervek még bemutatva, a Társulat szabályai pedig még helybenhagyva nincsenek...”²¹⁹ Az aggodalom, mi tagadás, helyénvaló volt, hiszen Vásárhelyi „Általános Tisza-szabályozási terve” is inkább csak koncepció, nem pedig kivitelezési terv. Mindezt tetézte, hogy Vásárhelyi Pál 1846. ápr. 8-án meghalt, és a szabályozási koncepciójának felülvizsgálatára behívott Pietro Paleocapáé pedig részben eltért Vásárhelyi elképzelésétől.²²⁰

A bankházak részéről nagy bizalmat, a kormány részéről segítő szándékot élvezett Széchenyi, ha mindezek ellenére a kért összegeket megkapta.

A kormány támogatását elsősorban annak köszönhette, hogy a Tisza-szabályozás politikai ügy is volt, és sikere a hatalom számára is fontos volt. A Tisza és mellékfolyói ugyanis a fél ország népét sújtották évről-évre árvizeikkel, és taszították újra és újra vissza a nincstelenségbe. Nagy szüksége volt hát a királynak arra, hogy bizonyítsa együttérzését a néppel. Érdekében állt tehát,

²¹⁷ MOL N 22 100. Cs. No XCIX. 1846.

²¹⁸ MOL N 22 101. Cs. No. XCVI. Széchenyi levele a nádorhoz, 1846. július 1.

²¹⁹ MOL P 623.10. Cs. 1846.

²²⁰ Pietro Paleocapa: Vélemény a Tiszavölgy rendezéséről. Olaszból ford.: Sasku Károly.

hogy Széchenyi a kapott állami támogatás felmutatásával „az érintettek lelkesedését teljes mértékben elevenen tudja tartani”.²²¹

1846. júl. 9-én Széchenyi meg is írhatta a "Nyugtatvány"-t százezer forintról, amelyben elismeri, hogy a Tisza-szabályozási munkálatok „elősegítésére a só felemelt árának alapjából” átvette az arra az évre esedékes összeget.²²²

10. kép: Kubikosok a Tiszánál

A Tisza-szabályozás megkezdődik

Tiszadob, 1846. aug. 27.

Történetírásunk felhőtlen, szép ünnepnek, a régtől erő vágyak beteljesülésének írja le ezt a napot, amikor Széchenyi Tiszadob és Szederkény között az első ásonyom föld kiemelésével megkezdte a Tisza-szabályozást.

Az események szereplői azonban egészen másként élték meg a nagy eseményt.

Augusztus 22-én a Dobi Társulat választmányi ülése nem fogadta el Széchenyinek a hitelgaranciákra vonatkozó előterjesztését, ő viszont makacsul ragaszkodott eredeti elképzeléséhez. A másnapi tanácskozáson aztán kénytelen volt meghátrálni, úgy tűnik, belátta a garanciát illető "feltételek súlyos voltát", és megegyeztek annak "célszerű módosításáról".²²³

Feltételezésünk szerint ekkor szülehetett az a kompromisszum, hogy ideiglenesen, időnyerés

²²¹ MOL N 22 101. Cs. XCVI.

²²² MOL Széchenyi Csal. lt. P 626. 10. Cs. p. 430.

²²³ MOL N 22 100. Cs. No. CXIX. Szentiványi V. jelentése a nádornak, Tiszadob, 1846. aug. 23.

vége, a birtokosok egy csoportja is vállalhatta a garanciát, amit aztán később bírósági úton minden érdekelten kiterjesztettek.

Ugyanitt meglepődve olvashatjuk, hogy délután arról tárgyaltak, "miként s hol" kezdjék meg a munkát. A Dob és Szederkény között tervezett átvágás vonalát illetően ugyanis ekkor még – pár nappal vagyunk a kezdés előtt! – három variáció létezett, és Paleocapa sem látta tisztán, hogy melyik változat lenne a jobb. Csupán reményét fejezte ki, hogy a rövidebb vonalvezetésű átmetszés is megfelelne, ezt azonban még a lejtmerésektől tette függővé. A rövidebb változatot támogatta Keczkés mérnök és a Dobi Társulat is. Az utóbbi azért, mert „ez 200 ezer fton túl alig kerülne”, amely összegre "hajlandónak mutatkozott" – írja a nádorhoz írt levelében Szentiványi Vince²²⁴, aki záró soraiban megpendít egy eddig föl nem vetett nem kevésbé kényes másik kérdést, az "expropriatio"-t, azaz a kisajátítást, mely szerinte ugyancsak "sok vitatásra fog adni alkalmat".

Augusztus 26-án, a szabályozás megkezdésének nagy napja előtt tartott ülésen, még más természetű „töménytelen nehézséggel állott elő a Dobi Társulat, mely magát a fizetés arányáról előlegesen óhajtotta volna biztosítani". A Náadori Bíróság illetékességét is kétségbe vonták. Azzal érveltek – fűzzük hozzá, jogosan – , hogy ha mindeztideig elfogadott terv sem született, akkor mire alapozva hozza meg döntéseit vitás anyagi ügyekben a bíróság? Szerették volna azt is elérni, hogy mivel a Tisza nemcsak az övék, hanem az egész országé, ne csak ők, hanem az egész ország, ill. a kormány vállaljon fel a terhekből. Végül belenyugodott a társulat abba, hogy csak az *ártérben érdekeltek* viselik a költséget, és az "országgyűlésileg nyújtandó segélyben" arányosan²²⁵ részesülnek.

Széchenyi augusztus 26-án sietve papírra vetette a nádorhoz, valamint Rothschild Arnstein-Eskeles és Sina bankárokhoz azon levelét, melyben a 400.000 pft. kölcsön terhére 60.000 pft. átutalását kérte a Dobi Társulat számára.²²⁶ Szorult helyzetében további pénzbeli biztosítékokat is adott és 200.000 pft erejéig hitelt ígért a Tiszadobi Társulatnak.

Ezen túlmenően 80.000 Ft-ot ígért Paleocapa véleménye nyomán a Tiszának Csaptól Cigándig, ill. Vörösmartig való töltéséhez, valamint a Tapoly és Ondava csatorna folytatására 40.000 Ft-ot. A Tiszának erre a felső vidékére a felső-szabolcsi, ungi és zempléni területek társulataival tárgyalni Szentiványi Vincét küldte, aki tanácsalanságában Széchenyihez fordult a követendő tárgyalási stratégiát illetően: "Feleletül azt nyerém – panaszolja Szentiványi –, hogy csak úgy igyekezzem vinni a dolgot, hogy semmi se történjen, hogy zavarjam őket össze".²²⁷

Szentiványi panaszának következő tárgya az, hogy Széchenyi Keczkés mérnök nélkül akarta

²²⁴ Szentiványi Vince helytartótanácsi tanácsos. A nádorhoz küldött jelentésszerű levelei hű képét adják annak a bonyolult társadalmi és politikai helyzetnek, melyben Széchenyinek el kellett fogadtatnia az általános szabályozásra vonatkozó elképzelését. Ezt a levelét Tiszadobon keltezte 1846. aug. 23-án 3 órakor.

²²⁵ Természetesen alapul a költségeket vették és nem a mentesített területeket. Voltak ugyanis olyan társulatok, melyek viszonylag kevés ráfordítással hatalmas területeket tudtak megmenteni.

²²⁶ MOL C 132. gr. Széchenyi István iratai 1. Csomó, pp. 224–225.

²²⁷ MOL N 22 100 Cs. No CXXIV. Szentiványi Vince jelentése a Náadorhoz. Polgár, 1846. aug. 27.

hagyni a Dobon és ettől északra végzendő munkálatokra: "Alig tudtam reá kérni Ő Exját: hogy hagyná oldalam mellett Kecskés urat, kire ott (Tiszafüreden) szüksége úgy sem leend, én pedig hogy kezdhettem volna meg az igazgató mérnök nélkül csak a Dobi munkát is, mely még nem csak ki hasítva, de még kiszámítva sincs, s továbbá hogy határozzam én meg a vonalt Csapnál, vagy Ondavánál, mikor még ezt minden tekintetben műtanilag ki jelelni, s illetőleg számítani kelletik".²²⁸ Széchenyi ugyanis Kecskést Orsovára és Belgrádba is magával szeretne vinni.

Szentiványi megkapta Kecskést²²⁹, és egyben azt az utasítást, hogy szeptember elején Pestre menjen, s küldje le a pénzeket. Ennek kapcsán újabb panaszt fogalmaz meg a levél írója, mivel attól tart, hogy ha még a pénzeket nem utalták át, akkor ő sokra nem megy, mert ő a kívánt összeget a "Bécsi házaktól úgy sem kapná ki".

A szabályozás megkezdéséhez a feltételeket Széchenyi tehát sem műszaki, sem pénzügyi, sem pedig jogi szempontból nem teremtette meg elfogadhatóan, ami az ügy jogi és műszaki bonyolultsága miatt lehetetlen is volt. Ezzel természetesen ő is tisztában volt. Jól tudta azonban, hogy ha a dolgok teljes elrendezésére vár, sohasem érkezik el ez a nap. Ezt többször meg is fogalmazta. Tiszadobon tehát "improvizált". Ennek következtében a légkör pokoli lehetett. Szentiványi Pestre szeretett volna menekülni, mert "itt nem sok a gyönyörűség" – írta, Kecskés pedig a kezdés nagy napján "sírva panaszkodott", hogy fogalma sincs, mit várnak el tőle, miért felelős, egyáltalán hogyan lehetne felelős a munkálatokért, "ha nélküle tetetnek..az intézkedések, midőn kivált egy ponton a Paleocapa, másutt a Vásárhelyi féle terv szerint rendeltetik a végrehajtás".

Paleocapa sem érezte magát jól, mivel, ahogy levelében olvashatjuk, "nagyon sietne már visszefelé, és nem szándékszik Ő Exját Belgrádba kísérni" – nem is lett a belgrádi útból semmi! A munkák megkezdésének körülményeit illetően pedig ő – Paleocapa –, aki, mint munkája tanúsítja, "igen judiciose és rendszeresen szokta kötelességét végezni", igen "különösnek" találta az eljárás íly módját - értsük ez alatt a munkának megfelelő műszaki és jogi előkészítése nélkül való megkezdését.

Széchenyi is menekült Dobról: "Épp e percben hallom, hogy Ő Exja meg változtatta szándékát, s Füredre nem hónap, de még ma a mint lovakat kaphat, azonnal induland...A gróf csak ugyan el ment délutáni 2 órákor, Paleocapa pedig itt maradt, hónap vagy hónap után lévén csak kész némi munkájával, s ez szerint csak akkor folytathatja utját Ő Exja után".²³⁰ Útvonaluk: Tiszafüred – Tiszabő – Szentés – Szeged – Titel, ahol Széchenyi a csajkás kerület előljáróit is

---

²²⁸ U. o.

²²⁹ Kecskés előtte a felmondás gondolatával foglalkozott – derül ki a levélből.

²³⁰ MOL N 22 100 Cs. No CXXIV. Szentiványi Vince levele a nádorhoz. Polgár, 1846. aug. 27.

fölkereste, hogy csatlakozzanak a tiszai ügghöz.²³¹

Széchenyi Naplójába a következőket jegyezte be augusztus 27-én: "Gyönyörű idő. – 1000 kétely között kezdjük meg a munkát Dob és Szederkény között; micsoda elemekkel!"²³² A templomba megyek. Ó Istenem, minden a Te kezében van! Adj szerencsét nekünk, mert tudásunkkal és széthúzásunkkal semmit sem tudunk elérni!"²³³

Így festett hát a nagy nap és a dicsőséges kezdet életközélebről.

Mindamellet az *augusztus 27-i tiszadobi kezdet csak szimbolikus volt*. Erre a következtetésre a fent leírt körülmények, és Szentiványi *szeptember 6-án* írt levele egyaránt feljogosít: "E sorok bevégezésével azonnal T. Dobra indulok, ott holnap a munkát meg kezdetem..."²³⁴

Huzavona az egymillió hitel körül

A szabályozás fedezetéül szolgáló pénzek körüli bonyodalmak 1846. nyarára megszűntek, és az állami támogatás, valamint a magánhitel biztosította a zavartalan működést.

Széchenyi mégsem érezte elég megnyugtatónak ezt a helyzetet.

Szerette volna felgyorsítani a munkákat. Az igaz, hogy egyelőre még a 400.000-et sem sikerült elkölteniök, de bízott abban, hogy egyre több kétkezi munkást tudnak toborozni a gátakra. "A sebes siker függ elegendő tőke – s munkás kezektől!"²³⁵ – hangoztatta, és azt is többször megfogalmazta, hogy az idő pénz. Sok pénzzel pedig időt vehet. Egy millióval sok időt...

Ugyanakkor zavarta az a tény, hogy Sináék nem elégedtek meg a birtokosok nyújtotta garanciával, hanem ragaszkodtak az állami garanciavállaláshoz. A garancia megszerzése elé hivatalok vagy hivatalnokok kiszámíthatatlan akadályokat gördíthettek, amire mindjárt az elején adódott példa. A törvényre hivatkozva ugyanis nemcsak a sóalapról biztosított első 100.000 pft-ot tartották vissza, hanem még a Sináéktól való hitelfelvételhez sem akartak hozzájárulni. A törvény szerint – mondták –, *állami támogatást csak részletesen kidolgozott és jóváhagyott tervre adhatnak*. Ilyen pedig nem létezett, sőt valamennyi hozzáértő kezdettől fogva jól tudta, hogy az egész Tisza mentére vonatkozó átfogó részletes tervet készíteni a feladat komplexitásánál fogva a rendelkezésre álló idő alatt képtelenség, sőt a minden egyes átvágással és töltésépítéssel változó helyzet miatt értelmetlen is lett volna.

²³¹ Hetilap, 1847. p. 122.

²³² "mit welchen Elementen" kifejezés lehetővé tette olyan szóhasználatot is, min amilyen a "micsoda alakokkal", "miféle emberekkel". Kicsi a valószínűsége annak, hogy a természeti elemekre gondolt, hiszen ezekkel az "elemekkel" a munkát kezdte meg: "Unter 1000 Scrupeln wird die Arbeit begonnen in Dob und Szederkény; - mit Welchen Elementen!"

²³³ Dr. Vízota Gyula: Gróf Széchenyi István naplói VI. kötet

²³⁴ MOL N 22 100 Cs. No CXXXII. Szentiványi Vince levele a nádorhoz. Sátoraljaújhely, 1846. szept. 6.

²³⁵ Széchenyi István: Véleményes jelentés a Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről. Pozsony, 1848. p. 65.

Végül is a Helytartótanács – annak reményében, hogy a terveket pótlólag megkapja –, visszakozott. Mindemellett Széchenyi joggal tartott attól, hogy az eset bármikor megisméltődhet.

Az egymilliós hitel felvétele fontos lehetett számára azért is, hogy a Tisza mentieket megnyugtassa. Tapasztalhatta, hogy féltek, a kölcsönből nem jut nekik elég pénz. Amikor például 1846 nyarán a vidéki társulatok benyújthatták igényeiket kölcsönre – mint ahogy ez később kiderült –, jóval nagyobb volt a szemük, mint a szájuk, azaz több hitelt igényeltek, mint amit az év hátralévő pár hónapja alatt el tudtak költeni. A Központi Választmány kimutatásaiból²³⁶, pontosan nyomon lehet követni, milyen munkát, mekkora költségen végeztek el, azaz hogy mennyit költöttek 1846-ban, és mennyi maradt a következőre. A megajánlott összeg 393.771 pft volt. Ezt a társulatok gyakorlatilag mind meg is igényelték. A ténylegesen elköltött összeg ezzel szemben 223.771 pft.

Létezik egy másik számvetés is Bártfay Simontól, a Tiszavölgyi Társulat könyvelőjétől²³⁷, melyet 1847. május 23-án készített. E szerint Sinának félretettek 7.000 Ft-ot kamatra, és a bécsi bankárnál maradt még 245.043 Ft. Vagyis Sinától 1846-ban a Tiszavölgyi Társulat 169.229 pft-ot igényelt. Így a 400.000 pft-os kölcsön durván egyharmada megmaradt a következő évre.

Ugyanitt a jövőre vonatkozó számvetést is találunk. E szerint a rendelkezésre álló pénzek – a maradék és a 150.000 állami támogatás 1847. szeptember közepéig fedezik a kiadásokat, ekkor azonban a Társulatnak újabb 228.956 pft hitelre lesz szüksége. Az egész 1847. évi költségeket pedig ebben a pénzügyi tervezetében Bártfay 597.000 pft-ra becsülte.

Egy ugyancsak májusi adat szerint a vidéki társulatoknak az 1847. esztendőre 300.000 pft-ot kínáltak fel elköltésre²³⁸.

Mivel ezekből az összegekből fizették a Választmány működési költségeit is, nem lehet egészen pontosan nyomon követni a pénzek mozgását. A kimutatások mindenesetre azt világosan jelzik, hogy egyelőre biztosított volt a szabályozásokhoz szükséges pénz.

Széchenyit – talán éppen a fent említett okok indították arra, hogy ne elégedjen meg a 400.000 pft-os hitellel. 1847. február 27-én emlékiratot nyújtott be a királynak, melynek célja, hogy egymillió pft hitelt kapjon a Tiszára.

Felterjesztésében elmondja, hogy a szabályozás terveit milyen gondosan felülvizsgáltatta Paleocapával, és megkezdése óta a munka a legnagyobb rendben folyik. Törekvésük arra irányul, hogy mindjárt kezdetben lehetőleg kevés kiadással szembetűnő eredményt érjenek el.

Az eddig kiutalt pénz felhasználásában a következő elvek irányították őt:

- minden kiadást megokoltan és kellő biztosíték mellett eszközölt;
- magánosok támogatásától eltekintett;

²³⁶ Központi Választmány, más néven Tiszavölgyi Társulat.

²³⁷ MTA J 183/20. Bártfay Simon a Tiszavölgyi Társulat könyvivője. Pest, 1847. május 23.

²³⁸ MTA K 183/67. Keczkés Károly levele Széchenyihez. Buda, 1846. júl. 10.

– a végzett feltöltéssel a folyó medrét megváltoztatták, és hogy a vizeket a túlsó partiakra ne tereljék, a folyó mindkét oldalán töltést kell építeni. A sóalapi 100.000 pft-ot és a kincstártól utalt 50.000 pft-ot az utasításnak megfelelően a hajózás feltételeinek javítására fordítja, és a töltésépítésre csak 400.000 pft marad. Ez pedig az említett okok miatt elégtelen. Kívánatos volna hát, hogy egymillió forint kölcsönt kapjon a Társaság, amelyről szintén részletesen elszámolna²³⁹.

Az egymillió forinttal számos dokumentum foglalkozik, félreértések miatt a kelleténél több is, és bár mindegyikben jóindulattal, segítőkészen állnak a kérdéshez, még a nyár közepén sem mutatkozott előre lépés.

Csak, amikor az a veszély fenyegetett, hogy a Tiszavölgyi Társulat pénz hiányában működés-képtelenné válik, és a munkákat le kell állítani, mozdultak meg a hivatalok, de csak október végére tisztult ki, hogy ki mit is akar.

A félreértésre valószínűleg az adhatott okot, hogy kezdetben Széchenyi – miként 1846-ban – úgy most is állami hitelt szeretett volna. *Kübeck* báró azonban ez elől az államkincstár szegénységére hivatkozva megint mereven elzárkózott. Viszont felajánlotta, hogy kész közvetíteni a magán-hitel felvételében, de előbb a hitel-felvétel feltételeinek kidolgozását kérte, amit Széchenyi meg is tett. *Kübeck* ennek ellenére úgy nyilatkozott, hogy az ő közvetítése mégsem olyan jellegű, amihez az állami pénzügyeket igazítani lehetne, ezért azt javasolta, hogy *a sóalap 100.000 pft-ját tekintsék a magyar vagy bécsi tőkések számára garanciának*. A sóalap azonban "politikai rendelkezés alatt áll", ezért kiutalását politikai úton kellett elintézni.

Valószínűleg így született meg a sóalap tőkésítésének gondolata. Ennek lényege az volt, hogy az államtól a Tisza-szabályozás időtartamára – 12 évre becsülték –, a Tiszavölgyi Társulat minden évben 100.000 pft-ot kapott a sóalapról. Ez összesen 1.400.000 pft. Széchenyi úgy gondolta, hogy nagyon kedvező volna a Társulat számára, ha ezzel az összeggel mindjárt kezdettől fogva gazdálkodhatna. Akkor a már felvett 400.000 pft hitelt is ennek keretébe vonnák, és hozzájuthatnának még egy millió forinthez.

Károlyi, Kovács és Széchenyi a nádorhoz fordultak, hogy engedélyezze a sóalapról megajánlott 100.000 pft olybá minősítését, hogy az a 400.000 pft-hoz hasonlóan az egymillió után is biztosítékul szolgálhasson²⁴⁰.

A bankárok készek nyilatkoztak az akcióhoz, de az állami hivatalokban csak nagyon lassan tudatosult, hogy Széchenyiék tulajdonképpen nem pénzt, hanem egy elvi döntést kértek. Az, hogy két malomban örültek, azaz, hogy félreértették a kölcsönt kérők szándékát, Majlátnak a nádorhoz

²³⁹ MOL P 623 1846. 10. Cs. p. 23. Az emlékirat kivonatos ismertetése.

²⁴⁰ MOL N 22 Praesidialia 101. Cs. No VII/7. Gr. Apponyi György levele István főhercegnek. Bécs, 1847. okt. 7.

írt egyik alább idézett levélből derül ki²⁴¹. Nyilván ez a félreértés szülte azt, hogy rendkívül nehéz kiigazodni, ki mit is akart valójában.

Mindenesetre a pénz 1847. augusztusában kezdett sürgetővé válni, mert az előző évről maradt tartalékok fogytán voltak. Nemcsak az egymilliót, de még az előző évihez hasonló 400.000-et sem kapták meg. Ezért, amikor a Tiszavölgyi Társulat látta, hogy az egymillióra még sokáig kell várniok, kétségbeesetten sürgetni kezdték, hogy legalább a 400.000 pft-ot kapják meg. Majláthnak, aki az ügyükben közbenjárt, Apponyi azt válaszolta, természetes, hogy nem kapták meg, hiszen nem is kérték, így a kért előleg felvétele "alap nélkül szűkölködik"²⁴². A levél a továbbiakban azt sugallja, mintha Apponyi az egy milliós hitel felvételének semmi más akadályát nem látta volna, minthogy csupán csak Széchenyi, és nem Károlyi György, a Tiszavölgyi Társulat elnöke és Kovács Lajos igazgató kérte a Tisza szabályozásra szánt sosalapi 100.000 pft tőkésítését. Ha ez megtörténik – mondja –, ők mindent megtesznek, hogy azon tőkepecnyesek, akik a kívánt egész tőke – egy millió – kifizetését ajánlani fogják, a kért kölcsön "kiakadozása reményében" a kívánt 400.000 pft-nyi összeget előlegezzék"²⁴³.

A Társulat valóban elmulasztotta igényét a 400.000 pft-ra külön is benyújtani, ami érthető is, hiszen az szándékaik szerint kért egymillióban benne foglaltatott.

Visszatérve Apponyi levelére, világosan látszik, hogy nem volt ismeretlen számára az 1.000.000-os kölcsön-ügylet. Sőt az erre vonatkozó iratok nála kerültek váró listára²⁴⁴, amiket aztán Majláth kérésére augusztus 6-án meg is küldött a Helytartótanácsnak²⁴⁵, amely szemmel láthatóan segíteni akart a Társulatnak. A háttérben az a politikai megfontolás húzódott meg, hogy a tiszai ügy támogatásával a magyarok szimpátiáját a kormány iránt növeljék. Meg is fogalmazták abbeli aggodalmukat, hogy az esetleges kudarcok a "kormány pártolásába helyezett bizalmat" megrendítik, mivel a Tiszavölgyi Társulat, mint mondták, a "kormány szárnyai alatt keletkezett".

A már említett Bártfay Simon egy másik kimutatása²⁴⁶ arra enged következtetni, hogy Sinától megkapták a kívánt újabb 400.000 pft kölcsönt. E szerint 158.830 fr. 34.kr-t vettek fel tőle, és maradt még vissza nála a társulat számára 241.169 fr. 46. kr²⁴⁷.

A szabályozás pénzszüke miatt tehát nem akadt el, a kedélyek megnyugodtak, de az egy millió kölcsön ügyében Majláth, Apponyi és István fhg, még mindig nem tudott dűlőre jutni.

Majláth október 20-án István főherceghez írt levelében a Tiszavölgyi Társulat központi

²⁴¹ MOL N 22 Praesidialia 101. Cs. No VII/11. Majláth István főhercegnek. Buda, 1847. okt. 20.

²⁴² MOL N 22 Praesidialia 1847. 101. Cs. No VII/4. Majláth Gy. levele Apponyi Gy.-höz. Pest, 1847. aug. 25.

²⁴³ MOL N 22 Praesidialia 1847. 101. Cs. No VII/6. Apponyi levele Széchenyihez. Bécs, 1847. aug. 30.

²⁴⁴ MOL N 22 Praesidialia 1847. 101. Cs. No VII/2. Majláth György levele Apponyi Györgyhöz. Pest, 1847. aug. 2.

²⁴⁵ MOL N 22 Praesidialia 1847. 101. Cs. No VII/3. Apponyi György levele Majláth Györgyhöz. Bécs, 1847. aug. 6.

²⁴⁶ MTA K 183/128. Bártfay Simon: Kivonata a Tiszavölgyi Társulat számadásainak. Pest, 1847. okt. 20.

²⁴⁷ Vö. MTA K 183/120; MTA K 183/128. Bártfay Simon: Kivonata a Tiszavölgyi Társulat számadásainak. Pest, 1847. okt. 20.

választmánya elnökének abbeli kérelmét ismertette, "miszerint a Tisza szabályozási költségek fedezésére, a már ezelőtt kölcsönkép nyert 400.000 ft. felül... a mondott társulat részére még 1.000.000 ft-ot egyszerre és előre kifizettetni esedezik²⁴⁸".

Apponyi még ugyanezen a napon elküldte levelét a nádorhoz, melyben tájékoztatta arról, mi minden történt a nádor édesapja idejében a Tisza körül, és felhívja figyelmét arra, hogy a Tisza ügyét különösen most, az országgyűlés küszöbén, nem lehet pénz szűke miatt cserbenhagyni. Majd rátér a lényegre: a Tisza szabályozására kapott évi 100.000 pft-ot a sóalapból Széchenyiék szeretnék tőkésíteni, és azt adósságnak tekinteni. Ez a koncepció azonban az eredetitől lényegesen eltér, és megfontolandó, hogy a sóalapot, mely az egész ország bajainak orvoslására rendeltetett, egy országrész 14 évre előre lekösse-e. A 400.000 pft-tal kapcsolatban azonban szorgalmazza, engedélyezze, hogy a sóalap garanciájára a bankároktól az összeget felvehessék²⁴⁹. Apponyiban tehát Széchenyi és Károlyi beadványa "aggodalmat gerjesztett"²⁵⁰. István főherceg azonban nem zárkózik el az egy milliós kölcsön elől sem, csupán további tárgyalásokat javasol²⁵¹.

Öt nappal később Majláth a nádorhoz küldött levelében megnyugtatta a kedélyeket. Személyesen beszélt ugyanis Széchenyivel a kölcsönről, és kiderült, hogy *Széchenyinek nem az volt a szándéka, hogy a sóári alaplól előre és egyszerre fizessék ki az egymilliót, hanem hogy a 100.000 pft évi "illetőség vétetvén alapul, illetőleg biztosítékul a társulatnak 1.000.000 pft erejéig újabb hitel nyitassék"*.

Az így értelmezett kérelem ellen a nádornak semmi kifogása nincs, csupán azt tartja szükségesnek, hogy a pénzügyi tervezetet felsőbb jóváhagyásra bemutassák²⁵².

1848. tavasza – a forradalom árnyékában

Hiába volt őszinte a birtokosok szándéka, hogy a pénzügyeket mindig korrektül rendezzék. a Tisza megtréfálta őket. Panaszkodnak, hogy az áradások miatt alattvalóik az éhhalál küszöbére jutottak, és így ők sem képesek a részleteket pontosan fizetni²⁵³. Nyomot hagyott ez a probléma a Széchenyi által 1848. márciusban, a forradalom küszöbén benyújtott törvénytervezeten is. E szerint a közlekedés szempontjából fontos vízszabályozásoknál az érdekeltek az ország segítségét kérhetik. Ide sorolja a Tisza-szabályozást is. A segély lehet pénz és munkaerő. Törvényjavaslatában megfogalmazott gondolatait ismertette már az év elején elkészült "Véleményes jelentés"-ében is.²⁵⁴

A törvénytervezetet 1848. április 10-én megküldte Sinának. Kísérőlevelének soraiból kicseng, hogy

²⁴⁸ MOL N 22 101. Cs. No. VII/11. Majláth György o. bíró Majláth István fhg-nek, Buda, 1847. okt. 20.

²⁴⁹ MOL N 22 Praesidialia 101. Cs. No. VII/7. Apponyi György levele a nádorhoz. Bécs, 1847. okt. 7.

²⁵⁰ MOL N 22 Praesidialia 100. Cs. IV., VII/8–9. Apponyi levele Majláth Györgyhez. Bécs, 1847. okt. 7.

²⁵¹ MOL N 22 Praesidialia 101. Cs. No VII/10. István fhg Apponyihoz. Pozsony, 1847. okt. 15.

²⁵² MOL N 22 Praesidialia 101. Cs. No VII/11. Majláth István főhercegnek. Buda, 1847. okt. 20.

²⁵³ MOL N 22 101. Cs. No 1–7.

²⁵⁴ Gróf Széchenyi István: Véleményes jelentés a Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről. Pozsony, 1848. pp. 57–70.

írójának lába alól már kezd kicsúszni a talaj, magabiztosságát elveszítette, és sodródik az árral. Hadd idézzük egyik mondatát: "...Ha az idők nyugodtak lennének, és legalább csak halvány valószínűséggel kiszámíthatnánk a jövőt, úgy az a biztosíték, amit a Társulat nyújt, most biztosabb lenne, mint valaha, amennyiben azt az állam egy Őfelsége által jóváhagyott törvénnyel megerősítette; ahogy azonban a dolgok manapság nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában állnak, minden problematikus, és senki sem képes sem magát, sem másokat megmenteni"²⁵⁵.

Ezután arra kéri Sinát, hogy késlekedés nélkül közölje vele, hogy a Tiszavölgyi Társulat számára a bankok által adott kölcsön még létezik-e, és a Társaság számíthat-e rá.

Majd váratlanul a politikára fordítja a szót. Véleménye szerint a hatalmon lévő kormányt"²⁵⁶a legszilárdabban támogatni kell", mivel csak az képes "megmenteni a megmentendőt, és a rendet helyreállítani". Ő is csak ezért állt kötélnek, és vállalt tisztséget benne.

Majd miután ily módon Sinával tapintatosan közölte, hogy az egyedül helyes és járható út az övé, értésére adja, hogy magyarországi birtokai miatt neki sem lehet más útja, minthogy az új kormány lépéseit és törekvéseit lehetőségei szerint támogassa. "Kérem – zárja ennek megfelelően levelét –, tiszteljen meg mihamarább pozitív válaszával..."

Széchenyi szemmel láthatóan feszeng miniszteri székében, és fontosnak tartja, hogy mindenki számára elfogadható magyarázatot adjon döntésére. Sina pozitív válasza azért is fontos számára, mert nem szeretné, ha az új, megváltozott helyzetben akár a Tisza-szabályozás, akár más országos feladatok mögül Sina éppen politikai megfontolásból visszahúzódna.

1850. A Tisza-szabályozás folytatódik

A szabadságharcnak a magyarok számára tragikus kimenetelét előre látván, Széchenyi igei fölmondták a szolgálatot, és a döblingi elmeógyógyintézetbe vonult önkéntes száműzetésbe. Ezzel a Tisza-szabályozás ügye legjelentősebb támogatóját veszítette el. Ráadásul a szabadságharc bukását követő önkényuralmi rendszer nem tudta tolerálni egy Tiszavölgyi Társulat-féle önálló szervezetet, ezért azt Haynau egy 1851. július 18-án kiadott rendeletében föloszlatta, bár ezzel párhuzamosan a szabályozási munkálatok folytatását rendelte el, amelyet az új szervezet, a Tiszaszabályozási Központi Bizottság irányított.²⁵⁷ Haynau sietsége feltűnő, mivel a mérnöki pozíciók betöltésének új rendje csak 1851. júl. 31-én, tehát egy évvel később látott napvilágot²⁵⁸! Időbe telt ugyanis, míg valamennyi magyar mérnöknek a szabadságharc idején viselt dolgait megvizsgálták. Voltak, akiket

²⁵⁵ MTA K 198/100.

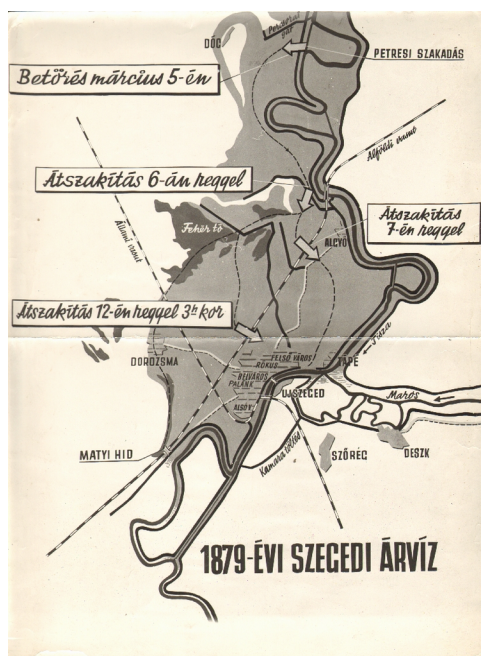
²⁵⁶ A Batthyány-kormányt, melyben a forradalmat követően Széchenyi a közlekedési miniszteri tárcát elvállalta.

²⁵⁷ Határozmányok a tiszaszabályozási ügynek a kormány általi további vezetése és felügyelésére nézve. MVM 28. 22. 90.1.

²⁵⁸ Wien, Staatsarchiv, GBD Nr. 1752. ex 1851. fol. 24–39. Ausweis über die Besetzung der Dienststellen für den Baudienst im Kronlande Ungarn

bebörtönöztek, mások a „kivizsgálásba” pusztultak bele, a többségüket azonban lojális magatartásának nyilvánították, hiszen az új rendszer sem nélkülözhetette a mérnököket: az újjáépítéshez, az utak, a vasutak és a vízi utak építéséhez szükség volt rájuk. A Tisza-szabályozás újra indításában mégis a bankárok sürgetését sejtjük: szerették volna viszontlátni kölcsön gyanánt kihelyezett pénzeiket. A 800.000 pft bankkölcsön bizonyára súlyos érvként szóltak a szabályozási munkák mielőbbi folytatása mellett. Haynau azonban világosan értésére adta a Tisza mentieknek, hogy állami támogatásra nem számíthatnak: "a vállalatnak a folytatás eszközeit magából kell meríteni". Ebből logikusan következett az, amit a 14.§-ban szigorúan kikötöttek: ez csak az árvédelembe fektetett összegek lassankénti visszafizettetése által érhető el. Ugyanitt rendelkezett a fizetendő részletekről is az árvizektől már mentett 192.000 hold után, amelyek "két év óta ez előtt nem élvezett jövedelmeket hoznak".

A Tisza szabályozása tehát folytatódott. A Széchenyi által kigondolt szervezeti és pénzügyi konstrukció, bár átmenetileg politikai megfontolásokból változtattak rajta²⁵⁹, időt állónak bizonyult. Ha nem is 15 év, de félszáz év alatt a művet, amely egy egész ország részét alakította át, befejezték. A munkálatok során 2850 km hosszúságú 4–6 m magas védtöltés épült, amely 16 ezer km², korábban vízjárta területet biztosított az árvizektől. Jelentőségét érzékeltetve második honfoglalásnak is szokták nevezni. A mű egybeforrott Széchenyi nevével.

²⁵⁹ Haynau úgy találta, hogy a Tiszavölgyi Társaság és a Tisza menti Társulatok túlságosan nagy önállóságot és függetlenséget élveznek, ezért átszervezte őket.

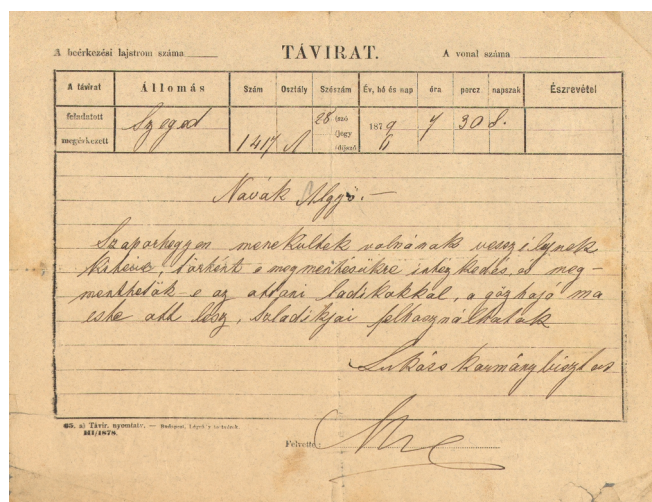
41. kép: Szeged tragédiája, 1879

A Tisza szabályozásának kérdésével foglalkozó mérnökök egybehangzóan vallották, hogy a munkálatokat elvileg a torkolattól indulva, módszeresen felfelé haladva kell elvégezni. Ha ugyanis a felsőbb szakaszokon előbb történnek meg az árvíz levonulását késleltető hajtűkanyarok átvágásai, a gyorsabban levonuló árhullámok az alsóbb szakaszokon nagy gondokat okozhatnak. A pénzhiány, a széthúzás, az önző érdekek azonban nem tették lehetővé ennek az elvnek a következetes megvalósítását. A csongrádiak pedig egészen különös módon reagáltak Széchenyi egységet szorgalmazó törekvéseire. Amikor második tiszai szervező útja során Szegeden a vármegye képviselői és a szabályozások kérdésében valamiképpen érdekelték számára gyűlést hirdetett, – miként fentebb már ismertettük – , pártoskodás nehezítette dolgát. Kossuth hívei politikai ügyet kreáltak a Tisza-szabályozásból. Ez is oka lehetett sajátos alapállásuknak: „Ők nem kérnek pénzt, saját erőből szabályoznak, de adják meg nekik a jogot, hogy saját elképzeléseik szerint cselekedhessenek.”²⁶⁰ A Jelenkor írója árnyaltabban fogalmaz: "A törvényhatósági küldöttségek tisztelgése után a város érdemes főbirája Weber György házában a csongrádi társulattal legott megkezdvén ő n. mltga az értekezést, kedvesen hatott a jelenlevő központi választványra a csongrádi társulat elnöke Bene József főisp. helyt. ő mltga megbízóji részéről kijelentett azon előterjesztése, miszerint a csongrádiakban elegendő akarat és erő lévén, a munka tettleges kezdését nemcsak ohajtják, de a szükséges költséget is önerejével lévén képes a csongrádi társulat előállítani, reá nézve a tervezett s részben már eszközlött kölcsön szüksége fen nem forog; mi pedig a szabályozás elvét illeti, erre vonatkozólag némi felvilágosításokat ohajtott nyerni.”²⁶¹ Mindkét idézetből kitetszik, hogy a csongrádiak a már részben elkészült védelmi vonalaikban bíztak. 1830 körül Szeged városa töltést épített fölfelé a sövényházai, lefelé pedig a röszei magaslatokig, mintegy 15 km hosszban. 1840–50 között Csongrád város épített töltést, a Pallavicini és Károlyi uradalmak is megpróbálták birtokaikat megvédeni az 1835-ös, illetve az 1840-es években. A széttagolt, kezdetleges és az egységes, szakszerű irányítás nélkül készült töltéseket azonban az árvizek újra és újra átszakították.²⁶²

²⁶⁰ MOL N 22. 100. Cs. No. CIV. 1846. Szentiványi Vince minden eseményről részletesen jelentést küldött a nádornak, aki valószínűleg elsősorban nem Széchenyiről, hanem az ellenzék politikai erejéről és aktivitásáról szeretett volna tájékozódni.

²⁶¹ Jelenkor, 1846. 59. szám, pp. 351–352 Pest, csütörtök július 30. (Tiszavölgyi hírek - Szegedről)

²⁶² A magyar vízszabályozás története. Budapest, 1973.

45. kép: A kormánybiztos távirata: a szapárhegyi árvízi menekültek számára ladikokat kér

Ez történt 1879. tavaszán is. Az 1878–79. év tele rendkívül csapadékos volt, és a Tisza már februárban megáradt. A magas vízállás tartósan meg is maradt, és átázta a töltéseket. Ennek következtében 1879. március 5-én a Szegedtől 30 km-re lévő petresi szakaszon a gát átszakadt, és másnap már az elhanyagolt állapotban lévő sövényházi keresztgátat is elmosta. Szeged már csak a Szeged-Hódmezővásárhelyi vasúti töltésben bízhatott, amelyet azonban Algyő alatt ugyancsak elsodort a víz. Így március 12-én, a hajnali órákban tomboló vihartól kísérvé a víz a városra zúdult. „Midőn az orkánnal szövetkezett irtózatossá elem, betolakodva a halottak siri csendjébe, hol a nyugvóknak örök álmait zavarta meg, s a templomok ajtajait betörve, beszennyezte az Úr fölszentelt oltárait, ledöntvén a boldog otthonok tiszta tűzhelyeit és sok édesen álmodóknak örökkéssé tette az álmukat hideg hullámaival – de a földönfutó hajléktalanok jajveszékésébe ismét belekondult a vészhang. Égett a gyufagyár és egy lisztkereskedés. De ki gondolt a tűzzel a tenger közepén, majd elalszik – el is aludt; hisz a lehulló gerendák vízbe hulltak, a szomszéd házak meg le voltak rogyva s a tetejükön csapkodott át az ár. Merre, hová menjünk a sajkán? Bármerre, hisz minden rogyó tetőn ember kiált segély után. Itt négy-öt ember zsugorodik egy vékony fácskán, meg se mer moccani egyik is, mert mindannyian a vízbe hullnak s ez itt mély. Azonban ezek még biztonságban vannak itt. Kissé távolabb egy kerítésen nyolcan ülnek nyakig a vízben, s egy anya magasra tartva gyermekét, fuldokozva esd a csolnakért. Alig jönnek a csolnakba, s im egy habtolulat elvitte a kerítést is, meg a szomszéd ház is rárogyott.”²⁶³ A tragédia még be

²⁶³ Szegedi képes naptár 1880-ik szökő évre. Szeged, 1879.

sem következett, amikor az ellenzéki politikusok megindították támadásaikat a kormány ellen. „Szeged népe, férfi, nő és gyermek, most éjjel-nappal a töltéseken dolgozik [...] e szorongó, leírhatatlan állapot ismétlődik majdnem évről-évre és a magyar állam összetett kezekkel nézi, hogy a derék magyar nép mint vívja az élet-halál harcot...”²⁶⁴ Két nappal később a Szegedi újság cikkírója is hasonló módon háborog: „Ki csodálkozhatnak azon, ha az alsó Tiszavölgy magyar népessége – az örökösen fenyegető katasztrófával szemben – elkeseredik és átokra fakad mindazok ellen, akiknek hatalom van a kezeikben, s ezt nem használják föl arra, hogy a felismert bajon segítsenek.”²⁶⁵ Ha a Csongrád megyei töltésépítés 30–40 évvel korábbi történetét figyelembe vesszük, mind az árvíz előtti, mind az árvíz utáni támadásokat a kormány és a Szeged árvédelmi rendszerét kidolgozó Herrich Károly ellen²⁶⁶ méltánytalanok fogjuk találni. Az idő tájt ugyanis a szegediek a folyó szabályozásában külön utat választottak. A katasztrófa okainak kivizsgálására behívott külföldi szakértők véleménye ezt a feltételezést megerősíteni látszik, amikor a legsúlyosabb hibának a töltésépítés munkáinak végrehajtásában megvalósult tervszerűtlenséget jelölték meg. Rámutattak, hogy a gátak vonalazása sok helyütt célszerűtlen, a gáttest hitvány, a földmunka hevenyészve készült. Építés előtt nem távolították el a gyepet, és a kiemelt rögöket egyszerűen egymásra hányták. Továbbá szóban forgó szakértők hiányolták a társulati munkák egységes, felsőbb irányítását...²⁶⁷ A tanulságokat levonva épült újjá Szeged városa. Előbb feltöltötték a terepet a 0 pont fölötti 822 centiméternyire, majd megépítették a 0 pont feletti 10 m koronamagasságú körtöltést, és a Tisza mentén új fővédvonalat létesítettek.²⁶⁸ Úgy hírlik, hogy manapság pedig a város szerelhető, tehát a veszély elmúltával elbontható, majd ismét összerakható védelmi rendszerrel tervezi a város árvízi biztonságát növelni.”

Száz év múlva: „A Tisza hajdan és most”

1891-ig Tiszaújlaktól Titelig – a Dunába való betorkollásáig – a folyó 112 kanyarulatát vágták át, és ezzel gyakorlatilag a jelentősebb szabályozási munkákat befejezték. A Vásárhelyi-féle felmérések óta azonban közel 50 év eltelt, így indokoltnak látszott a folyó megváltozott állapotáról újabb felvételeket készíteni, hogy 'a már végrehajtott ármentesítési és mederrendezési munkálatok

²⁶⁴ Pesti Napló, 1879. március 4. sz.

²⁶⁵ Szegedi Híradó, 1879. március 6. sz.

²⁶⁶ Emlékirat a Szegedi Árvíz Tárgyában. Válaszul Herrich Károly miniszteri tanácsos úrnak a „Tiszaszabályozás és a szegedi válság” című értekezésére. Szeged. 1879.

²⁶⁷ Lászlóffy Woldemár: Az árvíz hidrológiai szempontból. In: A szegedi árvíz 1879. Vízügyi Történeti Füzetek. Budapest, 1969.

²⁶⁸ Vágás István: Szeged és az újjáépítés. In: A szegedi nagyárvíz és újjáépítés. Európa Szegedért. Budapest-Szeged, 2004.

hatását kiderítsék, következményeit kimutassák'.²⁶⁹ Az 1886-ban alakított Vízirajzi Osztály ezeket a munkákat 1887-ben meg is kezdte, és 1892-ben befejezte. Ezzel megteremtette feltételét és alapját egy olyan kiadványsorozatnak, amelynek a haszna a tiszai vízgazdálkodás szempontjából felbecsülhetetlen.²⁷⁰ Címe: *A Tisza hajdan és most*.²⁷¹

A felvételt egy fixponthálózat „kiépítése” előzte meg. Ennek során épületek falába helyezett magasságjegyekből, betonba ágyazott, bronzgombos faragott kövekből és a medernyilvántartási szelvények rögzítésére használt ún. szelvénykövekből állott. A lejtmerések kiindulópontja a szolnoki vasútállomás épületébe falazott I. rendű katonai magasságjegy volt. A Tisza helyszínrajzai eredetileg 1:2.880-as méretarányú, a meglévő kataszteri térképek felhasználásával készültek, és kiterjedtek az egész hullámtér területére. A Tisza hajdan és most című kiadvány számára aztán ezeket 1:25.000-es méretarányúra kicsinyítették le.

A kiadvány 1896-ban közzétett „Előtervezet”-ében a köteteket szerkesztő Péch József²⁷² fölvázolta a mű felépítését. Hét részre tervezték: I. rész: Általános rész; II. rész: A Tisza helyszínrajza; III. rész: A Tisza hossz-szelvénye; IV. rész: A Tisza kereszt-szelvényei; V. rész: A Tisza vízjárása, vízemésztése és hordalékai; VI. rész: A Tisza folyó szabályozási művei; VII. rész: Végeredmények. A hét részből csak három készült el, és jelent meg: a II., III. és a IV. rész.

Mindhárom 2 főlíó méretű kötetből áll. A munka gigászi méretéről képet alkothatunk magunknak abból, hogy az elsőként megjelent *IV. rész* I. kötetének 369 oldalán, az ugyanezen rész II. kötetében hozott kereszt-szelvényekhez vonatkoztatva, táblázatokba rendezve, 175.000 körüli mérési adatot közölnek. Tartalmilag pedig az alábbi témák szerint rendezték: A kereszt-szelvények fölvétele s a fölvett adatok földolgozásánál követett eljárás; A Tisza folyó kereszt-szelvényeinek adatai (A jelenlegi, 1891. évben fölvett kereszt-szelvények adatai); A szabályozás megkezdése előtt, 1838/42. években fölvett kereszt-szelvények adatai); A Tisza folyó kereszt-szelvényadatainak szakaszonkénti átlagai; A Tisza folyó medrének űrtartalma; A Tisza folyó medrében a szabályozás megkezdése, illetve az 1838/42. évi fölvételek óta beállott változások (A szabályozás megkezdése óta a „0” vízszin alatti mederben létrejött változásokat tárgyaló kimutatások; A szabályozás megkezdése óta a szabályozás előtti (1838/42. évi) partokkal szinelő közepes vízszin alatti mederben létrejött változásokat tárgyaló kimutatások); Eredmények.

1902-ben jelent meg a *II. rész*. Ennek első kötete 452 oldalon, négy fejezetben dolgozza föl az alábbi témákat: A Tisza helyszínrajza (A helyszínrajz fölvétele); A kataszter által reambulált térképeknek vízrajzi adatokkal való kiegészítése; A Tisza helyszínrajzának adatai és a szabályozás

²⁶⁹ Előtervezet „A Tisza hajdan és most” című kiadványról. Budapest, 1896.

²⁷⁰ Sajnos csak a II., III., és a IV. rész készült el.

²⁷¹ A Tisza hajdan és most. Hét részben. Szerkesztette Péch József. MVM 23.99.1254.

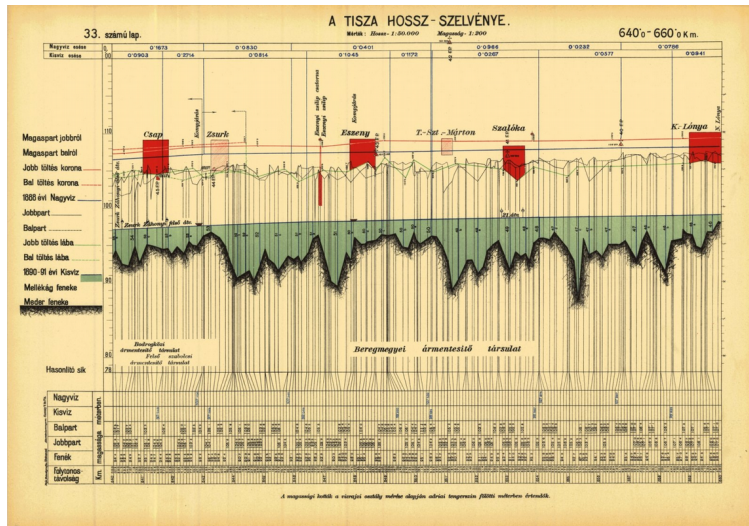
²⁷² Miniszteri osztálytanácsos, a Vízirajzi Osztály vezetője

kezdeté óta azokban beállott változások. (A meder és a hullámtér által elfoglalt területek nagysága és a hullámtér művelése; A folyó hossza és annak változásai; Görbületi viszonyok; Meredek, szakadó, zátonyos partok, középzátonyok és szigetek; A jelenlegi szakadó partoknak a görbület iránya és élessége szerint való meghosszabbítása); IV. Eredmények.

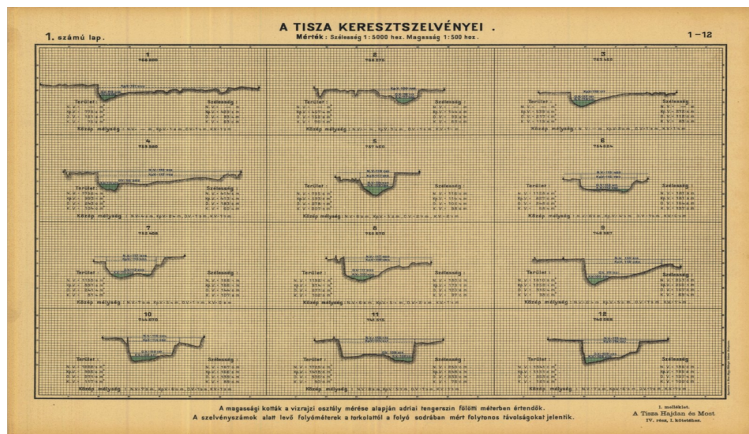
A *III. rész* 1906-ban látott napvilágot. Első kötetének témái: A tiszai alapmagasság-mérés; A hossz-szelvény adatainak beszerzésénél követett eljárás; A hossz-szelvény adatainak feldolgozása; A Tisza 1890/91. évi hossz-szelvényeinek rövid ismertetése; A Tisza folyó hossz-szelvényében a szabályozás kezdete óta beállott változások. Ehhez a 60 db, 35×50 cm méretű helyszínrajzot tartalmazó II. kötet csatlakozik.

46. kép: A Tisza helyszínrajza (részlet)

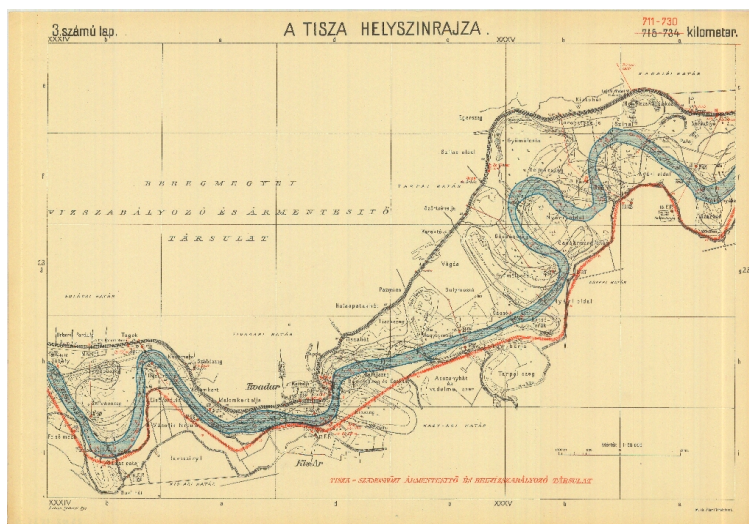

47. kép: A Tisza hossz-szelvénye

48. kép: A Tisza kereszt-szelvényei

A folyó ezen második felvételét követően a meder ismét sok helyen megváltozott. Ezért 1929–31. években az egész magyar Tisza-szakaszt a Vízirajzi Intézet újra felmérte, és A Tisza helyszínrajza, hossz-szelvénye és kereszt-szelvényei Tiszabecstől Szegedig cím alatt kiadta. A kiadvány 85 lapot tartalmaz, ebből 47 a folyó helyszínrajza. A helyszínrajzokat – miként a Tisza hajdan és most c. kiadványban – ugyancsak 1:25.000-es méretarányban készítették el. Így az a újonnan rögzített állapotot a hajdanival könnyen össze lehet hasonlítani. Ennek megkönnyítése érdekében a lapokon fekete vonallal tüntették fel az 1890–91. évi állapotot, az azóta bekövetkezett változásokat pedig – új töltéseket, szivattyútelepeket, gátórházakat, áthelyezett szelvényköveket stb. – piros színnel ábrázolták. Ezáltal a helyszínrajzok könnyen áttekinthető képet adnak a szabályozások befejezése utáni mederváltozásokról és a Tisza mederalakító munkájáról.

49. kép: A Tisza helyszínrajza 1891-ből (részlet)

Küzdelem az aszályal

Az Alföld éghajlatára a szélsőségek jellemzőek. Hol a túl sok víz – az ár- és belvíz fenyeget –, hol pedig az aszály pusztít. Ezen szélsőségeknek a politikai vetülete is szélsőséges. Amikor sok a víz, a politikusok gátakat, csatornákat ígérnek. Aztán elmúlik a veszély, és szép csendesen visszakoznak. Majd beköszöntenek az aszályos évek, akkor pedig öntözőműveket festenek a jövő egére. Nagy tervek születnek, de mire a kivitelezésre sor kerülne, ismét megnyílnak az ég csatornái, és az öntözési tervek a fiókok mélyére kerülnek. Ebben a kisarkított megfogalmazásban van ugyan némi igazság, de az alábbiak bizonyítják, hogy nem ennyire sötét a kép.

51.kép: A Horty István – ma Békésszentandrás – vízlépcső átadási ünnepsége

Az aszályok pusztításának enyhítésére a 19. század második felében, a Kultúrtechnológiai Intézmény²⁷³ megalapítását követően (1879) történtek először hathatós lépések. Példaként a Gyulát, Békéscsabát és Békést átszelő Élővíz-csatornát említjük. Az 1860. száraz esztendő mind a mezőgazdaságot, mind pedig az említett három települést kritikus helyzetbe hozta. A Fehér-Körös medre ugyanis, amely azokat korábban öntözte, a szabályozások során holtággá vált. A holt víz pedig nem bírta a három települések szennyét feldolgozni. A bajok orvoslására a folyó Gyula alatti medrébe gátat építettek, amellyel a duzzasztás mértékét úgy tudták szabályozni, hogy bármely vízjárásnál elegendő „élő” víz folyt át a városokon. Ez az ún. Élővíz-csatorna 10 km hosszú. Mentében több öntözőtelep létesült, közülük legjelentősebb volt a 100 ha szikes rétet öntöző békéscsabai.

A Hármas-Körösön 1905–1907 között épült a Bökényi vízlépcső. Kettős feladatot látott el: lehetővé tette a hajózást Békésszentandrásig, a folyószakasz mentén pedig biztosította az öntözéshez szükséges vizet. A mára felújításra váró duzzasztómű 35 m széles tús-gát volt, amely a mederbe lefektethető 27 db keretlábból, 15 db tütartó csőből és az azokra támaszkodó 350 db, 464 cm hosszú vörösfenyő gerendából állt. Ez volt az első vasbeton szerkezetű vízépítési műtárgy Magyarországon.

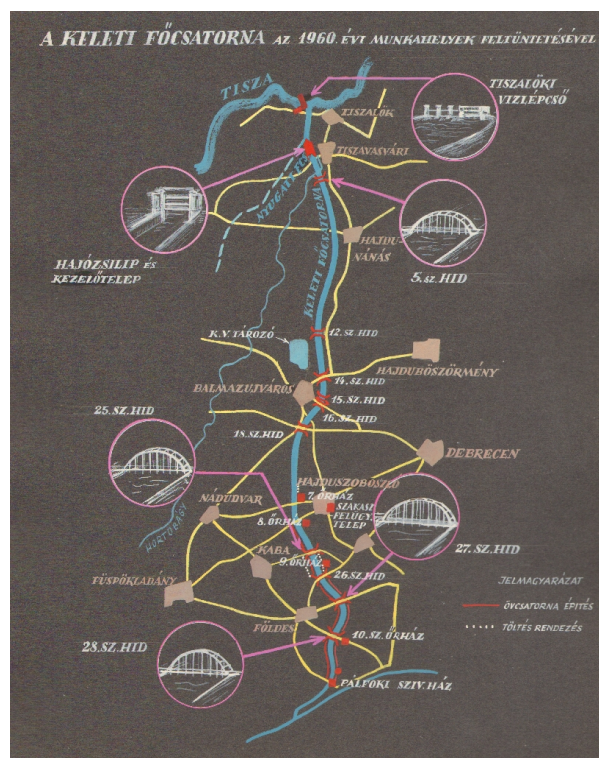
53. kép: Ruttkay Udó terve a Magyar Alföld öntözésére

Az 1930-as években, Sajó Elemér szorgalmazására ismét előtérbe került az öntözési program, amelynek keretében *Trummer* Árpád és *Ruttkay* Udó tervet dolgoztak ki a Tisza-Körös-csatorna

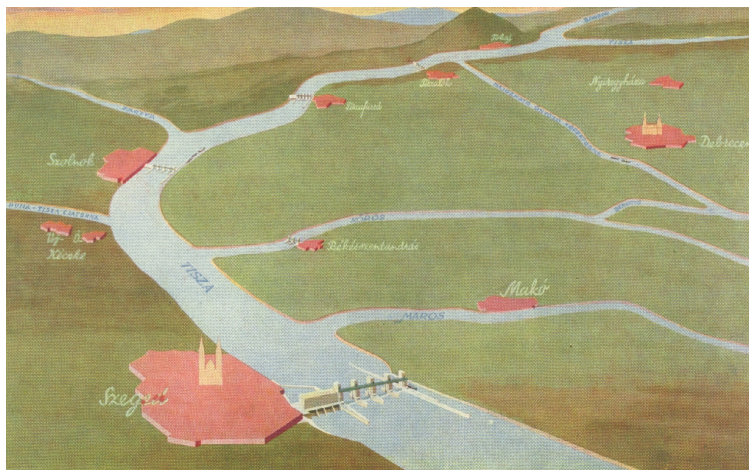
²⁷³ Megszervezője Kvassay Jenő (1850–1919) vízmérnök. 1880-tól a Kultúrtechnológiai Hivatal, majd 1889-től az Országos Vízépítési és Talajjavító Hivatal vezetője. Nevéhez fűződik a vízjogi törvény megalkotása (1885), az Országos Halászati Felügyelőség és a Közegészségügyi Mérnöki Szolgálat megszervezése.

megépítésére, és az Alföld öntözésére. Röviddel ezt követően megalakult a *Körös-völgyi Vízhásznotó Társaság* (1933). Célkitűzése a Körösök hajózhatóvá tétele mellett az öntözések ügyének felkarolása volt. Céljai megvalósulásához nagyban hozzájárult az 1937-ben meghozott *Öntözési Törvény* (XX. t. c.), amely 170.000 ha öntözéséhez szükséges vizet biztosító munkálatok elvégzést rendelték el, és létrehozták az *Országos Öntözésügyi Hivatalt*. Az általa kidolgozott program keretében épült meg (1936–42) a *Békésszentandrás duzzasztó*, amely a bökényihez hasonlóan ugyancsak kettős célt szolgált: hajózást és öntözést. Vízével rizsföldeket öntöztek. Szarvas környékén napjainkban is természetnek rizst.

1937-ben megalakult a *M. Kir. Országos Öntözésügyi Hivatal*, amely legfontosabb feladatának a Tisza-völgyi kísérleti öntözőrendszerek kialakítását, a Körösök és a Tisza csatornázásának megkezdését tekintette. Elkészültek a 100 km hosszú *Keleti-főcsatorna* tervei, de teljes hosszának átadására csak 1956-ban került sor. Az Alföldet észak-déli irányban átszelő csatorna a Tiszából *Tiszalöknél* kiágazva, 98 km megtétele után Bakonszegnél a Kállóba, azon keresztül a Hortobágy-Berettyóba, végső soron a Tiszába torkollik. A Tiszalöki Duzzasztómű hatására vizét a Tiszából gravitáció által nyeri. Vízéből a Körös-völgybe is juttatnak.

54. kép: A Keleti főcsatorna öntöző hálózata

57. kép: A Tiszára tervezett vízlépcsők

A szocializmusban újabb nagy tervek születtek. 1954-ben az Országos Vízgazdálkodási Keretterv a Tiszára öt vízlépcső megépítését irányozta elő: Vásárosnaményi Vízlépcső; Záhonyi Vízlépcső; Tiszalöki Vízlépcső; Tiszaburai / később: Kiskörei Vízlépcső; Csongrádi Vízlépcső és a Szegedi v. Óbecsei Vízlépcső.

58. kép: A Tiszalöki vízlépcső

Ezek közül 1950–54 között *Tiszalöknél* megépül a duzzasztómű, 1958-ban a hajózsilip, 1959-ben pedig a vízerőtelep. A vízlépcső a Keleti- és a Nyugati Főcsatornát, valamint az ezekhez csatlakozó

öntözőfűrtöket látja el vízzel. A Hortobágy vidékén kereken 200.000 k.h. Területet lehet részben gravitációsan öntözni, sőt még a Körösvölgybe is jut $10 \text{ m}^3/\text{s}$ vízpótlás. A duzzasztás eredményeképpen a Tisza Tiszalöktől Dombrádig, a Bodrog pedig az országhatárig hajózhatóvá vált.

1967. tavaszán a III. ötéves terv keretében egy újabb nagy létesítmény építését kezdték meg. *Kiskörénél*. A Vízlépcső rendeltetése szerint a Tisza érintett szakaszán a lefolyási viszonyok kiegyenlítésével a hasznosítható vízkészletet 300 millió m^3 -es tározó térfogattal növelje, a mezőgazdaság és az ipar vízigényét főként gravitációs út kielégítse, 300.000 ha mezőgazdasági terület öntözéséhez a feltételeket megteremtse, 12.000 ha halastó vízellátást megoldja, végül a tározó 127 km^2 -es vízfelületén üdülési és sportolás lehetőséget teremtsen. Emellett villamosenergiát termel és 1350 tonnás hajók számára 120 km-es hajóutat biztosít. A vízlépcső duzzasztásával táplálják Tisza-vízzel a Nagykunsági Fő-csatorna Keleti ágát a Hortobágy - Berettyó - Hármas-Körös útvonalon $4 \text{ m}^3/\text{sec}$ mennyiségben.

60. kép: Tisza-tó

Kiskörei vízlépcső tározója – közismert nevén a *Tiszató* – 127 km² felületéből 50 km² az üdülés szempontjából megfelelő vízmélységű nyílt víztér. Másutt cserjés és dús vizinövényzet európai hírű, gazdag madárvilágnak ad otthont. A tó felületét a vízmélység alapján öt medencére szokták osztani: Abádszalóki medence (22 km²); Sarudi medence 27 km²); Poroszlói medence (44 km²); Valki medence (26 km²) és a Füredi medence (8 km²). Az Abádszalóki medencében a vízmélység 2 m körüli, felfelé csökkenő, a Tiszavalki medencében csupán néhány deciméter. A tározó Poroszló-Tiszafüred feletti részein az ősi Tisza-táj hangulatát idéző sajátos vízivilág alakult ki. Fő értéke a mozaikosság, amelyben a nyíltvíz, hínármezők, nádasok, gyékényesek, rétek, fás ligetek képezik a főbb élőhely-típusokat.²⁷⁴

---

²⁷⁴ Ember – Táj – Mezőgazdaság a Tisza-tó környékén. Kompolt, 1994.

A TISZA-VÖLGY JÖVŐJE

A jelen gondjai

Földárja

Napjainkban mindennaposak a katasztrofális, emberemlékezet óta nem tapasztalt méretű alföldi belvízről szóló jelentések. A jelenséggel kapcsolatban vannak, akik a föld árjáról beszélnek. „Földárja”. Ez a szó nemcsak hangzásában, hanem tartalmában is több, mint a pusztán „belvíz”.

Azok, akik élnek ezzel a szóval, a következőképpen magyarázzák a jelentését: a talajban lévő víz – a *talajvíz* – a felszín alatt láthatatlanul és nehezen követhetően *szivárog* a kisebb telítettségű vagy lazább talajú területek felé. Ez volna a földnek az árja. Az Alföld belvítettől szenvedő térségei részben ennek a jelenségnek az áldozatai. A *Tiszántúlt* és a *Duna–Tisza-közét* folyóink évezredek vándorlásaik során töltötték fel, így az ezeken a területeken élők egy *hordalékkúpra* települtek, amelynek laza szerkezetű talajában a víz könnyen utat talál magának. Ez a talajvíz rendszeresen – „alattomosan”, anélkül, hogy bárhol is megmutatná magát – a *lapályok irányába* vándorol, s ott aztán a csatornák, patakok és folyók gond nélkül elvezetik. Ha ellenben a talaj – akár a folyók *tartós magas vízállása* és *kiáradása* következtében, akár pedig a *sok csapadék* miatt – vízzel telítődik, ezeken a lapályokon nemcsak a felszínen húzódó vizek gyűlnek össze, hanem a magasabban fekvő területek talajvíze a felszín alatt szivárogva ugyancsak ide tart, s kibuggyanva még tovább tetézi a bajt. Eszerint a belvizet nem csupán a területre lehulló nagy mennyiségű csapadék okozza, hanem a nehezen követhető földárja is. A helyzetet úgyszintén csak súlyosbítják azok az egyéb körülmények, amelyek manapság az Alföldön észlelhetők: elhanyagolták a *mélyszántást* és a 19. század második felétől a Belvízlecsapoló Társulatok által épített és ápolat *csatornák karbantartását*.

61. kép: Belvz-tengerbe zárt tanya
1967. március 3-án a Máty-csatorna mentén

A baj nem új keletű. A Tisza és mellékfolyóinak árterületét nem csupán a hegyekből előtörő és a folyókon levonuló *árvizek* vagy az árterületen kívül – a dombvidéken – keletkező, a felszínen lefolyó és a lapályok felé tartó úgynevezett *külvizek* fenyegették. Az árterületre hulló esőből és hóból összegyülemlő vizek – a *belvizek* – is hozzáadódtak az előbbiekhöz. Az ilyen belvizek pusztítása olykor az árvizek pusztításával vetekedett. Erre vonatkozó adatunk már 1679-ből van a Túr környékéről: „Nagy árterületek, belvizek vannak a vidéken”. Ezt a bujdosók levelei szintén megerősítik. Az 1801. évi belvz pedig Szeged környékén is nagy kárt tett: 400 épületet döntött romba.

Amikor a XIX. század második felében az Alföld folyóit – hogy pusztító árvizeiket megakadályozzák – egyre-másra gátak közé szorították, a belvz gondok új formában jelentkeztek. Addig ugyanis, ha a belvizeket befogadó folyók szintje alább szállt, a fokokon és csatornákon – természetes úton, a gravitáció törvényének engedelmeskedve – a belvizek is lehúzódhattak. A megépített árvédelmi töltések azonban a vizek szabad mozgását mindkét irányban akadályozták. Ezért aztán az ármentesítő társulatok többnyire feladatuknak tekintették, hogy a belvizeket elvezessék a folyókba, vagyis hogy a belvz ellen is védekezzenek. Ez a nevükben is megjelent, például: Felső-szabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvzszabályozó Társulat.

65. kép: A Fehérgyarmati öntözőtelepek és Halastó 1967. tavaszán

A társulatokat 1886. január 1-jétől külön vízjogi törvény kötelezte a belvízmentesítésre. Kimondta, hogy ármentesített területeken az ártéri birtokosok, illetőleg a vízrendezésre alakult társulatok kötelesek a magasabb területekről lefolyó esőnek és hólnak, valamint a talajvizeknek megfelelő lefolyást biztosítani. A Földművelésügyi Minisztérium több vitás esetben kötelezte a vízhasználati társulatokat, hogy a lapályok felé tartó, a belvízveszélyt fokozó *külvizek* levezetéséről még abban az esetben is gondoskodjanak, ha alapszabályaikba a belvizek rendezését nem vették fel. Így például az Alsó-szabolcsi Társulatnak a Taktaköz védelme végett el kellett készítenie a hegyaljai patakok és vízfolyások levezetésére szolgáló Taktaközi-csatornát.

A belvizek rendezése a társulatoknak elemi érdekük volt, ezért általában már az ármentesítési munkálatokkal egyidejűleg megkezdték orvosolni a belvíz gondokat. Akadtak olyan társulatok, amelyek nem tettek különbséget az árvíz sújtotta és a belvizes területek között, és kimondták, hogy a társulat ártere egyszersmind a belvízártér is. A Tisza völgyében a XX. század elején létező harminc vízszabályozó társulat kivétel nélkül felvette alapszabályaiba a belvízszabályozás feladatát.

Így hát a társulatok az árvédelmi töltésekbe ágyazva megépítették a zsilipeket, valamint a belvizek elvezetésére szolgáló – 1 méternél nem mélyebb – csatornákat. A zsilipek egyrészt megakadályozták, hogy a folyók nagy vizei a belvízcsatornákon át kilépjenek a lapályokra, másrészt – amikor a folyó alacsony vízállása ezt megengedte – a kártékony

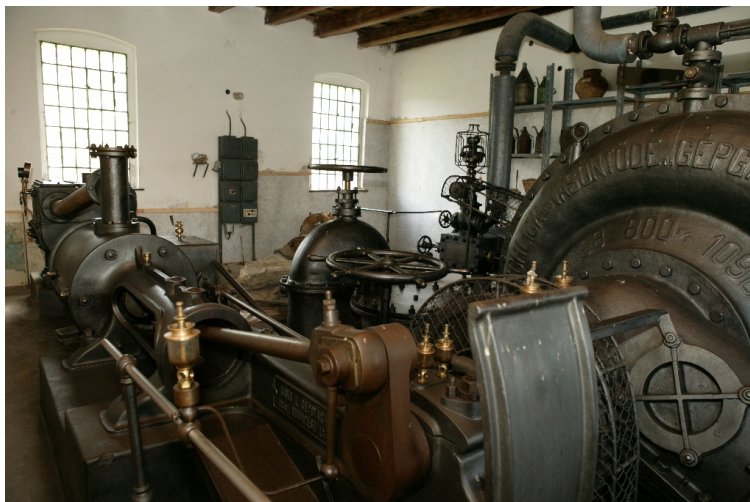
belvizeknek szabad utat nyitottak a folyóba. Amint megszabadultak a belvítől, a zsilipet ismét lezárták, nehogy a talajt kiszárítsák!

A gondot a folyók tartós magas vízállása okozta, ilyenkor használhatatlanok voltak a csatornák. Ezért a XIX. század vége felé egyre-másra épültek előbb a *gőzüzemű*, majd a dízelüzemű szivattyútelepek. Ezek olyankor is éjjel-nappal továbbíthatták a vizet a folyókba, amikor azok vízszintje jóval meghaladta a belvizes területek szintjét.

Voltak esztendőik, amikor a szivattyútelepekkel sem kerülhették el a bajt. Például 1936-ban 772 milliméter – a harmincéves átlagnál 25 százalékkal több – csapadék hullott az Alföldre. Ősszel a föld annyira átázott, hogy a gazdák alig tudták betakarítani a terményeiket. A társulatokat valósággal megostromolták, hogy egy-egy gazda földjéről mielőbb vezessék le a belvizet. Bezzeg előtte – 1934-ben és 1935-ben – túlságosan száraz volt az időjárás, és sokan azzal vádolták a társulatokat, hogy csatornáikkal kiszárították az Alföld talaját. Ugyanezekről a vádaktól volt hangos az ország néhány évvel ezelőtt is. Pedig az, aki ismeri a történelmet, jól tudja, hogy az Alföldön emberemlékezet óta időszakosan váltják egymást a szélsőségesen száraz, aszályos és a nedves, belvizes időszakok. Az utóbbiak idején tapasztalhatjuk azt a jelenséget ma is, amit a 17. század végén *L. F. Marsigli* megfigyelt, és Duna-monográfiájában *A Tisza és a Duna mocsarainak föld alatti összeköttetése* cím alatt leírt: „A terület azon részét is megvizsgáltuk, melyet a Duna és a Tisza alsó szakasza zár be Bácska környékén, és azt gyanítottam, hogy léteznek a víznek szerteágazó föld alatti járatai, melyek a Duna és Tisza mocsarait összekötik. Erre a feltételezésre az vezetett, hogy a két folyó párhuzamosan fut, vagyis mindkettőnek hasonló a lefolyása; a szóban forgó Alföld lejtése pedig kicsi. Míg aztán 1693 nyarán mindaz, amit korábban csak sejtettem, kézzel foghatóvá és teljes bizonyossággá vált számomra. Ez idő tájt rendkívül megáradt a Tisza. Ugyanakkor a Dunában és mocsaraiban szinte alig volt víz, a folyó tehát semmi esetre sem tudta a mocsarakat vízával táplálni.

A Tisza mocsarai pedig, melyek felettebb feltöltődtek a Tiszából, annyira hatalmasak és terebélyesek lettek, hogy a mélyebb fekvésű helyek és Bács megye is, azaz a Duna-Tisza köze lapályos mezei víz alá kerültek. Emiatt a vetések, mivel a szivárgó talajvíz elborította őket,

roppant kárt szenvedtek. Hasonlóról még a legidősebbek sem hallottak. Akár a Tisza vagy a Duna mégoly nagy áradása sem hozott rájuk ekkora szerencsétlenséget...”²⁷⁵

66. kép: A Hosszúfoki szivattyútelepnek a 19. századi gőzüzemű szivattyú-berendezése

A belvízgyöngök tehát nem új keletűek az Alföldön. Bár nem olyan drámai hirtelenséggel támad a „földárja”, pusztítása az árvizekéhez fogható, mert nemcsak a termést pusztítja el, még a lakóépületekben is kárt okoz. Ha pedig mindehhez a folyók magas vízállása társul, legyenek mégoly jó karban tartottak is a belvízelvezető csatornák, nem tudják feladatukat ellátni, mivel a folyóhoz csatlakozó torkolatuknál a zsilipeket ilyenkor le kell zárni. A szivattyúk pedig az egy országrészt borító víztömeget nem győzik a folyóba továbbítani.

Árvizek

Tarpa 2001

"Amikor a folyó lelökte a gát koronáját érezni lehetett félelmetes erejét. A víz hatalmas morajjal ömleni kezdett kifelé. Pillanatok alatt nagyobb-nál nagyobb medret vágott magának. Talpunk alatt mozgott már a gát. Nem szakadt, csak mintha hullámozott volna, és nem tudtuk, mikor omlik össze alattuk az ürgék járta földszivacs. Az ott lévők arcára kiült a sápadtság, s homlokukat a hideg veríték verte ki...”²⁷⁶

²⁷⁵ L. F. Marsigli: Danubius Pannonico-Mysicus, Tom. I. Pars III. Amsterdam – Haag, 1726.

²⁷⁶ <http://www.tarpa.eu/home/Cikk>

2001. március 6-án Tivadar és Tarpa között két helyen is átszakadt a gát, amely résen át később 110, illetve 145 m-es szélességben ömlött a Tisza a töltés mögött, vélt biztonságban meghúzódó falvakra. Délelőtt még 6000 ember serénykedett reményteljes szívvel a gátakon. A miniszterelnök, Orbán Viktor a helyszínre való látogatásával fejezte ki a jelenlévőknek, hogy a kormány sorsukat szívén viseli. A helyszínen bejelentette, hogy 800 millió Ft-ot csoportosítanak át védekezésre. Az áradás azonban olyan heves volt, hogy minden erőfeszítés hiábavalónak bizonyult. Tarpa és Tivadar között a 3 kilométeren emelt nyúlgátnak a töltés fölött 50–60 centiméteres vizet kellett megtartania. Számos helyen azonban a gát sem bírta már a víz támadását. „Tizenegy óra körül pokollá vált a helyzet ezen a szakaszon” – beszéli el az egyik vízügyi védelmi parancsnok. „Rövid másfél óra alatt tizennyolc helyen suvadt le a töltésrészű. Egyik pillanatról a másikra a töltéskorona-élből lecsúszott a harmada, a fele. Volt olyan, hogy a közepétől csúszott le a fél töltésszelvény. Ezeken a helyeken a gát ellenálló képessége abban a pillanatban felére csökkent. Azonnal megtámasztottuk a suvadásokat homokzsákokkal. Volt két óriási suvadás, ahonnan az emberek már elmenekültek. Mi nem szaladhattunk el, odamentünk alá, elkezdtük homokzsákokkal a megtámasztást. Néhol pillanatok alatt 15–20 centiméter átmérőjű vízszög lövellt ki a töltésből, és elkezdett a rézsű lecsúszni. Hát ezt a látványt nem kívánom senkinek. Sikerült elzárni a sugarat, és hozzáláltunk kivezetni a vizet a lecsúszott részből. A sarat ellapátoltuk, hisz arra nem lehet zsákot tenni, hogy meg tudjuk támasztani a meggyengült töltést. De be sem fejeztük az egyik megtámasztást, 40–50 méterre jött a másik. Két olyan suvadás keletkezett, amelyek legalább 25–30 méter szélesek voltak. Ezekből akkora tömegű föld jött le, akkora sár keletkezett, amit homokzsákokkal már nem tudtunk megtámasztani. Ezt már csak a hatalmas, köbméteres zsákokkal lehetett volna, amelyeket helikopterekről eresztenek le. A helikopterek már úton voltak, amikor fél kettőkor – éppen jelentettem Fazekas László védelemvezetőnek a helyzetet –, az egyik pillanatról a másikra tőlem 10–15 méternyire 4–5 méter szélességben, másfél méter mélységben berogyott a töltés. Borzasztó erővel zúdult ki a víz. Arra akkor ott már esély sem volt, hogy meg tudjuk akadályozni a szakadást. A további védekezés értelmét veszítette. Az emberéleteket kellett menteni. Több mint kétszázan dolgoztak még azon a szakaszon. Miután az embereket kijuttattuk a gátról, maradtunk még ötvenhatan a szakadásnál, de a töltésen már nem tudtunk kimenni. Igen erős, hideg szél fújt, a hullámvészletolt néhány homokzsákot a nyúlgátról, ahol erősebben kezdett átfolyni a víz. Tehetetlenek voltunk. [...] Lábon már nem lehetett elhagyni a terepet. Kértük a mentőcsónakot.”²⁷⁷

---

²⁷⁷ Balázs Attila – Györke László: Élet özönvíz után, Nyíregyháza, 2002. 19. o.

Gátszakadás Tarpánál

A Tarpát Tivadarral összekötő úton törődötteen bandukoltak visszafelé az emberek. A tragédia mindenkit megviselt. Hiábavalóvá vált az elszánt küzdelem, nem tudtak úrrá lenni a folyón. Ki meg sem szólalt, egy-két keresetlen szó is elhangzott, és ott bujkált már a félelem is. Mi lesz, ha a Tisza nem elégszik meg a földekkel? Hát nem elégedett meg... A gátszakadás után 16 óra 45 perckor 8 beregi település 4 ezer lakóját telepítették ki. Tarpát Nyírmada, Gulácsot Rohod és Ófehértó, Tivadart Pusztadobos, Hetefejércsét Szabolcsbáka, Márokpapit, Csarodát Nyírlövő, Tákost Gemzse, Jándot Gyulaháza fogadja be. Tarpa főtere buszokkal volt tele. Ahogy egy megtelt, indult Nyírmadára. Főként asszonyok és gyerekek érkeztek apró csomagokkal. Arcukon a meggyötörtség, a virrasztás, vagy éppen az elcsigázottság nyomai. Sokan férjük oldalán küzdöttek a gáton az utolsó percig. Nem tudták tovább elfojtani kétségbeesésüket. Itt kell hagyni mindent, pedig szívük inkább maradnának. Inkább a veszély, mint a bizonytalanság. Tarpáról 1000–1200 ember a Nagy-hegyre menekült. A hétvégi házak, borházak biztos menedéket nyújtottak az emelkedő víz fölött. Sok tarpai még az állatait is felhajtotta. A katlan óriási szolgálatot tett a tarpaiaknak: ide hajtották sok száz állataikat. Ki tehenet hajtott, ki az ölébe vitte a bárányt, a méheket. De még több is elfért volna. A családok egy csoportban tartották jószágaikat, ott etették, itatták. Vizet lajttal hoztak Beregsurányból, gyakran keresgélve az áradat borította utat. Az idegen borháztulajdonosok sorra felajánlották szőlőhegyi házacskájukat. Március 7-én már vízben állt Gulács, Tarpa, Jánd, Hetefejércse, Csaroda, Tákos, Gergelyiugornya egy része – a mélyebben fekvő területeken másfél méteres víz lepte el a házakat. A Márokpapi köré épített lokalizációs töltést is elérte az ár. Hajnalra a tarpai gátszakadás felől érkező víz átbukott Vásárosnamény-Gergelyiugornyára. Tizzaszalka közötti úton reggelre 3–4 kilométeren át 60–80 centiméteres víz borította el az utat. Több település

szárazföldön megközelíthetetlené vált. Délutánra újabb 12 településről 7100 lakost telepítettek ki. Vásárosnamény-Gergelyugornyát Vásárosnamény, Vámosatyát Nyírbogát, Gelénest, Lövőpetri, Barabást és Beregsurányt Kisvárdá, Lónyát Nyírmada, Beregdarócot, Pap, Mátyust Máriapócs, Tiszakerecsenyt Nyírgyulaj, Tiszavidet és Tiszaszalkát, Baktalórántháza, Tiszaadonyt Baktalórántháza és Genizse fogadta. A gátszakadásokon átáramló víz elérte a 41-es számú főutat. Vámosatya alig 4 kilométerre fekszik a 41-es számú főúttól. Március 7-én délelőtt hangosbemondóval hirdették ki, hogy délutánig teljes egészében el kell hagyni a községet.²⁷⁸

Megrázó pillanatképeket közöltek az újságok: „Disznótetemet sodor partra a víz. Félszeg fiatal jelenik meg a gátra vezető hídnál. – Mennél haza? – kérdezi tőle emberségesen egy katonatiszt. – Nincs már meg a haza – feleli amaz.” „Iskolabusz húz el mellettünk, riadt tekinteteket látni ablakában. Katonai járművek jönnek szemből, kerékvágatukból fröcsköl a sár. Vári főterén homokot szállító dömperek, mentőautók, ladák, volgák, evezőlapátos csónakot cipelő katonák és mentőmellényes lakosok futkároznak. A református templom utcáján a medréről kilépett Tisza folyik. Fentebb 200 kiskatona, a lakosság apraja-nagyja hordja a homokzsákokat a töltésre, amelyen át-átbukik a víz, majd az utcán keres magának helyet. Ki tudja, meddig megy.”²⁷⁹ Ugornyánál „az embert próbáló erőfeszítést reménytelen mozzanatok kísérték. „A kiskatonáknak ma is hálásak lehetünk, hiszen volt olyan szakasz, ahol derékig érő vízben tartották a homokzsákokat, szinte magukat építették be arra az időre, míg meg tudtuk erősíteni a gátat. Fogták egymás kezét láncban, és kiabáltak: zsákot, zsákot! Közvetlenül a töltés közelében kemény helyzet alakult ki: itt egyszerűen nem voltunk képesek leváltani a bent lévő csapatot, mert csak az általuk lerakott homokzsáksoron lehetett közlekedni. Mire a váltást lebonyolítjuk – hatszáz méteren kellett volna libasorban ki – majd bemenni –, biztosan betör a víz, és azt a kétszázegynéhány házat is teljesen elmossa. Voltak olyan kiskatonák, akik huszonnyolc órát töltöttek ott egyfolytában a derékig érő vízben...”²⁸⁰

Tákos és a többiek

Míg Tarpa a gátszakadásról, Tákos az újjáépítésről vált ismertté. A falu 165 házából csak kettőhöz nem kellett nyúlni. Tákoson kívül 19 falu szenvedett árvízkárt. Végső adatunk ugyan nincsen az újjáépített házakról, de már az első felmérések során kiderült, hogy összesen több mint félezer épületet kell elbontani. Gulácson 170-et, Tarpán 124-at, Csarodán 47-et, Vámosatyán 40-et, Gergelyugornyán 35-öt. Ezek a számok időközben még nőttek, hiszen Gulácson például alig volt ház, amely kárt ne szenvedett volna. És ahogy száradt ki a talaj, süllyedtek, rogytak meg a falak.

²⁷⁸ <http://www.tarpa.eu/home>

²⁷⁹ <http://www.freeweb.hu/ujzagcikk/2001/magyarnemzet/MN3167.htm>

²⁸⁰ Balázs Attila – Györke László: Élet özönvíz után 2002. 41. o.

70. kép: Csaroda újjáépült

A térség falvait sújtotta tragédia sebeinek begyógyítására az állam példás gyorsasággal intézkedett. Alapelveként mondták ki, hogy állami támogatással az árvíz által a térségben elpusztított házak helyett ugyanolyan nagy, ugyanolyan komfortfokozatú házat építenek, mint a régi volt. A korábbinál mindenképpen komfortosabb lakást kapnak a károsultak. Később ez a szabály metamorfózison ment át, mert az újjáépített házak mindegyike összkomfortos lett. Sokan szerettek volna nagyobb otthont. Ezt is lehetővé tették, ha megvolt rá a fedezet. Sőt, még azt is lehetővé tették, hogy az ország bármely pontján választhattak használt lakást. Annak, akinek engedély nélkül felépített háza pusztult el, nem járt új ház. Viszont senki nem maradhat fedél nélkül, ezért az adott település önkormányzata az állami támogatásból bérlakással oldotta meg a problémát. A külföldi állampolgár tulajdonában lévő lakóházakat is újjáépítették, illetve helyreállították, akárcsak a bevándorolt, de még nem magyar állampolgár lakását, ha használatban volt. A kormány által az újjáépítésre és helyreállított fordított 33 milliárd forintból 714 új ház épült fel, 1500 házat állítottak helyre, 230 családnak vásároltak lakást, és 214 családnak fizettek ki kártalanítást. Kedvezményes kamatozású kölcsön felvételére is lehetőséget biztosítottunk. Ezzel párhuzamosan a területfejlesztésre is gondoltak. 500 millió forintot fordítottak a mikro- és kisvállalkozások

újraindítására, közel 400 milliót a szociális ellátó rendszer fejlesztésére, tíz településen épült fel új szociális létesítmény, Jándon új iskola épült. Csúcsidőszakban az építkezéseken mintegy tízezer ember, hat konzorcium és 270 alvállalkozó dolgozott. Olyan közhasznú programokat is elindítottak, amelyek révén a térségben mintegy 22 százalékkal csökkent a munkanélküliség.²⁸¹

Válaszút előtt

„Tavaly [2001] az folytatódott, ami 1998-ban elkezdődött” – olvashatjuk egy avatott szakemberrel készült interjúban.²⁸² „Különbéle, egyre nagyobb árvizek érték Magyarországot. Nemcsak a Tiszán, hanem a Túrón, a Szamoson, a Bodrogon, a Körösökön is. Ez rendkívül megfeszített védekezést, komoly erőfeszítéseket igényelt a helyreállításhoz és az újjáépítéshez. Kiszámoltam: három év alatt – 1999 óta irányítom ezt a tevékenységet –, az országban helyreállítással, újjáépítéssel 2021 településen foglalkoztunk. Ha azt vesszük, hogy összesen 3200 településünk van, ez a szám igen nagy. Az említett időszak alatt 3159 önkormányzati épületet és 66 206 magánházat építettünk újjá vagy állítottunk helyre. Mintha száz falut építettünk volna. A víz elleni védekezésre 44 milliárd 588 millió forintot fordítottunk, és több mint 70 milliárdot ezeknek az építményeknek a helyreállítására, újjáépítésére. [...] Ha Szolnok fölött 2000-ben, ahol a legkritikusabb helyzet alakult ki, átszakad a gát, akkor 270 ezer ember került közvetlen veszélybe, és csak a kár eléri a 1800 milliárd forintot.”

Az ezredforduló sorozatos árhullámai a Tiszán²⁸³, nyomukban ezek a számok és a tarpai gátszakadás okozta károk a szakembereket a Tisza megváltozott hidrológiai állapotának elemzésére és az árvédekezés új útjainak keresésére ösztönözték. Hozzáértők és laikusok keresték az okokat és a megoldást. Voltak, akik klímaváltozással, a folyó hegyvidéki szakaszán történt erdőirtásokkal, mások a töltésrendszer alkalmatlanságával vagy éppen víztározók hiányával indokolták az árvízveszély megnövekedését. A „foki gazdálkodás” hívei csatornahálózat építésében és a töltések teljes elbontásában, a nagykörűi kísérlet elkötelezettjei a hajdani ártéri gazdálkodásban és az árterek bővítésében, illetve a töltéseknek egymástól való távolabbi felépítésében látták a megoldást.

Az *erődirtások* következményeit új erdők telepítésével lehetne ellensúlyozni. A több erdő csapadék-visszatartó hatása azonban csak a hóolvadások és nagy esőzések idején jelentkezne pozitív tényezőként. Csapadékszegény nyarakon viszont még azt a kevés vizet is visszatartanák, ami most még ilyenkor is élteti a Tiszát.²⁸⁴ *Csatornák* építése sem hozna árvízi biztonságot, mivel azok képtelenek volnának az ilyenkor levonuló 300–360 millió m³ víz befogadására. A *töltések teljes*

²⁸¹ Élet özönvíz után. 234–240. o.

²⁸² Élet özönvíz után. 234–35. Bakondi György katasztrófavédelmi főigazgató, a Helyreállítási és Újjáépítési Tárcaközi Bizottság vezetőjével készült interjúból.

²⁸³ 1998. november; 1999. március; 2000. április; 2001. március

²⁸⁴ Vágás István: Az ezredforduló árhullámai a Tiszán.

elbontásának gondolata pedig nélkülöz minden realitást, mivel a 19. századi ármentesítést követően az ártéren 400 település és közel 300 ezer lakóépület létesült, *A töltések egymástól való távolságának növelésével* pedig ott lennének, ahol a part szakad. Mivel ugyanis a folyótól távolabb már 1–2 méterrel mélyebb a terület, ahhoz, hogy a mai töltésmagasságot elérjük, ennyivel magasabbra kellene építeni a töltéskoronát. Ugyanakkor a tapasztalat azt mutatja, hogy bár Csongrád-Szeged-i folyószakaszon a Tisza töltései közötti hullámtér most is több km széles, ezen a szakaszon sem alacsonyabbak az árvízszintek, mint feljebb.²⁸⁵ Megoldásként marad tehát a meglévő töltések megerősítése, és ahol szükséges azok magasítása, a rendkívüli árvízszintek lefaragására pedig – mivel a hegyvidéki tárolás lehetőségétől Trianon után Magyarország elesett –, maradtak az Alföld mélyebb fekvésű területein kialakítandó tározók.

Útkeresés

Környezet- és természetvédők

A profit-orientált iparilag fejlett országoknak a környezetre és a természetre érzéketlen gazdaságpolitikája veszélybe sodorta mára az ember életfeltételeit is. A hatvanas évek végén a szocialista NDK-ban, Meissen táján magunk is megtapasztaltuk, hogyan festette kávé színűre az Elbát és tette élettelen, holt folyóvá az ipari szennyezés. Nálunk, mivel vegyi iparunk fejletlensége miatt ez a probléma nem volt szembeötlő, a politikai színezetű környezet- és természetvédelmi mozgalmak a rendszerváltás táján előbb a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőt tették meg céltáblájuknak, majd a Tisza-szabályozást. A születő zöld mozgalmak nálunk itt keresték és találták meg identitásukat. Jogászok, színészek, írók egyik napról a másikra környezetvédő szakemberekké váltak. Az élelmesebbje az új eszmei áramlat hátán még a minisztériumokba is bejutott, ami nem egyszer az országra nézve tragikus következményekkel járt.²⁸⁶ Mindez azért történhetett meg, mert nemcsak a rendszerváltásra érett meg az állampolgároknak az igény, hanem arra is, hogy a hatalomnak a rájuk visszaható, esetleg minket veszélyeztető intézkedéseivel kapcsolatban az úgynevezett civil szféra is hallathassa hangját. Mára nagyon sok, meggyőző adat áll a tudomány rendelkezésére, amely nemcsak azt bizonyítja, hogy mennyire összefüggő és zárt rendszert alkot a bioszféra, hanem az is nyilvánvalóvá vált, hogy ez a rendszer rendkívül érzékeny, és az ember által, akinek kezébe a technika hatalmas erőket adott, nagyon sebezhető. Bár egyre több képzett szakember dolgozik a környezet- és természetvédelemben, akik hitelesen tudják képviselni

²⁸⁵ Vágás István i. m.

²⁸⁶ A Bős-gabcsiková-i história C-variánsához kapcsolódó elhíresült „papírtigris” históriát említjük, amivel a magyar parlamentet is félrevezették.

szakterületüket, még mindig jelentős azoknak a száma, akikben a múltból örökölt többnyire képzelt és demagóg indokokból fakadó politikai hév elnyomja a szakmait. A közelmúltban történt: Egymást az egyetem után szem elől tévesztő két biológus a Kis-Balatonnál találkozott. Közülük egyikük természetvédelmi őr lett, a másik a vízügyhöz tartozó intézményben helyezkedett el. Amikor amaz ezt meghallotta, kicsúszott a száján: „te áruló”! A környezet- és természetvédelem kérdéseinek szakmai síkra való terelésére tett kísérletet 1992-ben a Duna Múzeum, amikor a Műszaki Egyetemen Mérlegen a Tisza-szabályozás címmel konferenciát szervezett. Ezen a környezet- és természetvédők ugyanúgy szót kaptak, mint a vízügyi szakemberek. A rendezvény a jelek szerint igazi megbékélést nem hozott.

Egy régi-új délibáb: Ártéri gazdálkodás

Egy néprajzos²⁸⁷ kutatása és 1975-ben megjelent munkája²⁸⁸ nyomán a vizekkel való ősi együttélés módjaira hívta fel a figyelmet. Azok, akik nosztalgiával tekintenek a letűnt alföldi vízi világra, lelkesen, de annál kevesebb kritikával vetették magukat a nyomába. A hajdani kényszerű módját a vizekkel való együttélésnek – az ártéri gazdálkodást –, úgy állították és állítják be, mint ami majd az Alföld gazdasági és kulturális felzárkóztatásának egyedüli üdvös útja lehet.

73. kép: Pákász

²⁸⁷ Andrásfalvy Bertalan A Duna mente népének ártéri gazdálkodása című könyvének nyomán terjedt el az a gondolat, hogy a fokok nem természeti

²⁸⁸ Andrásfalvy u. o.

Nagykörűn²⁸⁹ az önkormányzat egy, az ártéri gazdálkodással és a táj helyreállításának lehetőségével foglalkozó irodát nyitott. A tervet kiötlő kis csapat kicsiben akarta modellezni, hogyan lehetne a 19. században gátak közé szorított Tisza folyó mentén a természettel való szorosabb együttműködéssel gazdálkodni: ártéri gyümölcsösöket, állattartást és halgazdálkodást terveztek. Alapállásuk, hogy a 19. századi szabályozások előtt az Alföldön szabadon kanyargó Tisza árvizei számos áldást vittek a folyó hatalmas ártereire. Ezekből az áldásokból a mai tudomány és technika segítségével, bizonyos területek ellenőrzött elöntésével sokat meg lehetne menteni. Meghonosítható lenne az ősi, a vízjárásokhoz igazodó ártéri gyep- és erdő-, valamint halgazdálkodás, amivel növelnék a vidék lakosságmegetartó és -eltartó erejét, és vonzóvá tennék azt a turizmus számára. Első lépésként a 19. században az árvédelmi töltések építésénél keletkezett, haszontalan kubikgödrökben halivadék neveldéket létesítettek, amelyek a szabályozások előtti kiöntésekhez hasonlóan kiválóan alkalmasnak bizonyultak erre a célra. Bár egyelőre csak a hullámtérben – a folyó és a töltések közötti térben – igyekeznek a régi ártéri gazdálkodást – ártéri gyümölcsös telepítésével, rideg állattartással, halivadék nevelésével – életre kelteni, terveik között szerepel a ma már a védőtöltések mögé eső, de hajdan az ártérhez tartozó területeket is bevonni az ilyen jellegű művelésbe. Mindez – a nagykorúiek reményei szerint – jelentősen megnöveli a térség idegenforgalmi vonzását. Abban is bíznak, hogy biotermékeik és sajátos vizes élőhelyeik iránt az EU-ban fokozott lesz az érdeklődés, és példájukat követve a Tisza-völgyiek vonzó kínálattal – a gyümölcsstermesztés mellett akár vesszőből, nádból és gyékényből készült tárgyakkal tudnak megjelenni a piacon.

Nagykorú egyben a Tiszával való együttélés új útjait keresők számára jelképpé is vált. A tájgazdálkodási irodát létesítettek, és konferenciák helyszínévé választották. A korszerű ártéri gazdálkodás lehetőségéről 2001-ben tartott II. konferencián a Tiszával való együttéléstől felhívást fogalmaztak meg a Tisza mentiek nevében Lényege: „Nem akarunk harcolni a Tiszával. Együtt akarunk élni vele. Fel akarjuk használni áldásait.” Ennek módját is megfogalmazták, ami egy újfajta víz-, táj- és területfejlesztési koncepciót körvonalaz: „A Tisza árvizeit szabályozottan ki kell vezetni az előkészített ártéri laposokba.” Hajdan a szabályozott vízkivezetést a „fokokkal” oldották meg. A 19. századi folyószabályozások ellenzői ezen a nyomon léptek egy bátrt és nagyot: bontsuk el a Tiszát kísérő töltéseket, és oldjuk meg korunk egyre fenyegetőbb árvízgondjait fokok segítségével!

A „fokok”

A középkori oklevelekben és a régi magyar térképeken a folyók árterén található medrek mentén fel-felbukkan a „fok” elnevezés. A Tisza és a Száva környéki szláv népek „bara”-nak nevezték ugyanezeket a képződményeket.

²⁸⁹ Falu a Tisza mentén, ahol a polgármester kezdeményezésére a töltések és a folyó között húzódó területen a régi ártéri gazdálkodás felújításán fáradoznak.

Az ártéri gazdálkodás híveinek hipotézisére építve a természetvédők egy csoportja azt az elméletet vallja, hogy a Tisza és a Száva mentén élők maguk ásták ezeket a medreket az árvizek megszelídítésére, kezelésére. Sőt, ezen funkciójuk hatékony betöltése érdekében rendszerre építették ki őket.

Az újabban jelentkező rendkívül magas árhullámok, sőt árvizek nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy mára annyira megváltoztak a Tisza vízviszonyai, hogy egy átfogó koncepció szerinti beavatkozás elodázhatatlan. Mi legyen azonban ez az új koncepció? A fokrendszer hívei a fokok kitisztogatását, csatornák ásását, majd ezt követően a töltések elbontását tartották megoldásnak. Ez a gyökeresen új és sokak számára szimpatikus megoldás azonban a vízügyi szakemberek véleménye szerint történelmileg és szakmailag megalapozatlan hipotéziseken alapul. Ezt azonban bizonyítani kellett. Tisztázni kellett azt az alapvető kérdést, hogy a fokok, amelyekre a szóban forgó hipotézis épül, valóban mesterséges eredetűek-e? A Hidrológiai Közöny hasábjain vita bontakozott ki. A „fokrendszer” hívei Andrásfalvy Bertalan elgondolásából indultak ki, miszerint „a fok formálja át a természet önkényéből áradó és apadó, lényegében befolyásolhatatlan folyók tevékenységét emberi haszonvétel tárgyává”, azaz a fokok „mesterséges készítésűek”²⁹⁰. A baj csak az volt – véli Andrásfalvy –, hogy a török korban a fokok gondozását elhanyagolták, és a fokrendszerrel való gazdálkodás technikáját elfelejtették. Ha tehát ezeket az ismereteket felfrissítjük, a csatornákat ismét kiépítjük, megteremtjük az árvizekkel való békés együttélés feltételeit. Következőleg a folyók mentén a gátépítés elhibázott volt, és ma nemcsak fölöslegesek a töltések, hanem károsak is, tehát el kell őket bontani.

A fokrendszer híveinek a fokok ember-alkotta voltára alapvetően *kétféle érve* van.

A legmegfoghatóbbak a *nyelvi* eredetű érvek. A régi térképeken, népnyelvben előfordul „Ásott fok” vagy olyan is, melynek „ásvány” a jelzője. A másik érv, hogy ezek a fokok az adott terület legmélyebb pontján nyílnak a folyó folyásirányába hajolva, hogy rajtuk keresztül minél szelídebben áradjon ki a folyó vize az adott ártérre. Okos és *célszerű* „*építésük*” ugyancsak emberi eredetre utal – vallják.

A *nyelvi érvekkel* szemben azonban számos ellenpéldát lehet felhozni. Az oklevelekben ugyanis a *meatus* (torkolat), *alveum* (meder), *ruptura* (szakadás), *ostium* (nyílás, torkolat) kifejezésekkel fordul elő leggyakrabban, amely szavak jelentésükben nem tartalmaznak utalást arra, hogy azokat emberi kéz alkotta volna. Sőt az egyik oklevélben és egy 17. századi térképen értelmezve is megtaláljuk a *fok* szót: *alveum arundinosum seu fok* (náddal benőtt meder, vagyis fok), illetve: *ruptura seu fok* (a folyó partjában lévő *szakadás*, vagyis fok).

²⁹⁰ Tanulmányok Tolna megye történetéből VII. 1976. Szekszárdi Nyomda. (Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig)

keresztszelvénye alacsony vízállásnál, hogy nyilvánvalóvá váljon a mocsár állapota szinte víz nélkül”. Az említett „H”-val jelölt medrekre azt mondja, hogy „foknak nevezett csatornák” (Canales dictos Foch”). Az „M” : „Az N tóból induló nagyobb csatorna”. A H és az M betűjelnél Marsigli *canalis*-nak mondja a fokot. A szótárak a „canalis”-nak általában az ember ásta csatorna értelmet adják. Marsigli azonban másképpen használja a szót. Ez rögtön egyértelművé válik, ha a szöveget tovább olvassuk: „Si aqua Danubii decresceret plusquam sit altitudo C, denuo alter canalis Foch fieret, et sic usque ad finem profunditatis lacus, magnaue copia Piscium periret cum universali aeris infectione”. A mondat magyarul így hangzik: „Ha a Duna vize a C szint alá süllyed, végül is másik fok keletkezik, és így tovább egészen a tó fenekéig, miáltal a halak nagy tömege pusztul el, teljesen megfertőzve a levegőt.”

E szerint tehát a fok nem emberi kéz, hanem a folyóba visszatérő vizek által épített „canalis”, mely „fieret”, azaz *lesz*, keletkezik, támad, nem pedig ássák. A terepviszonyoktól függően számos ilyen csatorna, fok, bara keletkezett és létezett, amelyeket a régi térképek feltüntetnek – ember nem járta vad, mocsaras területeken is! Sőt joggal állíthatjuk, hogy a Tisza esetében a folyóvölgy képehez kezdetektől szervesen hozzátartoztak. 1690-es évek végéről származik az a L. F. Marsigli hagyatékában fenn maradt, J. C. Müller által rajzolt kéziratos térkép, amelyen a Tiszának Titel feletti szakaszát ábrázolják. A csaknem három és fél méteres rajzon 1–96-ig számozva fokokat, patakokat, mocsarakat, "bara"-kat és néhány helységet jelölnek a folyó partján.²⁹³ Rajta található

---

²⁹³ BUB Mss di Marsigli Vol. 39. p. 30. In: Deák Antal András: Térképek a Félhold árnyékából. Esztergom, 2006. A térkép Tisza Titel fölötti szakaszát ábrázolja. 96-ig számozva fokokat, patakokat, mocsarakat, „bara”-kat és néhány helységet jelöl a folyó mentén. Szentpéter után a magas partot latinul (*altus littus*), átellenben a Krivi fok alatt ugyancsak magas partot németül (*hoch Ufer kontinuierlich*) jelez. Néhány helység, fok és bara megnevezése a térképen: *Campus Syrek, Tzebes [Sebes] ruptura, Wallogito bara, Hatgatz fleng, Tzurcofok v. ruptura, Mathia flexus, Hagotz flexus, Jalay bara, 6. Mathia bara, 8. Reska 7. Haylasch, 10 Jalie Palus, 11. Siker 9 S. Petri, 12. Jalay dolo., Lada palus, 15 Martinos*, [meg nem nevezett, de számozott ágak is vannak!], *16. Kiros, Dirlianski fok, 17. Klein Kanisa. 18. Gurka Haket Humka, Szmilovo Humka, Rakarova Humka, Krivi fok, Tatalia ruptura, Zenta, Turk. Trenchml.* [csak számozás, majd:] *37. Beke fok. 40. Stari Petrofella, Petrofella, Koviratzko sebr., Supin fok, Becs, Peretiki adar Ins. Borgos, pag. desert.* [elhagyott falu], *Jerra bara, Boron selo, Morath fok, Muserin, Titul, Beghi fl., Dolna ada.*

egy olyan megnevezés is, ahol a ruptura és a fok szinonimaként szerepel, amiből következtetni lehet arra, hogy milyen értelemben használta a térkép rajzolója a fok szót: „Tzurofok v[el]. ruptura”.²⁹⁴

Marsigli egyébként ismerte a fokok árvízmérséklő hatását is. Az áradó folyók emelkedő vize ugyanis rajtuk folyamatosan töltötte fel az azokat kísérő mocsarakat és ártereket, így a főmederben az árvízszint magassága mérséklődött, viszont az ár levonultával a fokokon visszaáramló vizek még sokáig növelték a vízállást a folyóban. Így az árhullámok „laposabbakká”, viszont időben elnyúltakká váltak. A kisebb áradásokat szinte teljesen el is nyelték a mocsarak és árterek. Marsigli a fent említett művében leírja, hogy amikor 1694-ben gyalogos seregével Culutban tartózkodott (a Duna bal partján Mohács és Eszék közötti szakaszon), Bécsből riasztó árvízi hírek érkeztek hozzá, ugyanakkor ők ott szinte semmit sem észleltek. „A mocsarak okozzák azt is – írja –, hogy a Duna igazi medrében lévő víztömeg nem olyan észrevehetően és azonnal kezd el apadni, bár az áradást okozó esők és hóolvadások már megszűntek; a mocsarokból a Dunába visszaszivárgó vizek megakadályozzák ugyanis, hogy az apadás mindjárt érzékelhető legyen.”

77. kép: Fokok Szeged táján

Johann Christoph Müller 39 (41) szelvényes határtérképén (1703)

Eleink igyekeztek igazodni a vizek eme lüktető mozgásához. Lakhelyüket ott választották ki, ahova a tapasztalat szerint már nem értek fel az árvizek. A csordákat, kondákat a terep ismeretében ugyancsak a vizekhez igazodva legeltették vagy terelték karámba. „A kövér fűvű legelőkön címeres szarvú fehér marhák rázták a kolompot. Ahol a legelő szárazabb szikesbe csapott át, apró tippanos fűvét juhnyájak borotválták. Ahol a lábnyom vagy a szekérút beleveszett a haragos

²⁹⁴ A „ruptura” törést, megszakadást jelent, („rupti aggeres = elszakadt töltések, gátak” - Páriz Pápai szótár).

zöld rétbe, ott a konda bányászott. Ha a nyári forráság leperzselte a legelőt, bevették a jószágot a rétbe, ahol még mindig talált harapnivalót.”²⁹⁵

Magasabb árvizekkor azonban ez az idilli kép tragikusba fordult: a jószág egy-egy, a síkságból kiemelkedő helyre szorult össze, ahol lelegetve minden füvet, éhen döglött vagy a poshadt vizet volt kénytelen inni, és attól pusztult el. Közben a szúnyogok, férgek milliárdjai háborgatták őket. Nem kényeztette a természet az embert sem: „A nagy kiterjedésű rónaság bármely pontján álltunk meg – írja a hazánkon átutazó Würtenbergi Simplicissimus²⁹⁶ –, nem láthattunk mást, mint egy elvadult, vizes, nádas, ingoványos vidéket, amelyen itt-ott a kiemelkedő magaslatokon, de leginkább a folyók közelében, jóformán azok partján vagy a mocsarak közötti, alig megközelíthető szigeteken megtelepedett néhány családot, melyek nádból szerkesztett, sárral tapasztott kunyhókban húzták meg magukat...Vetésnek sehol semmi nyoma, mert lehetetlenség azt megőrizni a szarvasoktól, vaddisznóktól. De ha ezektől meg is védik, lelegetik azt a darvak, amelyek oly nagy számban vannak, hogy vonultukban felhőként borítják az eget.”

Az árterek lakóinak egyik legbiztosabb megélhetési forrása a hal volt, amelyet szárítva és füstölve is konzerváltak. Hamar felismerték, hogy a természet minden áradás alkalmával „halastavakat” képez a mélyedésekben, és elég, ha a megfelelő helyen a fokokat vesszőből font gáttal, amely a vizet átengedi, de a halakat visszatartja, elzárják, bőséges halzsákmányhoz juthatnak. Bél Mátyás a következőképpen beszéli ezt el: „A medréből kilépő folyó a mélyedéseket a fokokon keresztül nemcsak vízzel, hanem hallal is megtöltötte. Amikor aztán a folyó vize apadni kezdett, a halászok és az élelmes parasztemberek vesszőből gátakat építettek, nehogy a visszahúzódó vízzel a halak is visszatérjenek a Tiszába. Itt aztán – akár holmi halastavakban – fogva tartották őket. Nem ritkán az is előfordult – mondja ugyancsak Bél –, hogy a vesszőből font gátat a nagy mennyiségű hal elsodorta. Ha pedig az akció sikeres volt, még a környékbeli falvakat is meghívták halászni. Ha meg senki sem jött – ami ugyancsak megesett –, a disznócsordákat beleterelték a haltól hemzsegő mélyedésekbe, ahol "gazdag legelőhöz, helyesebben halászatához" juttatták őket, de a sok halat ezek se győzték felfalni, így azok nagy része elpusztult, bomlásnak indult, és iszonyú büzt árasztottak, úgy annyira, hogy az utazók ezeket a helyeket, mintha csak pestissel lennének fertőzve, messze el szokták kerülni.”²⁹⁷ Volt azonban „Mérgező fok” is, és olyan is, melyen keresztül vármegyéket pusztított az árvíz, mint amilyen volt a Mirhó-fok.

A Tisza mentének fokai tehát nem oldották meg az árvízgondokat, csupán az árvizeket az ártereken szétterítették, és a mocsárvilágot éltették. Ha nem így lett volna, Werbőczy

²⁹⁵ Győrffy István: A szilaj pásztorok. Budapest, 1928

²⁹⁶ Grimmeshausen, [H. J. Christoffel von]: Simplicissimus Teutsch, 1668

²⁹⁷ Deák András: Bél Mátyás, a magyarországi halakról és azok halászatáról. 34–35. o.

törvénykönyvébe nem kerülnek bele az alábbi paragrafusok²⁹⁸: "Helyes és elfogadható mentségnek tartjuk azt, ha a felperest vagy alperest vagy ennek ügyvédjét hazulról a... törvényszékekre indulván és odajutni igyekeztén, elindulása után ... tetemes vízáradás akadályozta..." (59.§.); "...Igen sok városnak, falunak és birtoknak, valamint sok mezővárosnak és pusztának határait és határvonalait folyamok és folyóvizek különítik el, veszik körül és zárják be, az ilyen folyamoknak kiáradása és ereje pedig igen gyakran nagy darab földet, rétet és erdőt elszakít..., mert a folyam futása és rohanása a maga rendes folyásából, medréből és útjából igen gyakran más, új mederbe szokott elhajolni és tért... (87.§).

Összefoglalva a „fok” szó időszakos vízmedret jelent, amelyen át az áradó folyó vize, miként a sziklafok a tengerbe, benyúlik a szárazföldre. Ez a meder természetes képződmény, amelyet az árvizeket követő apadáskor a folyót kereső vizek a terep mély vonulataiban kanyarogva mosott. Árvízkor rajtuk keresztül lépett ki a folyó a medréből, és töltötte fel árterét. Apadáskor pedig általuk találtak vissza a pangó vizek a folyóba. Időszakos jellegükből következően elmocsarasodtak: a sás, a nád, a káka benőtte azokat. Feltöltődésük további elmocsarasodás kiváltója lett, mivel így romlottak az ártéren a lefolyási viszonyok. Ezért az ártéri rétek és legelők tulajdonosainak érdekében állt tisztogatásuk. Ennek ellenére eredendően nem ember ásta csatornák, funkciójuk sem a néprajzos berkekben feltételezett árvíz-kezelés volt. Az pedig, hogy rendszert képeztek volna, a realitástól elszakadt fantázia szüleménye. A 21. század árvizeinek kezelésére tehát nem ebben az irányban kell a megoldást keresni.

A vízmérnökök

A Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése (VTT)

A vízügyi mérnökök nagy körültekintéssel és szakmai tudással látták a jövő Tisza-szabályozási koncepció kidolgozásához. A tervek érzékenységet mutatnak mind a természeti értékek mind pedig a folyó völgy lakóinak érdeke iránt. Így az *árvízi biztonság* megteremtése mellett hangsúlyt kaptak a térség *lakosságának életfeltételeit javító, környezet- és természetbarát* szempontok is. Kidolgozták a tájgazdálkodás alapelveit, amelyek új típusú táj- és vízhasználat-váltás feltételeit teremthetik meg.

Az árvízi biztonság érdekében célul tűzték ki a szükséges *töltéserősítések* elvégzését. A tarpai gátszakadás oka ugyanis egyértelműen az volt, hogy pénz hiányában nem tudták megfelelő ütemben elvégezni és befejezni a megkezdett töltés-magasítást. Azon a szakaszon, amelyen ez már megtörtént, nem jelentkeztek gondok.

²⁹⁸ Werbőczy István: Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae, Bécs, 1517. A Hármaskönyv ide vonatkozó paragrafusait azoknak a figyelmébe ajánljuk, akik úgy gondolják, hogy a fokokkal az árvizeket meg lehetett fékezni. Ők a 19. századi, megnövekedett árvízveszélyt jórészt arra vezetik vissza, hogy a török idők alatt az Alföld lakói elhanyagolták a fokok karbantartását, aztán meg el is felejtették a velük való gazdálkodás módját.

Továbbá, mivel a rendkívül magas árhullám kialakulását részben az árvízi meder „elfajulása” (mederváltozás, hullámtér feliszapolódása, nyári gátak, a hullámtér elbozótosodása) okozta – a szakemberek sürgetik az *árvízi meder előírásoknak megfelelő rendezését*, ami egyike a legtöbb konfliktust magában rejtő programnak. A hullámtérbe ugyanis nyaralókat építettek, sőt erdőket telepítettek, amelyeket a természetvédelem még nemzetközileg is védetté nyilvánított²⁹⁹. Amikor Vásárhelyi Pál folyó szabályozási terveit készítette, még csak 5% volt a hullámtérben az erdő, ma 50%; az árvíznek fele a hullámtérben folyt le, ma csak 20%-a, amit az erdők és cserjék kiváltotta rossz áramlási viszonyokat követő feltöltődésnek is lehet köszönni.³⁰⁰

Végül az árhullámok csúcsainak „lefaragására” a folyó mentén *tározók* létesítését javasolják. A tervek szerint ezen munkálatok során hatalmas zsilipeket építenek a töltésekbe, amelyeken át vészhelyzetben a folyót kísérő mély fekvésű területre vezetik ki a vizet. A beavatkozás nagyságát és jelentőségét illetően a Vásárhelyi Pál névvel fémjelzett Tisza-szabályozással rokonítható. Emellett a koncepció kidolgozói nem tekintik a 19. századi beavatkozásokat elhibázottaknak, sőt azokra építve teszik meg a jövőbe az első lépéseket. A Vásárhelyi elképzeléséhez hasonlóan árvízi biztonságra törekszenek. Hangsúlyt kapnak azonban a környezet- és természetvédelem, a táj- és területgazdálkodás és az infrastruktúra fejlesztés érdekei is. Így kapta a program a „Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése” (VTT) elnevezést.

Alkalmazták vészhelyzetben a töltés átvágását korábban is, hogy a nagyobb károk elkerülése végett a víznek a kevésbé értékes, mély fekvésű helyeken kijelölt szükségtározók felé utat nyissanak. A jelen koncepció egyik fontos eleme, hogy mindez zsilipen, szabályozottan történik, miként az árvíz levonultával a tározó ürítése is. Az árvíz szabályozott ki-, illetve a folyóba történő szükség szerinti visszavezetését – a tervek és ígérek szerint – úgy alakítják ki, hogy az lehetővé tegye a „tájgazdálkodást”. A megfelelő méretűre tervezett zsilipkapukon át engedik a vizet egy töltéssel körülvett, 3,5–4 m mélységű befogadó medencébe. Így a csaknem egy tucat tározó megépítése a folyó- és mentének életébe a 19. századihoz fogható méretű tájatalakító beavatkozást eredményez. *2003-ban 11 ilyen árapasztó tározó megépítéséről döntött a parlament. Együtt 74 ezer hektárnyi területen másfél milliárd köbméter víz visszatartását tennék lehetővé.*³⁰¹ A 11 tározót az eredeti elképzelés szerint 10 év alatt építették volna meg. Mára (2010) csak kettő készült el!

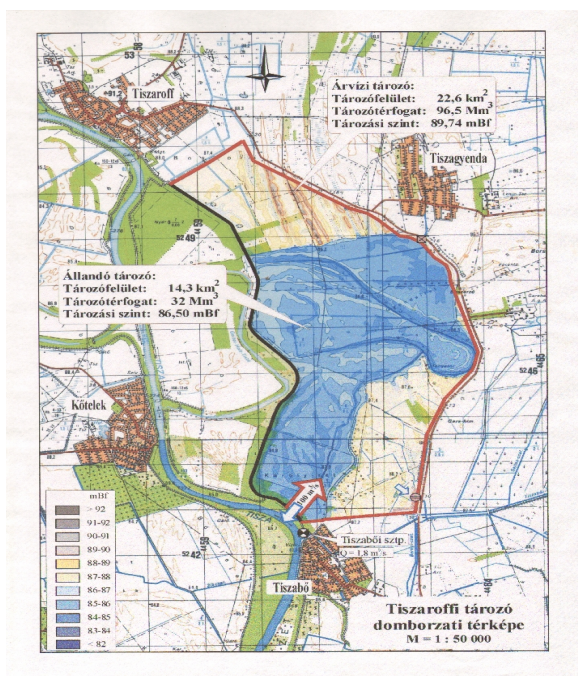
A tervezés első fázisában felmérték azokat a területeket, amelyek alkalmasak a nagyobb mennyiségű víz tározására, és 30 ilyen helyet jelöltek meg a Tisza-völgyben. Közülük választották ki az említett 11-et, amelyeket két ütemben terveznek megépíteni. Az *I. ütemben* azokra kerülne sor,

²⁹⁹ Natura 2000

³⁰⁰ Beszélgetés Kóthay László szakállamtitkárral (<http://hvg.hu/itthon/20100610>).

³⁰¹ Nincs konszenzus a vízügyi és a környezetvédelem szakemberei között az elárasztás mértékét illetően. Az állandó vízborítás a szükségtározók befogadóképességét csökkentené, ha viszont csak időszakosan árasztanák el, ez lehetetlenné tenné gazdag vizes élőhelyek kialakulását.

amelyek leghatékonyabban szolgálják az árvízvédelmet, és amelyeknél különösebb bonyodalmak nélkül társadalmi konszenzusra van kilátás. Ezek a következők: Szamos–Kraszna-közi, Cigánd–Tiszakarádi, Nagykunsági, Hanyi–Tisasülyi, Tiszaroffi és a Nagykőrüi tározók. Bennük 240 km²-en 761 millió m³ vizet lehet majd tárolni, ami által a tervezők reménye szerint 60 cm-rel tudják az árvízcsúcsot „lefaragni”.

79. kép: A Tiszaroffi tározó helyszínrajza

Az árapasztó tározók lényeges velejárója, hogy nem a víz állandó tárolására, hanem csak a rendkívüli árvizek elleni védekezésre használják. Ennek feltétele, hogy üresen várja a szükséghelyzetet, az árvíz levonultával pedig ismét kiürítik, hogy az újabb árhullám befogadására készen álljon. Ennek ellenére alkalmasak lesznek öntözővíz visszatartására, valamint vizes élőhelyek vízigényének biztosítására. Ezen utóbbit azzal oldják meg, hogy a nagy zsilipnél alacsonyabb szinten egy kisebb zsilipet építenek a folyó töltésébe, amelyen át már alacsonyabb vízállásnál is tudják a tározó mélyebb területein kialakított vizes élőhelyeket táplálni. Az árapasztó tározók eme másodlagos funkciója új lehetőségeket biztosít a tájgazdálkodás számára. A VTT megvalósítására tervezett 130 milliárd forintnak jószerevével csak a felét fordítanák az árvízi biztonság megteremtésére. A másik felét vidékfejlesztésre, tájgazdálkodásra, és infrastruktúra-fejlesztésre szánják.³⁰² A tervezetet készítő vízmérnökök a természet- és környezetvédelem képviselőivel való eszmecserék és a helyi önkormányzatokkal egyezségben fogalmazták meg javaslatukat, alakították ki koncepciójukat. A tározók építése során érintett Tisza mentiek ennek

³⁰² Szlávik Lajos: A Tisza árvízvédelmi rendszerének megújítása: A Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése

megfelelően mondtak igent a környezetüket gyökeresen felforgató beruházásokra. 2008-ban megépült a Cigándi tározó, 2010-ben a Tiszaroffi.

83. kép: A Cigándi tározó „békeidőben” – a távolban a Zempléni hegyek

A víztározó-projekt felülnézetből

2008. november 14-én ünnepélyes külsőségek között adták át Bodroghözben, Nagyrozvágyn, Cigánd és Pácinn települések területén a Magyarország egyik legnagyobb árvízvédelmi létesítményének tekinthető Cigándi víztározót. Rendkívüli áradás idején 25 km²-nyi területen 94 millió m³ vizet tud befogadni. Feltöltve átlagos vízmélysége 3,8 m. A tárolt vizeket megtartó töltés 4,5 m magas, koronája 5 m széles, hossza 23,8 km, rajta kerékpárút. Az erős hullámnak kitett töltésszakaszokon 40–80 m széles véderdősávot telepítettek. Kialakítottak 500 hektár vizes élőhelyet, 10 kilométer hosszan rendbe hozták a kisvízfolyásokat, és elkészült 46 vízkormányzási műtárgy is. A szivárgás megakadályozására vízzáró agyagréteget, vízzáró résfalat is beépítettek a töltések alá. A víztározóhoz Cigándtól Ricsé felé vezető közúton egy 100 méter hosszúságú hidat is építettek, A tározó kapuja Cigánd határában épült meg. A hatalmas, kétszintes vasbeton szerkezet alsó szintjén a tájgazdálkodáshoz szükséges víz beeresztésére szolgáló nyílások vannak, felettük az árvízi többletvíz beeresztésére alkalmas, lényegesen nagyobb zsilipek helyezkednek el. Ezek másodpercenként 430 köbméter vizet képesek átteresztetni. A műtárgy pillérei 9,3 méter magasak, a szerkezet 43 méter széles.

Infrastrukturális fejlesztéseket is megvalósítottak a térségben: Cigándon, Ricsén, Tiszakarádon, Nagyrozvágyn és Pácinnon összesen mintegy 5,7 milliárd forint értékben szennyvízberuházás, belterületi vízrendezés, útépítés és szelektív hulladékgyűjtési beruházás valósult meg.³⁰³

A tározó lehetővé teszi a természetes ártérre jellemző vízviszonyok visszaállítását, és ezzel helyet ad az ártéri gazdálkodásnak. A mostani szántók mellé erdők, gyümölcsösök, legelők és kaszálók

³⁰³ <http://www.szoljon.hu/jasz-nagykun-szolnok/kozelet/csutortokon-delutan-megnyitottak-a-tiszaroffi-tarozot-310560>

kerülhetnek, de halászni is lehet.

A tározó-kérdés alulnézetből

Ha a tározó-kérdést életközlelől nézzük, a szokásos képlet tárul elénk: ahány ember, annyi érdekl, és az érdekek mentén annyi árnyalatú elképzelés. Hasonló gondokkal kellett megküzdenie annak idején Széchenyi Istvánnak is. A munkálatok megkezdésének napján nem ok nélkül imádkozott ment a templomban, ahol így imádkozott: „Adj szerencsét nekünk, mert tudásunkkal és széthúzásunkkal semmit sem tudunk elérni.” Ebben a fohászból az a feltűnő, hogy Széchenyi nem több tudásért és egyetértésért könyörög. Hiszen jól tudja, tudásunk adott, széthúzásunk is. Ezen még Isten se tud változtatni. Csupán a szerencsében bízhatott. Így vagyunk ezzel a víztározók építése esetében mi is. Tudásunk és a széthúzásunk adott. Bízhatunk azonban azon szerencsében, hogy a legjobb, legkörültekintőbb és leglelkiismeretesebb mérnökök és kivitelezők építik, hogy lesznek falvak és polgármesterek, amelyek és akik felismerik a programban saját és az ország érdekét, végül pedig bízhatunk azon szerencsében, hogy a projektet őszintén támogató kormányunk lesz, amely a Tisza mentieknek megadja mindazt, amit a projektben a tárgyalások során ígért.

A környezetvédők és a VTT

Sokan nagy vízfelületeket, vizes élőhelyeket reméltek VTT-től. Ehelyett a terv azt hangsúlyozza, hogy nagyon kevés esély van arra, hogy a tározókban, azoknak teljes felületén állandó vízborítást tudjanak biztosítani. Ez ugyanis az ország gazdasági erejét felülmúló többletköltséget jelentene, mivel művi úton kellene gondoskodni a víz állandó mozgásáról, cserélődéséről és az elpárolgó vízmennyiség pótlásáról. Ha ezt nem teszik meg, a sekély vízben gyorsan megindul az algásodás, ami egyes természetvédők szerint ugyan nem feltétlenül lenne káros, mivel az algák kifejezetten jól jönnének az áradáskor a Tiszából érkező ivadékhalaknak, és kedvezne rég letűnt ökoszisztémák megvalósulásának. Mások még abban sem látnak veszélyt, ha a sekély vízű tározóból a nyári nagy melegben elpárolog a víz, de csak a buckatetők kerülnek szárazra. Így kialakulhatnak hajdani láprétekhez, kiszáradó mocsárrétekhez, üderétekhez hasonló képződmények.

84. kép: Anyagnyerőhely hattyúkkal

Csupán bizonyos mély fekvésű területeken, ahol a 2 m-es vízmélység állandó jelleggel biztosítható, nyílik lehetőség az *állandó tározásra*. Ezt elsősorban idegenforgalmi és halgazdasági szempontból tartják hasznosnak. Ennek azonban az a feltétele, hogy megfelelő vízkormányzással a vízcserét megoldják. A szakemberek az aszályos évekre is gondolva azt javasolják, hogy állandó tározást egyelőre a Tisza legkisebb vízszintje alatti területeken – holtágakban, anyagnyerő-helyeken valósítsanak meg. Egyéb, mély fekvésű tározókban pedig, ahol lehetséges a gravitációs, tehát segédeszközök nélküli vízpótlás, a tározó műveit úgy tervezik, hogy állandó tárolásra is alkalmassá alakítható legyen. Rendesen azonban az árvíz levonultával kiürítik a tározót. A különböző tározók feltöltésének és kiürítésének ritmusa más és más. A Felső–Tiszai (Tokaj fölötti) 4 tározóba 3–10 napig vezetik ki az árhullám vizét, és egy hónapig tartják azt bennük vissza. A Közép–Tisza-vidéki 7 tározóba 10–20 napig engedik a folyó árvizét, és ugyancsak egy hónapig tartják azt vissza. Az Alsó–Tisza-vidéken esetleges, még tervezendő tározókba az árhullámok vízkivezetése 25–30 napig tartana, és a kivezetett vizet másfél hónapig tartanák meg.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a természetvédők igényeit nem elégíti ki a VTT, de az érintett falvak és gazdák elvárásait sem. Fent, az ide vonatkozó beruházások említésénél ezért is beszéltünk feltételes módban. A tervekből ugyan nem hiányoznak a térség gazdasági- társadalmi felemelkedését célzó ígéretetek, de ezek a szempontok – miként a két megépült tározó esetében tapasztalható –, a perifériára sodródtak, és csak részben vagy egyáltalán nem valósultak meg.

A tiszaroffi polgármester a tározóról

Helyzetüket a tiszaroffi polgármester a következőképpen látja:³⁰⁴

A térség hátrányos helyzetű. A vízgazdálkodás az árvédekezésre szorítkozik. Most 10 m-es a Tisza

³⁰⁴ Kamarás Zsolttal a 2010. évi árvíz idején, pár nappal a Tisza tiszaroffi tetőzése előtt beszélgettünk.

vízállása, aztán jön augusztus az aszályal. A VTT -t a Tisza mentiek örömmel fogadták, mert amit ígért, amit a terv tartalmaz, az megoldást jelentett volna gondjaikra. Komplettné vidékfelzárkóztatási program volt, most pedig azt látjuk, hogy a program ígérte vidékfejlesztésből szinte semmi sem valósul meg. Pedig a tervek kiutat mutattak, kitörési pontokat láttunk. Nem az eredeti koncepcióval van baj, hanem azzal, hogy az a megvalósulás során elsorvadt. Nagyon fontos volt az árvízi beruházás. Hiszen a Tiszaroffon élő emberek az olyan árvizekkor, mint amilyent a jövő hétre várunk, 5 m-rel a Tisza vízszintje alá kerülnek. Tehát nagyon fontos volt az árvédekezés.

Tájgazdálkodási szempontból azonban megint nem történt semmi. Azon a területen, ahol a tározó megvalósult, most aktív gazdálkodás folyik. A kivitelezés során viszont alakultak ki olyan élőhelyek, amelyek 2–3 hektár nagyságú, változó mélységű területek, amelyeknél az önkormányzatoknak az első verzió értelmében utóhasznosításra lett volna lehetősége. Volt egy tervezet, amely szerint a Kunsági csatornát összekötik a tározóval, ami azért lett volna lényeges, mert ezeknek az anyagkinyerő helyeknek a vízutánpótlását – ami által jóléti tavakat vagy halastavakat lehetett volna létesíteni –, gravitációs úton meg tudták volna oldani. A 3,5 km-re lévő Tiszából, amelynek a vízszintje rendkívül ingadozó, ez csak szivattyúzással oldható meg: szivattyúház, szivattyútelep, csővezeték... És egy kicsit cinikusnak éreztem Szabó miniszter úrnak az átadáson elhangzott beszédében, hogy ma viszont innentől megteremtettük, hogy a tározó környéki települések gazdálkodói ezentúl ingyen vehetik ki a vizet a Tiszából. Ez igaz, csak hogy az anyagi fedezetet, hogy ezt a technológiát ki lehessen építeni, nem tették hozzá, holott, amikor elindult ez a komplett program, benne voltak ezek az elemek is. Sőt benne volt a vízrendezés, a meglévő belső csatornarendszernek a felújítása, összekötése, öntözőcsatornává való kibővítése; az, hogy a gazdálkodás így folyamatos lehessen, mind benne volt. Egy miniszter eljön ide átadni ezt a beruházást, jól megsértődve, mert ugye mi tiltakoztunk, és utána így mer nyilatkozni. Itt nem a sértődöttség a megfelelő reakció – szerintem.

Amúgy a VTT-ről azt vallom, hogy az egy jó irány. Látni kell azonban, ezek a települések, mint amilyen Tiszaroff is, jelen pillanatban elsorvadóban vannak, és a nagyvárosi embereknek nem vonzóak. Én négy éve ülök ebben a székben, itt közel kétszáz fővel csökkent négy év alatt a lakosság. Jelen pillanatban nincsen semmi olyan lehetősége ennek a kis településnek, olyan lakosság megtartó ereje, ami fenntartaná ezt a legalább stagnáló lakossági létszámot. Visszacsatolva a VTT-beruházásra, ha az ígéreteket beteljesítik, meglelt volna a turisztika, lett volna olyan mezőgazdaság, ami folyamatosan és egyéb kultúrnövényekben is tudott volna gondolkodni, nemcsak gabonaféleségekben. Ez szükségszerű lenne sajnos, mert ezek az átlagban 17 aranykorona körüli földek, amelyek környékünkön jellemzően megtalálhatók, erre teszik alkalmassá. De nincs öntözés. Itt régen, amikor öntözés volt, bolgár kertészetek voltak ugyanezen területen. Most ki az,

akinek kedve van itt beruházni? Mit tudok én kínálni a beruházónak? Jellemző a mai magyar vezetőkre, hogy a fejlesztéseket mind a kis települések rovására igyekeznek megvalósítani. Elkezdődött a 4-es számú főközlekedési út elkerülőjének az építése Kisújszállásnál. Tiszagyendán van egy homokbánya, ahonnan a 4-es út építéséhez a homokot szállítják. Ez azt eredményezte, hogy azt az utat járhatatlanná tették, ami Tiszaroffot és Fegyvernekét a főközlekedési útvonallal összeköti. És bárhová fordul több településnek a polgármestere, országos érdekekre hivatkozva legyintenek rá. Megalakult a „Szövetség az Élő Tiszáért mozgalom”, elmondjuk gondolatainkat magunknak, de senki, a kutya nem kíváncsi arra, hogy ott mi mit mondunk. Amikor meghívást küldünk, hogy vegyenek részt azokon a megbeszéléseken esetleg olyanok is, akik a döntéshozatalnak részesei, el se jönnek. Én úgy érzem, hogy ezek a kistelepülések jövő szempontjából sokkal kilátástalanabb helyzetben vannak, mint egyébként gondolnák az emberek általánosságban. Mondom ezt úgy, hogy én egy városi ember vagyok, én Pestről kerültem ide le, és 10 éve élek Roffon, de ez teljes mértékben így van.

Útjaink lassan járhatatlanok. Jellemző a megvalósult infrastrukturális fejlesztésekre: a Közútkezelő a tározó építésének vállalkozóját csak azzal a feltétellel engedte rá az útra, ha az úthibákat kijavítja. Erre a vállalkozást végző belső földutat használt. A Közútkezelő – mi nem látjuk, milyen érdekeltségi szempont alapján –, megadta az engedélyt, de úgy, hogy az egész projektből 160 millió forintot elvett tőlünk útfelújításra. De ennek a 160 millió forint egy részét már most felhasználták kátyúzáshoz, hogy egyáltalán a busz el tudjon menni rajta.

Aztán itt van a sokat hangoztatott ártéri gazdálkodás felújítása, ami majd a Tisza menti településeket gazdaggá teszi. Légben-járó gondolat. Elindította az előző kormányzat az „Út a munkához” programot. Ezzel pontosan az a problémánk nekünk, települési vezetőknek, hogy olyan látszattervékenységet finanszírozunk, hogy nincsen értelme. Értelme csak akkor lenne, ha mögé tennék a piacot. Ide még nekem senki nem tudott leülni ehhez az asztalhoz, hogy azt mondja, na polgármester úr, vonjunk be tíz embert, kettő a vályogvetést, három a kosárfonást, három a szőnyegszövést, egy pedig a teknővájást fogja csinálni. Nincs garantáltan piac rá. Azért meg, hogy kiképezzünk valakit, teljesen fölösleges. Olyan ez, mint a munkaügyi központnak a hozzáállása. Teljesen mindegy, hogy azután nem akarsz kőműves lenni, erre van pénz, erre van keret. Nincs realisan fölmérve sem a felvevőpiac, sem az utána való munkában való elhelyezkedés lehetősége.

Azt kérdezi, tudnánk-e a tározót öntözésre is használni? Igen, tudnánk, ha a tervezett, kapcsolódó beruházások megvalósulnának. Miként említettem, ez egy komplett program volt az elején. Szépen lecsupaszodott ugye, és ráadásul van még egy olyan baj is ezzel, hogy 2007-ben hoztak egy olyan országgyűlési határozatot, amely a program megvalósítását elnyújtja 15 évre. Hogy a föltett kérdésre válaszoljak: Maguk az öntözőrendszerek alkalmasak arra, hogy a felújítás és

bővítés után mezőgazdasági funkciójukat betöltsék. Az anyagkinyerő helyeknek a hasznosítása csak vízdavezetéssel és vízutánpótlással lehetséges. Ennek anyagi fedezetét jelen pillanatban csupán különböző pályázatokkal lehet megnyerni. Ha csak az öntözést veszem alapul, az EU-s pályázatnak 85%-os az intenzitása, és a vízi társulások, amelyek kezelik az adott terület csatornarendszerét, azok pályázhatnak erre, azok, akik egyébként napról-napra élnek. Hát honnét szednek egy 100–150 milliós beruházáshoz 15%-os önerőt? Megmondom honnan! Onnan, hogy a termelők és gazdálkodók vízdíj-hozzájárulását megemelik. Tehát megint az az ember fogja kifizetni, akinek megígérték, hogy ez már meglesz. Mert máshonnan nem lesz. Hogyha a jóléti tavakról beszélek, az már gazdasági fejlesztés, egy gazdasági operatív program alapján pályázhatok, ott már 50%-os az önerő. Hát könyörgöm! A leghátrányosabb kistérségben a gazdasági támogatásnál, hogy kérhetek egy vállalkozótól 50%-os önerőt, amikor az a cél, hogy valamit csináljon!? Rettenetes ellentmondások és anomáliák jellemzik ezt a hozzáállást.

– A komplett vidékfejlesztési program nagy csáberő volt. Aztán azok a gazdák, akiknek ezen a területen volt földje átlátták annak a felelősségnek a súlyát, hogy ezt nem kellene megakadályozni. A másik meg az – még nem tudjuk, hogy működni fog-e –, az a garancia rendszer, ami e mögé van építve, az még akár megfelelő garancia is lehet. De a puding próbája az evés. Azok a gazdálkodók, akiknek a földjeit nem sajátították ki, egyszeri kárpótlást, hektáronként meghatározott összeget kaptak. Ez egy általános kárpótlás volt. Tudomásul vették, hogy az ő földjük mentetlen területen van, és így folytatják tovább a gazdálkodást, de ugyanúgy földalapi támogatást tudnak fölvenni rá, és ha elárasztják a tározót, akkor az általuk bevetett kultúrnövényeik pusztulásáért az előző három év termésátlagából számított áron kárpótolják őket. Ugyanez érvényes akkor is, ha az abban az időszakban van az elárasztás, mert ugye tavasszal is lehet, amikor a föld előkészítési munkálatai vannak. Akkor az előző év termésének az átlagárán számolják a kárt. Most azt mondom, hogy ez lehet jó is, rossz is. A mezőgazdaság mindig olyan, hogy van egy jó év, van egy rossz év, talán még egy rossz év, megint jó év.

Régi paraszti bölcsesség, egy év termésének ára legyen a földön, egy a zsebben, egy meg a padláson.

Az igazi gond nem itt van. A vizesek a maguk vállalta feladatot lelkiismeretesen elvégezték. Sáros a Környezetvédelem és a Földművelésügyi Minisztérium, illetve még a Gazdasági Minisztérium. Ennél a három tárcánál van a labda. Tárcaközi bizottságot hoztak létre a feladatok koordinálására. És ugyan a kormány mindig mondta: ennyit veszünk el, annyit veszünk el, és ennek a tárcaközi bizottságnak a végén már csak az volt a feladata, hogy a maradékot próbálja olyan szinten szétosztani, hogy legyen is, hozzak is ajándékot, meg ne is hozzak ajándékot. Így történt, hogy két szegmensbe bekapcsolódott Tiszaroff, csak nem teljes körűen. Ez azt eredményezi, hogy kaptunk

csatornaberuházásra támogatást, ebből viszont a település csatornahálózatának csak a 60%-a tudott megépülni. Kaptunk csapadékvíz elvezetésre támogatást, szintén csak a 60%-a tud megépülni ebből az összegből. Most akkor miért nem a csatornát készítettük el 100%-osra? Jelen pillanatban ez a félig kész beruházás terhet jelent a településnek. Miért jelent terhet? Mert van egy szennyvíztisztító üzem, aminek a fajlagos költsége sokkal magasabb, mert kevesebb szennyvizet tud feldolgozni. Nyilvánvalóan annak a költségelemzése arra lett kiszámolva, hogy a maximum érték közelében működjön. Hát ez most nem fog megvalósulni. És semmi sem 100%-os. Csupán a tározó készült el és a zsilipek épültek meg rendesen. Ismétlem, a vizesek a maguk részét megoldották. A többi tárca komplett vidékfejlesztési projektről beszél. Én inkább komplett vidékfejlesztési délibábnak mondanám...

A VTT Iroda vezetője a tározókról³⁰⁵

Eddig két tározó készült el.³⁰⁶ Az egyik Tiszaroff, a másik Cigánd térségében. Tervezésükkor az árvízcsúcs csökkentésén túl figyelemmel voltunk a gazdák azon igényére, hogy kisvizes időszakban is lehessen a tározó területére vizet beengedni. Lényeg, hogy gravitációs úton, nem pedig szivattyúzva. A tiszaroffi tározó ilyen. Ott a zsilip fenékküszöbje terepszinten van. A cigándi tározónál nem merült fel effajta igény, ezért a műtárgy fenékküszöbjét a mértékadó árvízszintre építették, illetve kb. az I. fok felett valamivel, tehát ez csak az árvizek kivezetésére alkalmas szegmensű műtárgy. A tiszaroffi műtárgy két alsó zsilipje 2×3×3 m-es, Ezek az úgynevezett tájgazdálkodási műtárgyak. Ezek viszonylag alacsony vízállás mellett is tudnak beengedni vizet gravitációsan, ha igényelnék. Innen aztán csatornarendszerrel a szükségnek megfelelően le lehet vezetni a vizet a térségbe. Most nincs erre szükség, mert a belvizes időszak miatt úgyis több a víz, mint amennyit szeretnének.

Cigándon, a műtárgy közelében, a tározó töltése 4 m-rel alacsonyabb, mint az árvédelmi töltés. A terepviszonyok határozták meg, milyen magasra építsük. Viszonylag mély ugyanis a tározó medencéje. Bár így is van, ahol 4–5–6 m magas a terepen a tározótöltés. Az árvízi szinthez képest azonban nem olyan magas, mint a Tisza árvízvédelmi töltése, ezért a túltöltés veszélye fennállhat. Ennek megakadályozására, biztonsági okokból, dupla elzáró berendezéssel látták el. Ha a műtárgyra felmegyünk, akkor jól látható, hogy itt kétszer három ilyen zsilipünk van azért, hogyha az egyiknél valami műszaki hiba lépne fel, akkor még a másikkal a víz további beömlését a tározóba meg lehessen akadályozni. Ha árvízkor kinyitjuk, és nem tudjuk visszazárni, akkor a tározó töltésén kilépő vízzel elárasztjuk az egész térséget. Ezért van benne egy biztonsági rész. A tiszaroffiban

³⁰⁵ A Vízügyi és Környezetvédelmi Központi Igazgatóság (VKKI) VTT Irodájának vezetője a cigándi tározó zsilipjénél válaszolt nekem a tározóval kapcsolatban feltett kérdéseimre. Ez úton is köszönöm segítő közreműködését.

³⁰⁶ A beszélgetés elhangzott: 2010. november 18.

nincs ilyen, mert ott olyanok a terepviszonyok, hogy a tározótöltés megegyezik az árvédelmi töltés szintjével, tehát ott nem lehet túltölteni, mert ugyanannyi víz van benne, mint a hullámtérben. Cigádon árvízkor a hullámtérben magasabb a vízszint, mint a tározóban. Ha feltöltöm a tározót, akkor is. Nagyjából ezek a különbségek a két tározó között. A cigándi tározó mellé készült Európai Unió forrásból egy úgynevezett tájgazdálkodási mintaterület, amibe mi megépítettük a tájgazdálkodási vízkormányzó létesítményeket – csatornákat, átereszeket, zsilipeket stb. –, és hogyha igény van rá, és megfelelő támogatást kapnak a gazdák a mezőgazdasági vonalról, akkor ezzel a lehetőséggel élhetnek. Ez azt jelentené, hogy az intenzív mezőgazdaságról át lehetne állni például gyepgazdálkodásra, ahol legeltethetnének vagy kialakíthatnának vizes élőhelyeket. Tavasszal például, amikor nincs belvíz, és igény lenne arra, hogy vizet kapjon a terület, gravitációsan el lehetne azt árasztani. Ezekre a vízkormányzó berendezésekre azért lehet szükség, mert hol belvíz, hol aszály pusztítja a vidéket. Van olyan év, amikor márciusban, áprilisban belvíz van mindenütt, júliusban-augusztusban meg szeptemberben teljesen kiszárad minden, és olyan repedések keletkeznek a földben, hogy belefér az ember keze. Nos, ilyenkor itt a Tiszából erre a területre gravitációsan ki lehet engedni a vizet, mert eléggé alacsony vízállásnál is be tud ide valamennyi víz jönni. Ez annak is köszönhető, hogy a tiszalöki vízlépcső duzzasztása egész ideig felér. Az egy kicsit besegít. Szemre ugyan nem nagyon lehet látni, de a számított és a gyakorlatban is meglévő hatás megvan. A tiszalöki duzzasztással tehát itt állandó kisvizet lehet biztosítani. Fontos szerepe van a belvízcsatornákat keresztező töltésbe épített zsilipeknek. Ezekre a pontokon hatalmas szivattyúk állnak készenlétben, amelyeket súlyos „lopásgátló” betonlemezekkel fedtünk le, mivel korábban a szivattyúk vas alkatrészeit mindig ellopták. Most szükség esetén jön a darus autó és pillanatok alatt szabaddá teszi a szerkezetet.

Alapvető funkciója azonban ezeknek a tározóknak az árvízcsúcsok „lefaragása”. Mind ez ideig a szakmán belül is megoszlottak a vélemények azt illetően, hogy vajon a tározókhoz készült zsilipek képesek lesznek-e megfelelő ütemben a tározóba bocsátani a Tisza árját. Az ideai árvíz alkalmával szükségessé vált a tiszaroffi tározó megnyitása. Ez alkalommal bebizonyosodott, hogy még nagyobb intenzitással tudott kiáramlani rajta a víz, mint ahogy azt a matematikai és a hidrológiai számítások alapján elvárni lehetett. Feltehetően így lesz ez, ha arra sor kerül, a cigándi tározónál is. Ha tehát megépül valamennyi tervezett 11 db tározónk, a Tisza mentiek az árvizektől biztonságban érezhetik magukat. A tározók árvízmérséklő hatására jó példa Tiszaroff. Megnyitására azért volt tavasszal szükség, mert a Hernádon és a Sajón levonuló ár utolérte a tiszai ár hullámot. Ez legalább akkora vagy még magasabb vízállásokat idézett volna elő Szolnokon, mint volt 2001-ben. A tiszaroffi tározó megnyitásával ennek elejét vettük. Még azzal is elértük ezt, hogy fel sem töltöttük teljesen, mert csak 55 millió m³-t engedtünk bele a 97 millió m³-ból. Ezt előrelátásból

tettük így, mivel a meteorológiai előrejelzés szerint elképzelhető volt, hogy a Tiszán egy újabb árhullám jön. Erre az esetre tartalékoltunk helyet a tározóban. De hát hála Istennek, erre nem volt szükség, viszont így Szolnok városa biztonságban lehetett, és nem volt se pánik, se hisztéria, meg újságírók sem mentek ki megnézni. Pedig hát 2001-ben ott volt az egész ország – a miniszterelnöktől kezdve mindenki – Szolnokon, hogy megvédjék a várost. Most ez a tavaszi árvíz valószínűleg nagyobb lett volna.

Mindezek után bárki azt gondolhatná, hogy ezek a Közép–Tisza-vidéki tározók csak Szolnok védelmére épülnek. Távolról sem! Ezek az egész Tisza mentére tekintettel lévő összefüggő rendszer szerint épülnek. Cigánd felett még megépítjük a beregít, Szolnok és Kisköre közé pedig hármat. A folyó bal partján a tiszaroffi már kész, ugyanezen az oldalon épülőben van a nagykunsági. A Tisza jobb partján pedig ugyancsak készül a hanyi-tizzasülyi, és tervezzük a hanyi-jászságit, amit talán a következő Európai Unió finanszírozási időszakban tudjuk napirendre tűzni. és akkor ez azt jelenti, hogy a mai tudásunk szerint az emberileg bevállalható árvizektől Szolnokot is elég jól meg lehet ezzel a 4 tározóval menteni. Ezek tehát a folyónak csak a középső szakaszán teremtik meg a biztonságot. Ahhoz, hogy a Tisza egész magyarországi szakaszát megvédjük, mind a 11-et meg kell építeni. Ez pedig még nagyon sok pénzbe és nem kevesebb küzdelembe kerül. Már a tározók helyének kijelölése sem volt egyszerű feladat. A tervezés első fázisában fel kellett mérni, melyek azok a területek, ahol lehetőség van a víz gravitációs úton való kiengedésére. 32 ilyen helyet találtak. Köztük vannak olyanok is, amelyek értékesek a mezőgazdaság vagy éppen a természetvédelem szempontjából. Aztán volt köztük olyan is, amely azért esett ki a rostán, mert gazdaságilag nem érné meg, hogy megcsináljuk, mert többbe kerülne, mint amennyi hasznot hoz. Például ilyen volt az úgynevezett nagykörüi tározó. Ez is benne volt az I. ütemben megépítendőkhöz. Vizsgálataink azonban azt mutatták, hogy kapacitás kicsi lett volna, míg rengeteg közművet, utat, gázt, nagyfeszültségű elektromos vezetékkel kellett volna átépíteni. Csak a vezeték átrakása, ez a 20 kV-os nagy távvezeték valami 2 milliárd Ft lett volna. Csak annak az áthelyezése! De át kellett volna 15 km gázvezeték is építeni. Méghozzá viszonylag nagy átmérőjű gázvezeték, vagy 2 közlekedési utat. Tehát ez mind beesett a tározó területére. Ide beleölünk egy akkora összeget, mint a hanyi-tizzasülyibe, mondjuk 20 milliárd Ft-ot, és építünk egy 40 millió m³-es tározót, jóllehet ugyanennyiért építhetünk egy 230 millió m³-es tározót. Ezért került le a napirendről a nagykörüi tározó. Egyik-másik pedig azért, mert gyártelep volt rajta, egyéb épületek vagy mezőgazdaságilag volt nagyon értékes a területe. Megmaradtak azok a területek, melyek viszonylag a környező területhez képest nem túl értékesek, mondjuk mezőgazdaságilag sem, illetve nem volt környezet- és természetvédelmi akadálya – nincsen védett állat és növényzet azon a területen –, illetve a lakossági elégedetlenség sem akadályozta meg. A Szamos–Tisza közti tározó építése például egyértelműen a

lakossági ellenállás miatt került le a napirendről. Végleg nem adtuk azonban fel, mivel a Felső-Tiszán biztos, hogy szükséges. Azon a vidéken meg kell oldani valahogy, legfeljebb más méretűt, kisebbet. Azt ugyanis, hogy hova építjük a tározót a Tisza-völgy hidrológiai sajátosságai határozzák meg. Másképpen viselkedik a folyó a felső részen, és másképpen a középső és az alsó részen. A felső szakaszra az jellemző, hogy míg egyik nap alacsony a vízállás – itt Cigándnál is – egyszer csak jön egy nagy eső Ukrajnából és 2–3 nap alatt 10 m-t is emelkedik a vízszint, 5 nap múlva pedig már visszamegy. A Közép-Tiszán a kisebb esésviszonyok okoznak gondot, ahol a felső szakaszhoz képest egész kicsi a folyó esése. Így a föntről odaérkező árhullám lelassul, tartósan magas lesz, ezáltal jobban igénybe veszi a földműveket, tovább – akár 30–40 sőt akár 50 napig is – áztatja őket a víz. A lelassulásból egy másik veszély is származik: a Sajó és a Hernád esetleges árvize utoléri, miként megtörtént ez az idén is.

A felső szakasz nagyobb lejtése a tározókra vonatkozóan magával hoz egy sajátos gondot: ha a Kárpátokban sok eső esik, három nap múlva már Cigándon van az árvíz. Tehát maximum 3 nap áll rendelkezésre a felkészüléshez. Szolnokon pedig van egy hetünk! Azért is nem egyforma a két tározó, mert ott van idő felkészülni, eldönteni, hogy kinyitom, nem nyitom. Itt, ha holnap elmulasztom kinyitni, holnapután már felesleges, mert addigra levonul az ár, és megy Szolnokra. A Felső-Tiszai tározóba két okból lehet a vizet kiereszteni. Az egyik az, hogy a fenti terület mentesítem. Esetenként azonban a fenti tározókat azért is meg kell nyitni, hogy a lentebbi szakaszon a gátszakadást megakadályozzuk. Ha az egész Tisza-völgy összefüggésében gondolkodunk, akkor ez egy izgalmas zongorázás a lehetőségekkel. Izgalmas, mert minden döntés nagy anyagi kockázattal jár. Ha elárasztjuk a tározót, akkor a gazdák felé vállalt kártérítés terhel, ha nem árasztjuk el, akkor pedig a gátszakadás beláthatatlan következményei fenyegetnek. Ahhoz, hogy a tározók rendszere jól működjön, egységes üzemirányítási szisztémát kell kidolgozni az egész Tisza-völgyre, ami egy mostani Európai Unió projekt keretében fog megvalósulni. Most fogjuk beadni december 15-én ezt a projekt-kezdeményezést. Ennek az lesz a feladata, hogy a meglévő és a jövőben megépülő tározókra üzemirányítási rendszert alakítson ki. Lesz egy kommunikációs gerinc, ehhez társul egy hidrológiai monitoring hálózat. Ez majd napra készen megmondja, kiknek a dolga az, hogy például, a Kárpátokban lehullott csapadék mennyiségéből kiszámolja, hogy annak milyen várható lefolyás lesz. Ebből pedig ki lehet következtetni, hogy mondjuk Cigánd környékén nagy árhullám várható. Így három nappal előre tudunk gondolkodni, és van idő annak mérlegelésére, hogy megnyitjuk-e a tározót vagy sem. A tározó megnyitásának döntése az Országos Műszaki Irányító Törzsben fog úgy eldőlni, hogy adunk egy javaslatot az aktuális miniszter vagy államtitkár felé. Ennek vannak politikai vonzatai, de van jelentős

költségvonzata is, mert kárpótolni kell a tározó területén gazdálkodókat. Csupán a töltések nyomvonalát sajátítottuk ki vagy vettük meg és azon belül az anyagnyerőhelyeket, ahonnét a töltés építéséhez alkalmas földet tudtunk nyerni. A többi területen úgy gazdálkodnak, mint eddig. Az anyagnyerő helyeken pedig vizes élőhelyek jönnek létre. Itt viszonylag hosszabb ideig áll a víz, nád és sás veszi birtokba, benne vadak és rengeteg a madár.

A töltésekbe zsilipeket építettünk, hogy a tájgazdálkodási célú vízuki- és bevezetést biztosítsuk. A kiengedett víz egy olyan csatornán – „vápán” – át terül szét, amely mellett nincs töltés. Valójában ez egy fok. Ha igénylik, általa ki lehet vezetni a legelőre a vizet. Egyelőre nem igénylik, mert a támogatás nem olyan. A belvíz átemelésére pedig számos nagy szivattyúállást építettünk ki. Ezeket az értékes szivattyúkat betonlapokkal kellett befednünk a vas-tolvajok ellen. Ilyen gondok is vannak. Ezeknek a falvaknak a gondjait nem lehet kizárólag támogatásokkal megoldani. Az emberek gondolkodásmódján kell változtatni. Sem az ártéri gazdálkodás, sem a segélyezés nem út. Ez egyértelműen bebizonyosodott Afrikában. Afrikába hiába viszünk segélyeket, attól még éheznek az emberek. Az a probléma, én úgy látom, hogy az emberek elszoktak a saját maguk által való gondoskodástól és arra várnak, hogy valaki más megcsinálja helyettük. Mondjuk az állam. Az infrastrukturális fejlesztéseknél ugyanez a probléma visszaköszön. – Azoknak egy jelentős része megvalósult. Mi felmértük, hogy a településeken belül milyen igények vannak, azoknak megcsináltuk a terveit, ami alapján ők pályázhattak. Csatornáztunk Cigándon, mindenféle pályázati pénzeket kaptak a VTT-hez kapcsolódóan más települések is. Nyilván a polgármesterek nem ennyit akartak, hanem százszor ennyit. Ők azt szeretnék, hogy új utakat kapjanak, új járdát, új csatornázást, új kábel TV-t, akármit, azt mind az állam ingyen megcsinálja nekik, és öneki milyen jó lesz, milyen jó polgármesterek! Mivel pedig a polgármester nem tudta azt elintézni, ami az ő dolga, azt hangoztatja, hogy a VTT-ből nem valósult meg. Szerintem ez erről szól. Mi azt mondtuk, hogy megcsináljuk a tározót. Tessék, mi megcsináltuk. A vízügynek az a feladata, hogy az árvíz ellen védje a lakosságot. Ez ugye a kormányának kötelessége. Tulajdonképpen az alkotmányból adódóan a népnek joga van ahhoz, hogy megfelelő biztonságban legyen. Ezt ilyen-olyan művekkel tudjuk elérni, illetve korlátozásokkal. Az államnak az a feladata, hogy az árvízi biztonságot megteremtse. Mi azért vagyunk – a vízügy –, hogy ezt megtervezzük, megépítsük, fenntartsuk. Ez a feladatunk. Ennek szellemében jártak el az itt élők ősei már 150 évvel ezelőtt, amikor a töltéseket megépítették. Mi már azokat csak korszerűsítjük, modernizáljuk, illetve kibővítjük –, mondjuk egy ilyen tározóval. Természetesen ez a „kibővítés” sem lebecsülendő teljesítmény. Csak a cigándi tározó 11 milliárd forintba került. Ebben pusztán a földvásárlás 800 millió forint körüli összeget tett ki. A töltés által elfoglalt területet ugyanis és a földnyerő helyeket meg kellett vásárolni. Az árat szakértő becsülte meg. A kisajátítást is ingatlan szakértő javaslata alapján végezte a Közigazgatási Hivatal.

A meg nem vásárolt területeken továbbra is gazdálkodnak az itt élők. Mivel pedig az állam elárasztás esetére teljes kártérítést ígért, a tározók az üzemeltetési költségeket illetően időzített bombát jelentenek az államra nézve. Ha ugyanis elárasztjuk, a gazdák ceruzája nagyon vastagon fog. Szerencsésebb volna, ha az állam a tározó teljes területét fölvásárolná, aztán pedig bérbe adná. De hát egyelőre a további árapasztók megépítése fontosabb, amelyek – hangsúlyozom –, nemcsak az árvízvédelmet szolgálják. Miként fentebb már említettük, a tervezésnél a helyhez, a tájhoz és a természeti adottságokhoz igazodó gazdálkodási lehetőségeket is szem előtt tartottuk. Így került sor a tározón belül egy észak-dél irányú tájgazdálkodási töltés megépítésére, amely kisebb, mint a tározó töltése. Éppen azért, hogy a tározó egy részét fokozatos feltöltésre is alkalmassá tegye. A többi tározótól azért is tér el, mert eleve táj adottságú. A mély fekvés révén is mozaikos tájhasználatot eredményezhet. Itt korábban is főleg rét-legelő-gazdálkodás működött. Voltak pangó vizes területek, amelyek parlagon voltak. Ezek most is pangó vizes területek, és nádasok borítják. Itt-ott, a többi tározóhoz képest elhanyagolható arányban, 20–30%-ban szántóföld művelés volt és van most is. Főleg a magasabb térszinteken, de igazából nem gazdaságos, mert erre rossz minőségű és belvizes talajok vannak.

Visszatérve a tájgazdálkodásra, a beépített műtárgyakon kívül a tájgazdálkodást szolgálja az úgynevezett Tájgazdálkodási iroda is, amelyet a helyi gazdálkodók számára hoztak létre. Ide szabadon bemehetnek, kaphatnak szakmai segítséget, információs anyagokat, mint amilyen a Legeltető állattartás; Erdőtelepítés és -kezelés az ártéri tájgazdálkodásban; stb. Ugyanakkor ott található azok a laboratóriumi eszközök is, amelyek a monitoring tevékenységhez szükségesek. A területet és a tározót folyamatosan monitoringozni kell. Azonkívül van az irodaházban tárgyaló is 8–10 főre, ami azt jelenti, hogy delegációkat, illetve külsős vagy partnercégek képviselőit is tudja fogadni.

Végig a tározó töltése mentén kisebb-nagyobb megszakításokkal hullámvédő erdősáv telepítését is el kellett végezni. A természetvédők igényei, óhajai és előírásai révén zömmel itt honos fajok kerültek telepítésre: tölgyfa, ligetes megoldással fűz és nyárfa. Összesen vagy 60 hektár.

Felsőzsolca víz alatt

Míg a Tiszára, a tiszai árapasztó tározók építésére és az újabb tiszai árvízre figyelt az ország, Miskolc, megyeszékhely tőszomszédságában a Tisza egyik mellék-vízfolyásának áradása miatt egy egész kisváros a víz alá került. Egy jelentéktelen patak, a Kis-Sajó okozta a tragédiát. Ha tehát a jövőben a Tisza-völgy gondjait orvosolni akarjuk, figyelmünket ki kell terjeszteni a mellékfolyókra is. Több tanulsággal is szolgál a felsőzsolcai árvízi katasztrófa, ezért hasznosnak ítéljük röviden erre

is kitérni. A háttérben a természetbe való felelőtlen beavatkozások, szűk látókörű építkezési koncepciók és a védekezésben elkövetett emberi mulasztások egyaránt szerepet játszottak. A tragédia 2010 nyarán történt.³⁰⁷ Dr. Tóth Lajos, Felsőzsolca város új polgármestere – aki maga is részt vett a védekezésben, jelenleg pedig az árvízzel és az újjáépítéssel kapcsolatos valamennyi gond jó ismerője –, tájékoztatott minket a történetekről:

„Az árvíz borzasztó tragédiáját tetőzte, hogy a városlakókat a veszélyről nem értesítették. Nem akadt senki, aki legalább figyelmeztette volna a lakosságot: "emberek, itt a víz, de nem tudjuk megelőzni, nem tudunk védekezni, mert már itt van, és mindenki mentse, amit lehet". Rettenetes volt látni, ahogy jött az ár, és az csak emelkedett 8 napig. Én egy sarokházban lakom. Kinézek este az ablakon, látom, amint a kertekből tódul az utcánk irányába. Megpróbáltuk útját elzárni, de végül elöntötte az alagsort, sőt az egész utcát. És nem tudtuk, mikor áll meg, meddig emelkedik. Ez a bizonytalanság szörnyű volt. Gyakorlatilag három utca maradt ki a víz kártevéséből. Kb. a 80 %-át érintette a településnek. Ugyanakkor június 4-én, amikor a víz már a harmadik utcában volt, a testületi ülésen egészen mással voltak elfoglalva a hivatalnokok. Kinek volt ez a mulasztása, majd a rendőrségi vizsgálat eldönti, én nem vagyok hivatott erre választ adni. Százvalahány autó ott maradt a vízben, ami tönkrement. Több, mint 1900 körüli ház sérült, ami nem dőlt össze ugyan a mai napig, de sérült. Benne 1/2-1,5 méter közötti vízzel. 202 ház dőlt össze. A kormány a katasztrófavédelemmel, lényegében a belügyminiszter a katasztrófavédelmen keresztül igyekeztek segíteni. A katasztrófavédelem, a tűzoltóság, a rendőrség – gyakorlatilag mindenki itt volt. Csak ez már a víz ittléte után...

---

³⁰⁷ 2010. június 3. A város 90 %-a víz alá került.

Rengetegen segítettek a kitelepítéseknél is. Mert természetesen kitelepítések voltak, de ez csak akkor, amikor már a víz borította a várost. Alapvetően az volt a gond, hogy a Miskolc és Felsőzsolca város közötti árterületet, amelyen át évszázadokon keresztül szépen elment a víz a Sajóba, az autópályával elzárták a folyótól. Sem átereszt, sem hidat nem építettek hozzá. Ezeket most az Illés államtitkárok próbálják pótolni valahogy, de ez már a jövő zenéje. Mindezt tetézte, hogy az autópálya és a Miskolc felőli részen feltöltötték az árterületet. 11 millió köbméter földdel! Utólagos becslések szerint a várost elárasztó víz 5,9 millió köbméternyi volt. Löttyögött volna az árterületben ez a vízmennyiség. Elkezdtek híresztelni, hogy mert az Auchan! Hát az Auchan-nek sok köze nem volt ehhez. Az árterület feltöltését és az autópálya nem megfelelő kivitelezését lehet okolni. Mert az autópálya gátolta, megakadályozta, hogy a Sajóig eljusson a víz. Ezért az történt, hogy víz eljött az autópályáig innen visszacsapódott, és rátört a településre.

Az emberi vonatkozása ennek az árvíznek nagyon érdekes. Nem is a pánik uralkodott először. Először még a védekezésre koncentrált mindenki! Amióta itt élek – 30 éve – ennél az árvíznél tapasztaltam a legnagyobb összetartást. Nem számított ki, hogyan, merre, meddig. Volt aki lapátolt, aki a zsákokat fogta, aki a zsákokat húzta, aki a már kész homokzsákokat vitte. Itt egy hősiesség, összehangolt lakossági védekezés folyt. Cigány, magyar, nem számított itt semmi. Még gyerek is húzta a vízben a homokzsákokat, hogy oda vigye, ahol szükség volt rá. Azt mondhatom, hogy egy soha nem látott összefogás valósult meg. A Sajó vize 1,5 m-rel alacsonyabban tetőzött, mint a gáton belül a város oldalán. Az egyik vállalkozó berágott, nekiment a gátnak egy rakodógéppel, és reggelre lement a víz. Aztán őt meg feljelentették az Ügyészségen, hogy hozzányúlt a gáthoz. Nagyon nagy volt az összefogás addig, amíg a víz itt volt. Utána kezdett lazulni. Aztán jöttek az adományok, és attól fogva már ember embernek farkasa volt. Röviden és tömören ennyi. Az adományokat, hogy ki a "jóisten" kapta, azt nem tudom, de mindenki azt mondja, hogy ő semmit nem kapott. Közben aztán kiderülnek dolgok, hogy hát dehogynem kapott. Így volt a biztosítóval is. Ugyanannak a biztosítónak az embere az egyik lakásba ennyit fizetett, a másik lakásba annyit fizetett. A biztosítók munkájával is volt némi kivetni való. Még a jelen pillanatban is van, hogy nem fizettek biztosítást, és ezért lemaradtak az állami kártételről és nem tudtak építkezni. A lakosság elégedetlen, természetesen. Én nem vagyok semmilyen pártnak a tagja, itt nincs pártoskodás. Vegye tudomásul mindenki, hogy Felsőzsolcáért kell dolgozni.

Azon kívül, hogy az állam teljesítette a feladatát, a különböző segélyezési szervezetek valóban itt voltak, dolgoztak, segítettek. Ez megint hozzátartozik. A Vöröskereszt jelenleg is működik, a Katolikus Karitás jelenleg is dolgozik a településen, az Ökumenikus Szervezet hozott segínyt, sőt a

miniszterelnökünk felesége is itt volt egy alkalommal az árvíz alatt, itt volt a köztársasági elnök. A Máltai Szeretetszolgálat nagyon sokat segített. Az állam által épített házakat bebútorozta. A Vöröskereszt most Felsőzsolca várossal a meglévő pénzből megpróbálnak valamilyen formában segíteni a problémás házaknál. Az a baj, hogy jelen pillanatban is 4 vagy 5 olyan ház van, amelyek már lakhatatlanok. Erre már semmiféle állami garancia nincs. Ezek az emberek nem tudnak hova menni. Pillanatnyilag a tornateremben vagy a tornaterem melletti faházban helyeztünk el 11 tagú családot. És erre nincs semmilyen intézkedés. Annyi van, hogy az összehívások, eligazítások napi szinten történnek a Katasztrófavédelmi Hivatalnál. Ott feltettem a kérdésem, hogy mi lesz ezekkel az épületekkel?! Azt mondta a megyei vezető, hogy mindenképp jelezzük neki, ő kiküldi a saját statikusait, embereit, felméri, lefényképezik és küldik a Belügyminisztériumnak. De erre ő nem tud mit mondani, hogy kérvényüknek mi lesz a sorsa. Ugyanakkor ott van az 1800–1900 ház, ami sérült. Azokat az emberek jórészt saját erejükből rendbe hozták. Amelyik nem volt kiszáradva rendesen, abban jön le a vakolat újra, a falak penészednek. Tehát rengeteg gond van. Ezek az emberek 10.000 Ft gyorssegélyt kaptak akkor júniusban. Semmi többet, csak a segélyszervezetektől kaptak segítséget építőanyag formájában vagy pl. vásárlási utalványban. Az ország nem láthatja, hogy az emberek mennyire elszegényedtek abban, hogy azt az 1800–1900 házat ismét lakhatóvá tegyék. Ráköltötték a meglévő kis pénzüket is. Akik nem tudták otthonukat rendbe hozni, azoknak segít a Karitás. A Karitás több, mint 500 házat felújított, és azt nagyon korrekten csinálták, mert eljöttek, felmérték a kárt, hozták az építőanyagot, hozták a munkásaikat. Sőt, tegnap ők osztottak fát azoknak a lakásoknak, ahol ők dolgoztak. Nem egyszerű dolog ez. Az itt élőket lelkiileg is keményen megviselte a tragédia. Én úgy fogalmaztam, hogy Felsőzsolcán keresztény emberek laknak, akik lehet, hogy valamikor meg fogják bocsátani a vezetésnek, hogy nem figyelmeztették őket a veszélyre, de ezt az egész szörnyűséget nem fogják elfelejteni. Ez még a gyerekeinkre, unokáinkra is hatással lesz, mesélni fogják. Ráadásul én is azzal jöttem haza, hogy este 6 órakor a kopjafánál emlékezünk Trianonra. Hát ott már derékig érő víz volt. Nem tudtunk ünnepelni. Most Zsolca elárasztása egybeesik Trianon emlékével.

Az állami jóvátétellel, illetve az újjáépítés segítségével 74 ház újjáépült, 64-en vásároltak másikat. Voltak egy páran, akik a saját hibájukból kimaradtak ebből az állami intézkedésből. A lényeg az, hogy a kormány végül is eleget tett ígéretének, és november első hetére át lettek adva a házak. A karácsonyt mindenki a saját otthonában töltötte. Ugyanakkor intézkedések történtek arra, hogy többé hasonló tragédia ne fordulhasson elő. Megkezdődött a Kis-Sajó kotrása és a várost védő új töltés építése, aminek a határideje március 31. Így remény van arra, hogy a tavaszi hóolvadás okozta áradást már különösebb aggodalom nélkül éli meg a település. Ez nagyon nagy dolog lesz

s számunkra. A gát elkészülésének örömeire megpróbálunk jövőre egy emlékművet emelni. Végre nem fenyegeti településünket többé a víz!

91. kép: Újjáépítés

A Tiszaroffi árapasztó „főpróbája”

2010. június 10-én gátszakadással fenyegető árvízi helyzetben megnyitották a közel Velencei tó alapterületű (22,8 négyzetkilométer) és 97 millió köbméter víz befogadására alkalmas tiszaroffi árapasztó tározót. A rendkívül magas árhullám – olvasható az Országos Vízügyi Igazgatóság közleményében – gátszakadással fenyegetett, de egyéb források úgy tudták, hogy Szolnokot is veszélyeztette. A tározó megnyitása egyben főpróbája is volt a jövő árvédelmi koncepciójának. A hivatalos közlemények szerint a műtárgy jól vizsgázott. Megnyitását azonban komoly mérlegelés előzte meg. A kockázat és nagy költségvonzata miatt mindig is súlyos dilemmát fog jelenteni a döntéshozóknak. A Szolnoki Vízügyi Igazgatóság helyzetelemzése ezt jól érzékelteti:

Érvek a megnyitás mellett:

- Az előrejelzett Kisköre alsó tetőző vízszint mintegy 40 km hosszban megközelíti, ebből közel 12 km-en eléri, vagy meghaladja a töltéskorona szintjét. Az átlag 5 m-es magasságú töltések esetében az a tény, hogy ilyen magasságú vízszintek előfordulnak, már önmagában is kiemelten kockázatos minőségű, ezért ennek megelőzésére minden eszközt igénybe kell venni.
- A kiskörei vízhozamgörbe jellemzői eltérnek a megszokottól, gyakorlatilag a hurokgörbe

apadó ágára került az áradó ág, ami mintegy egy méterrel magasabb vízállást jelent az ennél a vízállásnál szokotthoz képest. A vízhozam még nem tetőzött, pedig a vízállás már 981 cm, ami 932 cm-es MÁSZ felett van jelentősen. Emiatt a 1005 cm középértékű Kisköre-alsói előrejelzés reális.

- A fentebb említett magassági hiányok a Tiszaroffi tározó környezetére is jellemzőek, így biztonsággal állítható, hogy a tározó árvízcsúcs-csökkentő hatása épp abban a térségben a legmarkánsabb, ahol arra a legnagyobb szükség van.
- Az előrejelzett tetőző vízszint megközelíti az LNV szintjét. 2000-ben és 2006-ban már bőséges tapasztalatot szereztünk az ilyen nagyságú árhullámok kezeléséről, és erre most is felkészültünk. A tapasztalat azt mondatja, hogy vannak eszközeink a sikeres védekezéshez, így még akkor is marad beavatkozási lehetőség, ha a tározó megnyitásának hatása elmarad az elvárttól. (a magassági hiányok megszüntetése folyamatban van)
- A zagyvai árvízi tározók árvízi üzeme terén már rendelkezünk elegendő tapasztalattal, a tiszai árvízcsúcs-csökkentés azonban ettől lényegesen eltér. Tapasztalat szerzés céljából a jelenlegi szituáció kiváló alkalom, tekintve, hogy a tározó nyitás indokolt és hasznos, a védelmi helyzet azonban még nem kritikus.
- A megnyitásnak társadalmi vonatkozásai is vannak: a helyi közvélemény – fogalmazhatnánk úgy is –, szinte elvárja, hogyha a szakma egyszer megépítette a tározót, használja is abban az esetben, ha ez indokolt.

Érvek a megnyitás ellen:

- A hosszútávú meteorológiai előrejelzések még a jelenlegi árhullám aktív időszakára jelentős csapadék tevékenységet valószínűsítene. Ilyen helyzetben elkerülhetetlen annak mérlegelése, hogy a jelenlegi a legmegfelelőbb pillanat-e az üzembe helyezésre, vagy már a közeljövőben előállhat olyan hidrometeorológiai helyzet, amely a jelenleginél jobban indokolná a tározó üzembe helyezését.
- Az árhullámban levonuló víztömeghez képest a kevesebb mint 100 millió m³ tározókapacitás meglehetősen szűk mozgásteret jelent, látni kell azonban azt is, hogy nincs több ilyen eszközünk, vagyis azzal kell számolnunk, hogyha most feltöltjük a tározót, elhasználjuk egyetlen árvízcsúcs csökkentő lehetőségünket, és egy esetleges ráfutó árhullámig ezt a kapacitást nem is tudjuk teljesen helyre állítani.
- A VTT a Közép-Tisza-vidéken 1 milliárd m³ tározókapacitásban jelöli meg az árvízcsúcs csökkentés optimális eszközét. A roffi tározó ennek töredékét tudja, ezért a számított hatásait

is fenntartásokkal kell kezelnünk.

- A tározó üzembe helyezése közgazdasági kérdést is felvet, az előtött területet ért kár kb. 400 millió Ft, az elért haszon viszont nehezen számszerűsíthető.”³⁰⁸

A veszélyhelyzetben a tározó működéséért felelős védelemvezető azonban nem várhat a döntésre. Meg kell tennie az előkészületeket a zsilipkapuk azonnali felnyitására. Ezt két ütemben végzik.³⁰⁹

Főbb feladatok:

I. ütemben (2010. június 8–9.)

- műtárgyak bejárása, ellenőrzése, állapot felmérése;
- energia ellátás ellenőrzése;
- tiszabői transzformátor-állomás felkészítése a biztonságos üzemre;
- vízszintmérő rendszer, táblanyitás mérők ellenőrzése;
- telekommunikációs kapcsolat, adatátvitel ellenőrzése;
- tartalék energiaellátó berendezés biztosítása az É-i és D-i műtárgyakhoz (2 db 40 KW-os aggregátor helyszínre szállítása az MBSZ-től, majd üzembe helyezése, továbbá két készlet aggregátor csatlakozó kábel gyártása);
- térvilágítás kiépítése mind az öt műtárgyhoz;
- valamennyi műtárgy főelzáró és mozgató berendezéseinek ellenőrzése, előkészítése;
- a tározó műtárgyainak zárása (S1, S2, Z1);
- mobilszivattyúk kitelepítése és üzembe helyezése (S1, S2);
- ideiglenes, mobil átjáró elemek gyártása a szivattyúk nyomócsöveihez (S1, S2, SZ1);
- üzemvitelhez szükséges konténerek és mobil WC-k telepítése öt helyszínre;
- személyzet értesítése, készségbe helyezése;
- érintettek előzetes tájékoztatása, kiértékelése, hogy a tározó igénybevételenek vizsgálata folyamatban van.

II. ütemben, elrendelés esetén:

- hullámverés elleni védelem kiépítéséhez az előkészületek megtétele;
- a tározó kiürítése érdekében az érintettek tájékoztatása, a kivonulás előkészítése;
- a tározó feljáró-átjáró rampáinál (13 db) a lezárás előkészítése, az őrzés-védelem

---

³⁰⁸ Lovas Attila igazgató, védelemvezető.

³⁰⁹ Fejes Lőrinc, a tározó üzemeléséért felelős szakaszmérnök. Felhasznált előadásának címe: „A Tiszaroffi árvízvédelmi tározó ideiglenes üzemelési szabályzata és az eltelt időszak üzemelési tapasztalatai”.

megszervezésének előkészítése tiltótáblák kihelyezésével;

- a tározó területének ellenőrzése, bejárása, értékállapot rögzítés, légifotó-tevékenységek előkészítése.

Időszükséglet:

I. ütem: 2 nap (egyres feladatoknál + 2 napos anyagbeszerzés figyelembevételével).

II. ütem: 1 nap.

Becsült költségek:

- Az előkészítéshez szükséges feladatok végrehajtásának becsült bruttó költsége: 4.000 e Ft
- Hullámverés elleni védelem kiépítése 40.000 e Ft
- Jelenlegi vizsgálatok költsége: 85 e Ft/nap
- Az üzembe helyezés és üzemelés alatti további költségek 500 e Ft/nap
- Igénybevétel esetén a tározó területének tulajdonosai számára becsült kártalanítás összege: 400 millió Ft.”

Zárszó

Könyvünk költségkimutatással zárul. Talán nem is véletlenül. A 18. századtól kezdődően a Tisza-völgy gazdasági fejlődését – miként lépten-nyomon ebbe botlottunk –, két tényező határozta meg alapvetően. Az egyik az egyre pusztítóbb árvizek, a másik pedig az árvizek megfékezésére fordított vagy fordítható összegek. Az árvíz-témát, mint a beavatkozásokhoz ösztönző tényezőt, szinte csak érintettük. Inkább a rájuk adott válaszokkal foglalkoztunk. A pénzügyekhez is csak az első Tisza-szabályozásnál mertünk nyúlni, mivel a mai nagy beruházások esetében még nincs meg a megfelelő történelmi távlat.

A Tisza és mellékfolyóinak szabályozását tárgyaló nagyszerű művekkel sem kívántunk versenybe szállni.³¹⁰ Inkább arra törekedtünk, hogy a nagy vízi munkálatoknak a Tisza-völgygel foglalkozó monográfiákban meg nem jelenő vonatkozásait az átlag magyar embernek számára közelebb hozzuk. Míg könyvünk elfogulatlan Olvasója a múlttal ismerkedik, nyilvánvalóvá válik számára, hogy a 19. századi folyószabályozási munkákat a természet kényszere alatt hajtották végre, és ugyanez történik a jelenben is. Az az út, amelyet eleink megjártak, az egyetlen volt. Arról ugyan lehet vitatkozni, hogy azon az úton nem szekérrel, hanem gépkocsival kellett volna-e haladni, de ezek a kérdésfeltevések történelmietlenek. Ha ma azt mondja valaki, hogy a Tisza-szabályozás elhibázott volt, az annyi, mintha azt mondaná: elhibázott volt talicskával és nem dömperral építeni a töltéseket. A múlt helyes ismerete, amelyre a könyv olvasása közben szert tehetünk, segít megérteni, miért nincs más út a jelen árvizeinek kezelésére sem, mint a meglévő töltések karbantartása, és vésztározók építése. A Tisza-völgy szebb jövőjének építése útján ma ez első és legfontosabb lépés. Természetesen ismét megjelenik az ősi gond: kevés a pénz vagy nem őszinte a politikai szféra akarata. Ma, 2011-ben – ami a szándékot illeti –, optimisták lehetünk. A jelen kormányzat már egyszer bizonyította (2001–2002), hogy a Tisza-völgy gondját – miként Széchenyi hajdan – komolyan föl vállalja. A 2010. évi árvíz pusztításait követő újjáépítések – a válságos gazdasági helyzet ellenére – a tervezett tározók építésének folytatása ezt ékesen bizonyítják. Tudjuk azonban, hogy a Tisza-völgy nagy bajainak az árvíz csak az egyike. Az aszályok mérséklésére szolgáló öntözőcsatornák és a belvizek kártételeit csökkentő árkok megépítésének gondja egyidejű az árvízgondokkal, és közel olyan súlyosak. Orvoslásukat már Széchenyi István is tervbe vette. „A Tiszavölgy szabályozásának fogalmába nemcsak a Tiszának, hanem a vele közvetett vagy közvetlen kapcsolatban levő folyók és általuk okozott mocsárok és kiöntések rendezését, korlátozását,

³¹⁰ Lászlóffy Woldemár: A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a Tiszai vízrendszerben. Budapest, 1982.; Dóka Klára: A Körös és Berettyó vízrendszer szabályozása a 18–19. században. Gyula, 1997.; A vízgazdálkodás fejlődése. Felelős szerkesztő: Nagy László; A magyar vízszabályozás története. Budapest, 1973.

illetőleg lecsapolását, nemkülönben az egész tiszavölgyi vízszerkezetnek bárminémű hasznosítását is belefoglaljuk.” Ezek a gondolatok ma is irányt adók lehetnek. A „földárjának”, azaz a belvizeknek a megfékezését és az Alföldnek ma még csak a távoli jövő horizontján sejlő öntözését a VTT szerves részének kell tekinteni. Hatalmas és talán nemcsak egy emberöltőt igénylő feladat. Talán éppen erre gondolt Széchenyi, amikor a Tisza-szabályozás körüli eszméit papírra vetette: „Ne várjunk rövid idő alatt nagy előmeneteleket, s csak Istenért ne higgyünk azoknak, kik rövid idő és csekély fáradság után óriásiakat ígérnek!”³¹¹

---

³¹¹ Széchenyi István: Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetően. Pest, 1846.

FÜGGELÉK

i.

Földrajzi leírások Magyarországon 1600–1750

A népvándorlásig Európában a műveltség mértékét a filozófiában és a nyelvek ismeretében mérték. Aki ismerte Platón és Arisztotelész gondolatait, valamint a latin és a görög nyelvet és irodalmat, tudósnak csak azt nevezték. Aztán jöttek a barbárok, és elpusztították a tudományokat őrző könyvtárak és könyvek nagy részét. Ezt sokáig nem heverte ki Európa.

Nemcsak a barbárok pusztításai nehezítették azonban a természettudományos gondolkodás előre törését. A Biblia szó szerinti magyarázatára felépült, megmerevedett vallásos világkép legalább ilyen erős gátként tornyosult azok elé, akik a fizika, kémia vagy geográfia terén új gondolatoknak, eszméknek szerettek volna kaput nyitni.

Európa gondolkodásában a változást elindító jótékony hatás a kereszténységet fenyegető, hódító, Ibériai félszigeti szaracénoktól indult. Filozófusaik és matematikusaik – Averroes, Avicenna –, majd geográfusaik hatása észrevétlenül erjesztette a keresztény világképet is. A geográfia terén például Al-Idriszi ezüstlemezbe vésett világtérképe³¹² biztosan hatással volt az első európai világtérképekre. Csillagászati tudásuk és eszközeik³¹³ pedig, amelyek a keresztény világban is ismertté váltak, lehetővé tették a nagy világtengereken és az égbolton való tájékozódást, ami azt eredményezte, hogy Európa hajósai egyre távolabb merészkedtek a partoktól.³¹⁴

Aztán következett a hajós népek versengése ismeretlen földrészekért. Spanyolország, Portugália, Hollandia és Anglia a fölfedezések lázában élt. Földrajzi leírások és térképek születtek, amelyeket sokszor nagy kincsként titokban tartottak az uralkodók. Volt is rá okuk! A bennük foglalt ismeretek gazdagságot és hatalmat jelenthettek számukra.

A *katonák* is egyre inkább fölfedezték a geográfia jelentőségét. A pontos térképeket, valamint a számukra fontos területek sajátosságaira is kiterjedő gondos leírásokat az egyre nagyobb

---

³¹² Al-Idriszi (1099–1166) arab és normann utazók beszámolóit alapján készítette az akkor ismert világról 1154-ben. OSZK Térképtár TA 3262.10.

³¹³ Iránytű, kvadráns.

³¹⁴ Andreas Cellarius (Keller vagy Kellner) 1660-ban adta ki 13 lapból álló égi atlaszát: „Harmonia Macrocosmica seu Atlas Universalis et Novus / Coeli Stellati Christiani Haemisphaerium Prius / Haemisphaerium Scenographicum Australe Coeli Stellati et Terrae / Scenographia Compagis Mundanae Brahea / Typus Aspectuum, Oppositionum et Coniunctionum etc in Planetis / Haemisphaerium Orbis Antiqui cum Zonis Circulis et Situ Populorum Diverso / Situs Terrae, Circulis Coelestibus circundatae / Orbium Planetarum Terram Complectentium Scenographia / Corporum Coelestium Magnitudines / Haemisphaerium Stellatum Boreale Antiquum / Planisphaerium Arateum sive Compages Orbium Mundanorum ex Hypothesi Aratea in Plano Expressa / Planisphaerium Ptolemaicum sive Machina Orbium Mundi ex Hypothesi Ptolemaica in Plano Disposita / Haemisphaerium Stellatum Australe Antiquum.”

létszámú hadseregek nehezen nélkülözték.

A növekvő közbiztonság magával hozta a jobb módú, világot látni vágyó *polgárok* utazási kedvét. Nekik is szükségük volt a geográfiai ismeretekre és térképekre.

A XVII. században leginkább még csak azok utaztak azonban, akik erre rákényszerültek: kereskedők, kutatók, diákok, tanoncok, hivatalnokok. Elsősorban rájuk számíthatott a magyar *Fröhlich* Dávid, amikor az 1640-es évek táján megírta a geográfia tudományának velejét nyújtó „*Medulla*”-ját³¹⁵ és a vándoroknak, utazóknak szánt hasznos ismereteket tartalmazó könyvét, a „*Bibliotheca*”-t. Ezen utóbbit 110 kérdéssel kezdi.³¹⁶ Néhányat közülük megemlítek:

„Kik alkalmasak utazásra?

Milyen haszonnal jár az utazás – nemesek, hivatalnokok, diákok, tudósok számára?

Kényszerítheti-e a külföldi tanulmányútra küldött fiú az apját, hogy költségeit fedezze?

Megteheti-e az apa, hogy a külföldi egyetemre küldött fiát szülői önkényből hazahívja?

Hogyan öltözködjön az, aki útra kel?

Hogyan helyezze el holmiját a fogadóban?

Hogyan kúrálhatja magát könnyebb betegségek esetén, mint pl. a megfázás, orrvérzés, hasfájás, fáradtság?

Különböző helyzetekben hogyan kell viselkedni (magántanárokkal, öregekkel, hölgyekkel, diákokkal [...] szemben)?

Hogyan keljen át a folyón az utas, amikor az nincs befagyva, és hogyan, amikor az be van fagyva?“

Medulla-ját egy általános és egy speciális részre osztotta. XII fejezetben mutatja be Európát, Ázsiát, Afrikát és Amerikát. *Magyarországot* Felső- és Alsó-Magyarországra bontva tárgyalja. Úttörő munkája nincs hibák híján – miként Bél Mátyás mondja –, de nagy szerepe volt abban, hogy felkeltette a magyar nemesség érdeklődését a földrajzi ismeretek és a térképek iránt³¹⁷. Ennek egyik eredménye volt, hogy a nemesek ebédlőinek, szalonjainak, fürdőinek falán megjelentek a szép színes térképek.

Fröhlich Dávidnak avatott követője nem akadt. Ennek okát nem csak a politikai-gazdasági körülményekben – gondolok itt elsősorban a török idők bajaira – kell keresnünk. A társadalom nem ismerte még fel nálunk a geográfia tudományának hasznosságát és szükségességét, miként más természettudományokat sem oktattak iskoláinkban, ahol még mindig a „humaniorák” uralták a

³¹⁵ *Medulla geographiae practicae*. Bártfa, 1639. (A könyv címe magyarul szó szerint: A gyakorlati geográfia foglalatja; medulla = valaminek a veleje, legjava, lelke, jelentősége).

³¹⁶ *Bibliotheca, seu Gynosura Peregrinantium, hoc est Viatorum*. Ulm, 1643–44.

³¹⁷ Tomka-Szászky János: *Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam c.* munkájának előszava. A tanulmány kiválóan foglalja össze az előzményeket, amelyek segítenek Timon Sámuel munkáját helyesen értékelni.

terepet. Bél Mátyást idézem ismét: „Csak ámulni lehet azon, hogy midőn egész nemzetek és azok fejedelmei, valamint tudós férfiak mind a jelesebb régi geográfusok munkáit kiadták, mind pedig az újabbak kutatásait még alaposabb és pontosabb megfigyelésekkel kiegészítve napfényre hozták úgy, hogy minden tele van a geográfusok írásaival: az iskolák – legyenek azok nyilvános vagy magán iskolák – tanulmányaiknak semmi hasznát sem látják. Ostobaság volna azt gondolni, hogy az iskola igazgatói és a tanárok szándékosan rendezik így, vagy hogy mindez kárhozatos irigységük következménye, attól félvén, hogy kiderül, a fiatalok többet tudnak, mint ameddig az idősebbek ismeretei jelenleg terjednek. Tényleg nem szükséges ezen a nagyon méltatlan jelenség mögött másféle bűnököt keresni, mint a korlátoltságot; amit mi a legenyhébb jelzővel illetve is gáztettnek nevezünk, amely az oly hasznos és érdekes tudomány elől az utakat elzárta, a kapukat eltorlaszolta. Ennek a kornak a tanárai nagyon meg voltak elégedve, ha tanítványaikat a grammatika ösvényein nagy ügyvel-bajjal elterelgették, majd azt hitték, hogy akár szónokokként, netalántán filozófusokként is megállják helyüket, ha a latin költeményeket jól-rosszul eldadogják: a történelemtől és a geográfiáról pedig félelmetesen keveset tudnak.”³¹⁸

Ugyanakkor feltűnő, hogy a XVII. században egyre-másra jelentek meg a Magyar Királyságot ábrázoló térképek: német, holland, francia, angol kiadók egymással szinte versengve nyomták a szebbnél szebb, de – egy kevés túlzással fogalmazva – a rosszabbnál rosszabb Magyarország-térképeket. Az érdeklődésnek és a térképek gyenge minőségének egy és ugyanaz volt az oka: a Bécs felől Európát fenyegető török jelenlét. Sok nyugati zsoldos megfordult az országban, akik a háborús kalandot túlélve hazájukban színes történeteket meséltek a tudósok elől elrejtett világunkról. Tehették ezt bátran, hiszen nem nagyon merészkedtek erre a környékre az akadémiák kíváncsi tagjai. Így maradt számukra Magyarország egészen a XVII. század végéig *terra incognita*. Különösen kartográfiai szempontból volt az ország fehér folt. A XVIII. század térképrajzolói között nem akadt egy sem, aki friss adatokkal szolgált volna. Elég, ha egy pillantást vetünk Luigi Ferdinando Marsiglinek³¹⁹ az Orsova alatti Duna-szelvényrajzaira: a korábbi szakaszokhoz viszonyítva – ahol városok, falvak és gyönyörűen megrajzolt partvidék kísérte a folyót –, a térképek siralmasan elszegényedtek, lepusztult róluk az élet.³²⁰ Hajón utaztában még ő, a törökök által megbecsült diplomata is életével játszott, amikor lopva készítette a vázlatokat, amelyek alapján

³¹⁸ Lásd: Függelék.

³¹⁹ Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) bolognai származású, a természettudományokban járatos, tudós gróf, aki 1682-ben a török ellen harcolni a császári seregbe jelentkezett, majd miután hőiesen végig harcolta a török felszabadító háborút (1683–1699), a karlócai békekötést követően osztrák részről a Határkijelölő Bizottság vezetője volt (1699–1701). A Kárpát-medence és a Duna földrajzát, vízrajzát növény és állatvilágát leíró hat kötetes műve sok száz illusztrációval és értékes Duna- valamint Kárpát-medence-térképekkel 1726-ban jelent meg Amszterdamban és Hágában.

³²⁰ Danubius Pannonico-Mysicus, Amszterdam – Hága, 1726., illetve Deák A. András: A Duna fölfedezése. Budapest, 2004.

később megrajzolták őket. Az állandó katonai fenyegetettség és a háborúk elegendő okot szolgáltatottak arra, hogy Európának ezeket a vidékeit még a XVII. század végére sem hódították meg a természettudományok. E tekintetben azonban még Bécsről, a Habsburg Birodalom fővárosáról is lesújtó véleményt fogalmaz meg George Ashe³²¹, a bécsi angol követ titkára E. Halley-hez³²², az ismert csillagászhoz Bécsből küldött levelében.³²³ A várost rendkívül *tudatlan helynek* ismerte meg: „rég és híres egyetemük dacára egyetlen egy matematikust sem találsz – írja –, és ha felállítanám teleszkópomat, az inkvizíció elé állítanának, akár egy varázslót. Hiába kutattam a hadsereg néhány mérnöktisztje után, hogy megnyerjem őket – kívánságodnak megfelelően –, készítsenek térképet az újonnan meghódított területekről, de semmi remény, hogy egyet is találok”.

Azt gondolhatná az ember, hogy a hadseregben másképpen volt, hiszen a szó szoros értelmében létük függött természettudományos ismereteiktől, különösen a több mint másfél évszázadig hadszínterré vált Magyar Királyság területének ismeretétől. Hát nem így volt.

Néhány hónap múlva Ashe találkozott azzal az emberrel, aki a törökök által megszállt terra incognita-ról elfogadható felvilágosítást tudott adni. Luigi Ferdinando Marsigliinak hívták.

L. F. Marsigli és a Kárpát-medence földrajza

Marsigli a török ellen harcolni érkezett a Kárpát-medencébe. Hadmérnökként és tudósként magával hozta Európa természettudományi ismereteinek legjavát. Kutatásainak a Royal Society elvárásai szabtak irányt. Nemcsak Európa folyófejedelmét igyekezett bemutatni, hanem a partjai mentén, vízgyűjtőjén elterülő „ismeretlen földrészt” is. Duna-monográfiájának címe – *A Duna magyarországi és szerbiai szakasza* – éppen ezért kissé félrevezető. Megfigyelései kiterjednek az egész Kárpát-medencére, amiben – talán ez természetes is –, primátust élveznek a geográfiai szempontok. Mivel pedig rá jellemző módon mindent láttatni akart, művében – ahol a tárgynak geográfiai vonatkozásai vannak – lépten-nyomon térképbe és helyszínrajzba botlunk. Nemcsak az első kötetben, ahol a folyót és vízrendszerét mutatja be, hanem a római régiségek, az ásványok és a vegyes megfigyelések kötetében is. Művében megjelent térképeinek újszerűségét az adja, hogy azok a helyszínen készített vázlatok, valamint az ország különböző pontjain – Budán, Egerben, Szolnokon, Szegeden, Titelnél, a Száva torkolatánál – végzett csillagászati helymeghatározások

³²¹ George Ashe ez idő tájt lord Paget bécsi követ titkára, a Royal Society, később a Dublin Philosophical Societynek is tagja. Minden bizonnyal az ő közvetítésével jutott el Marsiglihoz a Royal Society azon programja, amelyben a történelem, a geológia, a térképezés és a napmegfigyelések területéről várt a tudósoktól, utazóktól adatokat. Ily módon a Philosophical Transactions számára gyűjtöttek anyagot.

³²² Edmund Halley (Haggerston, 1656 – London, 1742) 1698–1699 között Afrika és Amerika partjai mentén földmágnesség méréseket végzett, és megalkotta az első mágneses deklináció-térképet. Több mint 20 üstökös pályáját számította ki, és feltalálta a Napnak Vénusz-átvonulási megfigyeléseken alapuló parallaxis-meghatározási módszerét. 1718-ban pedig az állócsillagok saját mozgását fedezte fel.

³²³ A levélhez – lelőhelye London, Royal Society, Early Letters – Anita McConnell közvetítésével jutottam.

alapján készültek.³²⁴ Leírásában pedig – akár a folyó mentén található kisebb-nagyobb településeket, akár pedig mellékfolyóit mutatja be –, a tudományos tárgyilagosság hangján szól. A Duna menti kisebb településeket például táblázatba illesztve sorolja fel, és hasonlóképpen teszi ezt a mellékfolyókkal is. Előfordul ugyan, hogy saját élményeit is beleszövi a leírásba – például, amikor a szigetközi mocsarak és folyóágak labirintusáról tesz említést, vagy a Kazán szoros függőleges sziklafalai között magának utat törő folyam erejét csodálja meg –, de a folyó az ő számára mindvégig természettudományos érdeklődésének objektív tárgya marad. Merőben más a Tisza leírójának, Timon Sámuelnak a szemlélete, de erről majd később szólunk.

-A jezsuiták és a geográfia

Körülbelül a fentiek jellemezték földrajzi ismereteinket és térképeinket a XVII–XVIII. század fordulóján.

A török kiűzését – a Karlócán 1699-ben megkötött békét – követően természetesen gyorsan változik a kép. Marsigli munkásságának köszönhetően jelentősen gyarapodott és finomult hazánknak a könyvekben és térképeken testet öltő geográfiai arculata.³²⁵ Az első olyan térkép, amely már magyar megrendelésre készült az országról, Marsigli térképészének, Johann Christoph Müllernek a munkája (1709). A kitűnő alkotást csaknem negyven év múlva még Mikoviny is érdemesnek találta arra, hogy – az általa elvégzett kiigazítások után – Tomka-Szászky János felhasználja.³²⁶

A Müller-féle térkép azt jelzi, hogy már a magyar rendekben jelen volt az igény egy jó országtérkép iránt. Ez a folyamat a XVII. század második felében kezdődött el. Magyarország egyre több iskolájában tettek kísérletet a geográfia oktatására. A lelkesedés azonban nem hozta meg kívánt gyümölcsét. Képzett tanárok és megfelelő tankönyvek híján elsorvadtak ezek a próbálkozások.

Áttörést a XVIII. század hajnala hozott, amikor is a *Jézus Társaság* iskoláiban kötelezővé tették a geográfia oktatását. Bél Mátyás, az evangélikus lelkész elismerő szavait idézem:

„Az idő tájt a Jézus Társaság tisztelendő atyái gazdag irodalmi munkásságot fejtettek ki, és sokat fáradoztak a szabad művészetek kibontakoztatásán, hogy ezt az elmaradott népet ifjúságának nevelése által felemeljék. ...A geográfiai tanulmányok megújulásáért a dicséret a jezsuita atyákat és azok gimnáziumait illeti.”³²⁷

A jezsuita szerzeteseket Oláh Miklós, esztergomi érsek hívta be Magyarországra 1561-ben,

³²⁴ Marsigli művében megjelent térképeket a nürnbergi Johann Christoph Müller (1673–1721) készítette (1696–1703).

³²⁵ Bél Mátyás (1684–1749) a tanuló ifjúság számára írt földrajzkönyvet: *Compendium Hungariae Geographicum* (Pozsony, 1713.); Mikoviny Sámuel (1700–1750) Európa-hírű térképészünk, aki kidolgozta a modern térképezés elméletét, és ezt a Magyarország vármegyéit ábrázoló térképein meg is valósította. Tomka-Szászky János (1700–1762) evangélikus lelkész és tanár, 1732-től Pozsonyban az evangélikus gimnáziumban Bél Mátyás mellett működött. Földrajzkönyve: *Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam*. Pozsony, 1748.

³²⁶ Független. Mikoviny ezen beavatkozásáról és közreműködéséről eddig nem tudott a szakirodalom.

³²⁷ Bél Mátyás, 14. l.j

hogy a katolikus egyháznak a reformáció térhódítása által meggyengült pozícióját javítsa, szorongatott egyházát védelmezze, és az ifjúságot katolikus szellemben tanítsa. Az ellenreformáció feladataira szerveződött és rendkívül céltudatos, mozgékony Társaság elsősorban az ifjúság formálása által igyekezett célt érni. A tudományok, amelyeket tanítottak, nevelésük legfőbb eszközeivé váltak. Elsősorban jó tanárok, igehirdetők, nagy hatású szónokok, eredményes térítők, nem pedig kiváló tudósok igyekeztek lenni. Tudományos irodalmi munkásságuknak azzal adtak önmaguk felé polgárjogot, hogy általa Isten dicsőségét – *solī Deo gloria*³²⁸, sietnek a könyv elején vagy végén valami módon kifejezni – és a rend tekintélyét növelik. Ennek a küldetésnek még egyéni ambícióikat is alávetették. Az Egyház katonáinak tekintették magukat. Nem véletlen, hogy könyveiket is sokszor név nélkül jelentették meg. Iskoláikban a legkiválóbb képzést nyújtották, hogy a társadalom elitje tőlük, az általuk képviselt eszméket képviselőktől kerüljön ki. Erre szövetkeztek, erre társultak. Éppen ezért nem is *ordo*-nak, azaz rendnek, hanem *societas*-nak, társaságnak nevezték magukat: S J – *Societas Jesu*, azaz Jézus Társasága. A „jezsuita” szóban tehát Jézus neve rejlik. Gondolkodásukban modernnek, a természettudományok felé nyitottak. Jellemző e tekintetben az, ahogyan egyik nagy tekintélyű tudósuk, Szentiványi Márton a tudományok és a hit vonatkozásában ír.³²⁹

A közel ötszáz oldalas könyvét tíz *Dissertatio* alkotja. Az első *Dissertatio*-ban³³⁰ felvilágosodott elmével vallja, hogy tudásunk mindig korhoz kötött, amit egy következő nemzedék vagy század meghalad. Nem helyes magatartás tehát bármely szerző tanítását vagy véleményét isteníteni, és megváltoztathatatatlannak tartani. Vonatkozik ez olyan szerzőkre is, mint a nagy tekintélyű egyháztanító, Szent Ágoston. Különösen érvényes mindez a természettudományok terén. Példát a kozmográfia területéről hoz, mégpedig a Bél Mátyás által is emlegetett antipodes³³¹ históriáját és a csillagászok tévedését, amikor azt állították, hogy a hét bolygón kívül több nem létezik, és hogy napfoltok sincsenek. „Gyűlnek tapasztalataink” – mondja –, „fejlődik a technika, és ezek új meglátásokhoz segítik az embert.”

A jezsuiták, mivel a tanítást és az ifjúság nevelését központi feladatuknak tekintették, gondoskodtak megfelelő tankönyvekről is. „Nem a tudósok, hanem a diákok hasznára szántuk művünket, hogy benne olyan utat mutassunk nekik, amelyen tudálékos terhek nélkül szabadon

---

³²⁸ Egyedül Istennek legyen dicsőség!

³²⁹ *Curiosa et selectoria variarum scientiarum miscellanea*. Kassa, Typis Academicis Societatis Jesu. 1745.

³³⁰ „*De scientiis in genere*” – A tudományokról általában.

³³¹ *Antipodes* = ellenlábások. Addig, amíg a Föld körülhajózása által be nem bizonyosodott, hogy a Föld gömbölyű, bibliai alapon üldözték azokat, akik azt vallották, hogy a Föld másik oldalán hozzánk viszonyítva fejjel lefelé, lábbal a miénkkel ellentétes irányban járnak az emberek. Bél Mátyás a Függelékben csatolt tanulmányában úgy látja, hogy ennek a földhözragadt szemléletnek is fontos szerepe volt abban, hogy a geográfia tudománya oly későn, csak a XVII. században kezdett felvirágozni. E tekintetben dicséretes Szentiványi Márton határozott, felvilágosult állásfoglalása.

futhatnak” – olvashatjuk egy jezsuita által névtelenül megjelentetett történelem tankönyvben.³³² Ezeket a tankönyveket latinul írták, hogy a több nyelvű Magyar Királyság egyik nemzetiségének gyermekét se zárják el az ismeretektől.³³³

Név nélkül jelent meg az a kiváló, három kiadást is megért tankönyv, amelynek címe magyarul: A földkerekség áttekintő földrajza.³³⁴

Hat részben írja le világunkat:

Európa – (XIV fejezetben Nyugat-Európa országaival foglalkozik.)

Európa reliqua- (Európa többi része. Ugyancsak XIV fejezetben Kelet-Európa és a Balkán országait írja le. Magyarország bemutatásával kezd – 26 oldalon). Majd következnek:

Ázsia / Afrika / Amerika / Ismeretlen földrészek.

Módszere: általa föltett kérdésekre válaszol. A kérdéseket a sor elején egy nagy Q-val³³⁵ jelöli. Hazánkat az alábbi kérdésekre válaszolva tárgyalja:

„Honnan származik neve? / Hol fekszik? / Mely folyók öntözik földjét? / Melyek a régi és az új Magyarország részei? / Mit kell tudni Nyugat-Magyarországról? / Mit kell tudni Dél-Magyarországról? / Mit kell tudni Kelet-Magyarországról? / Mit kell tudni Észak-Magyarországról? / Milyen sajátosságai vannak még Magyarországnak? (Ásványvizeit és arany-ezüst bányáit ismerteti.) / Mi a politikai státusza? / Milyen a föld termékenysége? Milyen vallásúak lakói?”

A 353 oldalas világleírást egy 51 oldalas névmutató zárja.

Anyagának didaktikus feldolgozása arra vall, hogy tanárember volt az ismeretlen szerző, az a tény pedig, hogy az egyes városok leírásánál megkülönböztetett figyelmet szentel az egyházi vonatkozásoknak – ezek között is a Jézus Társaság iskoláinak, gimnáziumainak és internátusainak –, arra utal, hogy jezsuita szerzetes, tehát Timon Sámuel rendtársa volt. Pozsonynál például megjegyzi, hogy „a Jézus Társaság nagy létszámú és kiváló gimnáziumában oktatják az ifjúságot. Nagyszombatnál: A Jézus Társaságnak tágas és kulturált kollégiuma van, hozzájuk tartozik az egyetem is, amelyben a vallási és humán tárgyak mellett egyházi és világi jogot tanítanak”.

Egy másik névtelen földrajztkönyvre is vessünk egy pillantást! Mindjárt a címe – *Compendium... pro gymnasiis societatis Jesu* – megmondja, hogy írója a jezsuita gimnazistáknak szánta.³³⁶ *Mivel a geográfia a történelem egyik szeme* – kezdi az előszót –, fontos, hogy a tanuló ifjúság kezébe kerüljön egy ilyen kalauz, amely segíti őket a tanulmányaik során felbukkanó

³³² *Rudimenta historica*. Nagyszombat, 1731.

³³³ Megjegyzendő, hogy Zágrábban a jezsuiták ugyancsak élen jártak a geográfia népszerűsítésében. Említésre méltó P. Pejacsevich Jakab *Veteris et novae Geographiae compendiosa congeries, seu Compendiosa expositio geographica; Europae, Asiae, Africae, Americaeque* c. munkája. Zágráb, 1714.

³³⁴ *Geographica globi terraeque synopsis*. Nagyszombat, 1735. (233 oldal). Megjelent 1745-ben és 1755-ben is.

³³⁵ *Questio* = kérdés.

³³⁶ *Rudimenta geographica, sive brevis, facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi, pro gymnasiis societatis Jesu*. Agriae, 1770. 81 oldal. Első kiadása 1731.

eseményeket *két szemükkel* is látni. Erre kiváló eszközül szolgálnak számukra a térképek. Ezek eredményes használatához azonban el kell sajátítaniuk az elemi földrajzi ismereteket, amelyeket az alábbiak szerint tárgyal:

„I. rész: A földgömb (fejezetei, szám szerint tizenhárom:)

A földgömb és annak részei / Az equator / A meridián / A horizont / A trópusok / A hosszúsági körök / A négy égtáj / A helyek hosszúsága és szélessége / A zónák / A különböző időzónák az év különböző időszakában / A klímák / A Nap pályájának hatásairól / A földgömb használata.

II. rész: A mappák vagyis a geográfiai térképek (fejezetei, ugyancsak tizenhárom:)

A földi planiszféra / A geográfiai térképekről általában / A különböző geográfiai mértékek / A földrajzi szakkifejezések / A földgömb felosztása / A vizek felosztása / Európa geográfiai térképe / Európa tíz nagyobb része / Európa nyolc kisebb része / Ázsia geográfiai térképe / Afrika geográfiai térképe / Amerika geográfiai térképe / Ismeretlen vidékek.”

Magyarországot a második rész VIII. fejezetének végén mutatja be. Tárgyalásának módszere didaktikailag megegyezik a fent ismertetett, 1735-ben megjelent *Geographica globi terraquee synopsis* című könyvével, vagyis kérdéseket tesz fel, amelyekre mindjárt meg is adja a választ. Magyarország esetében az ország fekvésére és felosztására (talajának és népének jellemzőire), valamint vallására ad tájékoztatást.

Bél Mátyás és köre

A XVIII. század húszas-harmincas éveiben a geográfia oktatása és elméleti művelése magyarországi felvirágzásának lehetünk tanúi, amit a Jézus Társaság atyái áldásos tevékenysége mellett Bél Mátyásnak és körének is köszönhetünk. Képbe foglalva a jelenséget: egy kettős törzsű, terebélyes fához lehetne hasonlítani, ahol a fa törzsét a jezsuita rend és Bél Mátyás képezik, a lombkoronát hordozó erős ágaikat pedig a jezsuita iskolák és – Bél Mátyás esetében a baráti köréhez tartozó – hogy csak a legjelentősebbeket említsük –, Mikoviny Sámuel, Fabricius Kovács János és Tomka-Szászky János képviselik.

Bél Mátyás Halléban végezte felsőbb iskoláit (1704–1707), ahol megismerkedett az itthon még csak a jezsuiták iskoláiban tanított tantárgyakkal: a történelemmel és a földrajzzal. Különösen Johann Hübnernek, a Németországban népszerűségnek örvendő, német nyelven írt munkája, a *Kurze Fragen aus der alten und neuen Geographie* c. könyve³³⁷ volt nagy hatással rá. Így, amikor 1707-ben hazatért, és Besztercebányán a gimnázium aligazgatója lett, az általa bevezetett új tantárgyak között helyet kapott a geográfia is. Ehhez tankönyvről is gondoskodott, amelyet ő maga írt: *Compendium* (1713). Javított, kissé átszerkesztett változatát, amelyet 1753-ban adtak ki,

³³⁷ Rövid (egyszerű) kérdések a régi és az új geográfia világából.

röviden bemutatom:

I. rész: *Magyarországról általánosságban.*

Első mondata: „Magyarország Európa legszebb országa.” Majd kifejti, miért dicsekednek a magyarok oly módon, hogy „Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita”, azaz: Magyarországon kívül nincsen élet, de ha van is élet, az silány élet.

Ezután az ország fekvését, a Kárpátok hegyeit, az arany és ezüstbányákban gazdag Felvidéket, a bortermő területeket és a máramarosi sóhegyeket említi, ahonnét a Tiszán juttatják el a sót az ország tartományaiba.

A Tiszántúlnak a mocsaras jellegét emeli ki: „Egyébként az egész Tiszántúl bővelkedik mocsárban, vízimadárban és vizeket kedvelő állatokban.” – Ezt követően a leghíresebb gyógyvizeket, majd a mérgező forrásokat sorolja fel. Végezetül Mikoviny pólusmagasság-méréseiből közöl az ország 12 városára vonatkozó adatokat (Pozsony, Selmec, Buda, Baja, Szeged, Belgrád...), és közli, mely szélességi és mely hosszúsági fokon helyezkedik el az ország.

Leírásai érdekesek, a tanulók számára nem megterhelőek, és igyekszik olyan mozzanatokat kiemelni, amelyek megmozgatják az ifjúság fantáziáját.

II. rész. *Speciális.*

Négy fejezetben mutatja be Magyarországot.³³⁸:

1. Dunán innen³³⁹; 2. Dunán túl; 3. Tiszán innen; 4. Tiszán túl;

A négy országrészt vármegyéi szerint tárgyalja. Ismerteti járásait, városaikat és nagyobb falvaikat. Bemutatásában a *történelem keveredik a geográfiával.*

Egy előkelő úr – talán gyermekei számára, akik nem tudtak megfelelően latinul –, felkérte őt, hogy német nyelven is írjon egy kis geográfiai tankönyvet. Így született meg a *Kurze Einleitung zur geographischen Kenntnis von Ungarn* című műve.³⁴⁰ Keletkezésének idejéről, és megírásának indítékáról ő maga ír Tomka-Szászky könyvéhez készült előszavában.

Bél Mátyás szükségesnek tartotta a *térképek* használatát a földrajz és történelem tanításánál, illetve tanulásánál. Nem tudom, hogy könyve első kiadásának volt-e térképmelléklete³⁴¹, de az 1762. évi kiadáshoz Fritsch Andrásnak 1753-ban rajzolt térképeit csatolták.³⁴²

Ennek a kis földrajzknönyvnek a számos kiadása jól érzékelteti népszerűségét.

³³⁸ 1723-ban a királyi decretum 31. articulusa döntött erről a négyes taglalásról. Korábban – pl. Fröhlich és feltehetően Bél M. is – Felső- és Alsó-Magyarországra osztva tárgyalja az ország földrajzát. A későbbiekben, Bél Mátyásnál a kiadók változtatták meg a taglalás rendjét az előírásoknak megfelelően.

³³⁹ Pozsony felől nézve beszéltek Dunán inneni és túli területekről.

³⁴⁰ Lásd: Függelék. Bél előszava Tomka-Szászky könyvéhez.

³⁴¹ Ezt sem az OSZK-ban, sem az Esztergomi Érseki Könyvtárban nem kaptam kézhez.

³⁴² A könyvet 1792-ben újranyomták. Ez a példány megtalálható a Duna Múzeumban: A 3761. A hozzá csatolt ugyanazon térképet – a dúc mérete egyértelműen mutatja –, újravesték. Az 1767. évi dúc mérete: 30,5×40 cm, míg az 1792. évié 33,5×43 cm.

Legjelentősebb műve azonban a híres *Notitia Hungariae Novae* – Az új Magyarország leírása. Ha összevetjük a vármegyék bemutatásánál követett szisztémáját a földrajzkönyvében alkalmazottal, nagy fokú egyezőséget tapasztalunk. Példaként említem a pár éve magyar fordításban is megjelent Esztergom vármegye leírását, ahol ugyancsak megtaláljuk az általános részt, a speciális részt; és az esztergomi érsekség rövid bemutatásával végzi itt is.³⁴³

A vármegyékhez a térképeket alapvetően a *Hungaria Nova megrajzolója*, Mikoviny Sámuel készítette,³⁴⁴ aki az *Epistola*, a *Monitio* és a *Monitum* kezdetű írásaiban a térképkészítés alapelveit, valamint a megyetérképek készítésekor követett módszereket fogalmazta meg.³⁴⁵

Az országfelmérés nagy munkájában természetesen segítői is voltak, akik közül tehetségben kiemelkedett *Fabricius Kovács János*,³⁴⁶ a közel félszáz térkép szerzője. *Az esztergomi érseket illető javaknak geographica-topographica descriptiója* (1736–1739), és történelmi témájú műve: *A Magyar Krónikának röviden lerajzolt sommája* (1742–1749) magyar nyelvezete miatt úttörő jelentőségűek. Geszt és Páldi határát bemutató térképe pedig valószínűleg a legkorábbi magyar nyelvű térkép. Mindezzel a magyar földrajzi nyelv megteremtőjét tisztelhetjük benne.³⁴⁷

Bél Mátyás szellemi köréhez tartozott még Tomka-Szászky János (1694–1762)³⁴⁸, aki a tanítás-tanulás megkönnyítésére megírta *Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam*³⁴⁹ című munkáját.³⁵⁰ Az I. rész a geográfiai alapismereteket és Európa földrajzát tartalmazza, míg a II. rész Ázsiát, Afrikát és Amerikát tárgyalja.³⁵¹

Nemcsak terjedelme – 830 oldal –, hanem tartalma és tárgyának feldolgozása is naggyá teszi. Pedagógiai szempontból fontosnak tartjuk a könyv elején található *Praecognita*-kat, azokat az ismereteket, amelyek a geográfia tanulmányozásánál hasznosak, esetleg nélkülözhetetlenek. Példaképpen lássunk néhányat:

A geográfia definíciója

A geográfia eredete és fejlődése

A geográfia segédtudományai – matematika, fizika, politika; szerzőket és szakkönyveket sorol fel, valamint atlaszokat, lexikonokat.

A földgömb ismerete – hosszúsági és szélességi körök

³⁴³ Bél Mátyás: Esztergom vármegye leírása. Esztergom, 2001. Ford. Deák A. András. Előszót írta: Szelestei N. László.

³⁴⁴ Deák Antal András: A Hungaria Nova megrajzolója... Budapest, 1987.

³⁴⁵ U. o.

³⁴⁶ Sem születésének, sem halálának pontos dátumát nem ismerjük.

³⁴⁷ Dávid Zoltán – T. Polóny Nóra: Az első magyar nyelvű leíró statisztika. Budapest, 1980. Házi sokszorosítás.

³⁴⁸ Folkusfalván [Folkušov], Túróc megyében született. Középiskoláit Zólyomban és Besztercebányán végezte, majd Pozsonyban a Liceumot látogatta. Diplomát Jénában szerzett. 1732-től a pozsonyi gimnáziumban tanított.

³⁴⁹ Bevezetés a Föld régi és új geográfiájába.

³⁵⁰ Bemutatása a jelen kiadvány Függelékében – Bél Mátyás írásában – található.

³⁵¹ Az 1777. évi kiadáshoz fértem hozzá. Megjelent: Pozsony és Kassa. Primási Könyvtár, Esztergom. 31.274. Térképmelléklet nélkül.

Helységek távolságai és a különböző népek

A földgömb és a földrajzi térképek használata – a szükséges csillagászati ismereteket is közli.

A föld fizikája – atmoszféra, felszín, vizek, források; a térképeken való eligazodás, távolságok kiszámítása, a földrajzi pozíció meghatározása.

Bél Mátyás biztatására elkészítette *Parvus Atlas Hungariae*³⁵² című munkáját. A 20 oldalas kis atlasz 1750–1751-ben jelent meg. Zeller Sebestyén metszette. A benne közzétettek közül választották azt a négy térképet, amelyek Bél 1753-ban kiadott *Compendium*-ában, miként fentebb láttuk, a négy országrészt mutatják.

Az Atlasz térképei között történelmi témájúakat is találunk – a magyarok őshazáját, a Kárpát-medencét a rómaiak idejében, illetve a honfoglalás eseményeit ábrázolót.

Bél, Mikoviny, Fabricius és Tomka-Szászky munkásságával a magyar geográfiai irodalom felzárkózott Európához, ahhoz az Európához, amelyben ez idő tájt virágkorát élte a térkép és atlaszkiadás, és fontos geográfiai munkák jelentek meg, mint amilyen a már említett Jo. Hübner: *Einleitung zu der neuen Geographie* (Nürnberg, 1724.); vagy a *Vollständige Geographie* (Hamburg, 1731.); Jo. Iacob Schatz: *Atlas Homannianus illustratus* (Isenaci [Eisenach], 1737); Christophorus Cellarius: *Geographia nova* (Jéna, 1731); Hieronymus Frezer: *Abriss der Geographie* (Halle, 1733); Abb. Langlet de Fresnoy: *Die kurz verfasste Kinder-Geographie* (Nürnberg, 1737); Jo. Iacob Schatz: *Erste Anfangsgründe der Geographie* (Nürnberg, 1742).³⁵³

Ebben a tudományos és szellemi környezetben született meg Timon Sámuel (1675–1736) Tiszája.

II.

Bél Mátyás előszava Tomka-Szászky János:

Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam című művéhez

Szeretettel üdvözli a tudós olvasót Bél Mátyás,
a Londoni, Berliini és Olmützi, valamint a Jénai Akadémia tagja

I.

Ha volt még egy olyan tudomány, amely a jelesebb tudományok újjászületését követően a különös céltudatossággal dolgozó, tehetséggel és tudással megáldott férfiak között későbbben honosodott

³⁵² Magyarország kis atlasza.

³⁵³ Az itt felsorolt műveket Tomka-Szászky ajánlja olvasója figyelmébe.

meg – miként akadt is sok és jelentős efféle –, a geográfiát minden bizonnyal ezek közé kell sorolni, amit egykönnyen senki sem tagadhat le; ezen kívül pedig ki ne tudná, hogy abban az időben milyen beállítottságú és műveltségű volt a tudományok embere. Ahol ugyanis a műveltség szeretete a mûzsákkal foglalkozók lelkében székhelyét egyszer elfoglalta, ott azok vagy maguktól, hajlamaiknak engedve, avagy érdekeik ösztönzésére, egyik vagy másik tudomány területén egyre inkább elmélyedtek. A bárdolatlanságokat pedig, amelyeket a tudatlanság hosszú századok semmittevése folyamán a latin nyelvbe belevitt, szégyellni kezdték. Ki tudná megmondani, hogy mennyi erőfeszítéssel és kitartással fáradtak pusztán azon, hogy az általuk kisajátított latin nyelvet, amire csak képességükből futotta, eredeti tisztaságában és eleganciájában vegyék át, és állítsák vissza. Ennek folytán számos, úgyszólván csodálatosan választékos férfiú Minerva kegyességéből olyan fokon művelte, hogy azt hitték, Cicerót és a legékesebben szóló régieket is utánozni tudják; így egészen napjainkig hasznos gyakorlattal, de a latin beszéd ezen édességeitől elcsábítva vagy megrontva, vétkesen odáig jutottak, hogy pusztán azt tekintették tudománynak, ami a szavak gyönyörűségével, a beszéd csiszoltságával, és az egész stílus régi jellegének visszaállításával foglalkozott. Mennyi szépet ajándékozott ugyanis Laurentios Vallas, Angelos Politianos, Petros Bembo, Carolos Sigonios és hozzájuk hasonlók ügyessége az irodalom világának. Bár nem mindenkinek, sem nem állandó és szüntelen meglévő vágya és foglalatossága volt ez, mégis voltak olyanok, akiket a görög irodalom szeretete annyira rabul ejtett és lelkesített, hogy éjt nappallá téve minden igyekezetük arra irányult, hogy a görögül írt pergameneket és kódexeket a portól megtisztítva újra életre keltsék; egyesek latinra fordították, mások kritikai jegyzetekkel látták el őket, kiérdemelvén az ítéletet:

Qui non graeca simul iungit documenta latinis,
Ille nequit docti, Nomen habere viri.³⁵⁴

Ugyanígy vélekedtek azok is, akik azt hangoztatták, hogy senki sem sorolható a tudósok közé, ha csak a görög irodalom műveit előbb el nem sajátította. Ebben a nyomorúságos helyzetben leledzett Capnio³⁵⁵ is, aki nem habozik X. Leó pápánál az Egyháznak tett legnagyobb szolgálatai között azt említeni, hogy ő honosította meg elsőként a görög nyelvet Németországban, valamint elsőként ő ajándékozta meg a világegyházat a héber beszédéről és művészetről írt tanulmányával, és hagyományozta azt Stephaniusra, Wolfiusra, Xylanderre és Crusiusra. Nem kevés azoknak a száma, akik ugyan Arisztotelész filozófiai módszerét kevésbé becsülik, de a zsidókat és azok Kabaláját,

³⁵⁴ Az, ki a görög iratokat nem veti mindjárt össze a latinokkal, / Nem méltó arra, hogy tudósnek nevezzék.

³⁵⁵ Az imakönyvének a végéhez csatolva a Kabaláról olvashatunk.

legalábbis annak hasonmását utánozzák, mások Platont követik. Biztosak abban, hogy akkor lesznek jó filozófusok, ha életük minden tetteben, elveikben az ő tanait követik. A filozófiában legkiválóbb képviselőjük: Joannes Picus, frankfurti herceg, Hermolaus Barbarus, velencei patrícius, az aquileiai pátriárka és a firenzei Marsilius Ficinus, a platoni filozófia követője. És ki tudná elszámlálni azokat a kiválóságokat, akik az idő tájt a tudományok művelésében ismertek lettek? A geográfiába azonban egyik sem ártotta magát, hacsak a dicséretre méltó Hermolaus Barbarust nem számítjuk, aki Pomponius Mela művét, amelyet VI. Sándor pápának ajánlott, kiadta.

II.

Ha a jelenség okát közelebbről és gondosabban megvizsgálod, számos súlyosabbnál súlyosabbat találsz. Elsőként azt említeném, hogy azokban a barbár századokban, amelyek hosszú ideig beárnyékolták a földkerekséget, szinte eltemették a geográfiát. A bajok akkor kezdődtek, amikor a barbárok Kr. u. az V. században távoli központjaikból fölkerekedtek. Európa legműveltebb területeit elpusztították, majd más és más módon, saját nyelvükön nevezték el azokat, kiforgatták neveiket, és kedvük szerint, ahogy jött, úgy írták le őket. Nehéz megmondani, legalábbis szomorú arra emlékezni, hogy annak idején, amikor valamennyi tudományterületen – különösen pedig a geográfia területén – minden pusztult: amikor nemcsak, hogy senki sem volt, aki a jelesebb tudományokkal foglalkozott volna – ne is mondjam: művelte volna –, a műveltséget őrző könyveket vagy elégették, vagy a pusztítás más módján adták át az enyészetnek. Azokban az iskolákban és kolostorokban pedig, amelyekben a régi műveltség emlékei a pusztítást túléltek, a geográfiáról mélyen hallgattak. Ez az állapot ezt követően kétszer öt évszázadig tartott, azaz az V. századtól a XV. századig. Egyedül Hispánia élte át szerencsésebben ezeket a nehéz időket, mivel bár a szaracénok kegyetlen és pusztító áradata elborítani látszott, a barbárok között a matematika és a geometria művelése továbbélt: mégpedig azért, hogy a királyok, a szaracénok kalifái részben ezeket a tudományágakat, részben pedig a geometria tanulmányozóit kedvelték, mivel azt a barbárok rendkívül nagyra tartották, megbecsülték és támogatták. A háborúk elcsendesedésével aztán – főként a matematika és a geometria tudományának művelése – Hispánia belsejéből kisugározva egész Európában meghonosodott. A tudósok II. Szilveszter pápa javára írnak³⁵⁶ ezen, a népek számára nagyon hasznos fejlődést, aminek magyarázatát, úgy tűnik, Platina adja életrajzában.³⁵⁷ Szilveszternek ez a kiváló cselekedete – bár sok haszna nem lett –, végtelen sok gyümölcsöt hozott volna azoknál, akik a matematikát és a geometriát nagyra tartották, ha az egyre

³⁵⁶ Többek között megtalálod Wilhelmus Mal...buriensisnél, *Az angolok cselekedetei*-ben, ahol ezt írja: „Szilveszter pápa volt az, aki a szaracénok abakusát Európába áthozta.”

³⁵⁷ Azt mondja ugyanis, hogy a firenzei kolostort elhagyva Hispániába ment, ahol a tudományokban olyan előmenetelt tett, hogy a tegnap még diák pillanatok alatt a professzorok sorába lépett.

befolyásosabb skolasztikusok gyógyíthatatlan betegsége már csírájában meg nem folytja. Így tehát megkapván Szilveszter által ezt az ösztönzést, a geográfia tudománya ezzel még nem vált elterjedtté. Nagyon-nagyon nehéz ugyanis az egykor rendkívül hasznos és megbecsült tudományokat régi fényükbe és méltóságukba visszaállítani.

III.

Itt tartott hát a geográfia ügye a barbároknak az egész művelt Európára kisugárzott hatása következtében, és elhárultak az akadályok azok elől, akik ezen tudományág művelésére vágytak. De tüstént fölmerült egy másik probléma, amely a gyávábbak és félénkebbek között, mint a századok rossz szelleme kísértette a geográfia tudományát. Az eretnokség gyanújába keveredett ugyanis mindaz, aki azt hitte és azt állította, hogy a Föld másik felén „ellenlábások” élnek, azaz hozzánk viszonyítva ellenkezően állnak és lábuk nyoma is ellenkezően áll.

Annak a kornak az emberei ugyanis sem a tudományokban, sem pedig a világról szerzett tapasztalatok alapján addig még nem jutottak, hogy a legkézenfekvőbb dolgokat is el tudták volna hinni, ha azok a közvéleménnyel és az érzésekkel ellenkeztek.

Ebben a kérdésben akkor az ellenlábasokról, amelyeket antichtonoknak³⁵⁸ is mondanak, ez volt a meggyőződés.

Természetesen a régi népeknek – áll ez a keresztényekre is –, az volt a szokása, hogy a csodák vagy a betegek képzelődése közé sorolták az antichtonok-ról alkotott véleményt. Ciceró az ellenlábasokról értekezvén annyira kétértelműen fogalmaz, hogy nehéz megállapítani, igaznak vagy nevetségesnek tartja-e a dolgot.³⁵⁹ Nem akarok tovább időzni nála, de így tudják ezt a filozófia történetének ismerői is. Nem kell elhallgatni, hogy az üres és ostoba vélekedés az ellenlábasokról annyira megülte a halandók lelkét, hogy még maguk a Szentatyák sem maradtak mentek tőle. Sőt, valamennyien azt vallják, hogy aki ezt gondolja, tévedésben leledzik, és a keresztény ügyre veszélyes. Nem tehetem, hogy néhány szentatyát meg ne említsek: elsősorban Szent Ágostont³⁶⁰, aki mind rendkívül nagy tudású, mind pedig szívós hitvitázó volt, azon a véleményen van, hogy a tudósok jobban tudják. Bátrabban foglal állást Lactantius.³⁶¹ Mit mondjunk azoknak, akik azt gondolják, hogy léteznek ellenlábasaink, azaz antipodesz. Mintha csak azt mondaná: locsogás, badarság az egész, és nem lenne elég szégyellnivalójuk, még esztelen badarságokat, vénasszonyos álmokat is koholnak. Nincs is min csodálkoznunk! Arról ugyanis, hogy a Föld gömbölyű, tudomásuk nem volt, és nagy belső elkötelezettséggel tagadták is azt, miként olvasható Antióchiai

³⁵⁸ A föld másik felén lakóknak.

³⁵⁹ Quaestion. Academ. Lib. IV. Cap. XXXIX. Olvasd hozzá a magyarázatokat.

³⁶⁰ De civitate Dei, Lib. XVI. Cap. IX.

³⁶¹ Institution. Lib. III. Cap. XXIV.

Theofilnál.³⁶² A keresztény tan tisztaságának megőrzése érdekében volt ez a fokozott éberség: nehogy a filozófusok téveszméiből és légváraiból vett tévedések elegyüljenek akár a vallásba, akár pedig a keresztény erkölcsök közé. Éppen ezért, minél képzetesebb és elkötelezettebb képviselője volt valaki a vallásnak, annál inkább elutasította a geográfia tudományát, mint olyant, amely tanulmányozóit és művelőit az „ellenlábások” elvetendő tévedésébe sodorja. Így aztán azt, ami tudomány volt, mégpedig régtől rendkívül hasznos és hasonlóképpen ártatlan, kárhóznak tartották, valamint tompa eszűnek bélyegezték azt, aki nem utasítja el, sőt elutasításához nem tapsol.

IV.

Ebből az átkos nyavalyából mindaddig nem tudunk kigyógyulni, amíg a Földet körülhajózó európaiak a Föld gömbölyűségét be nem bizonyították. Ekkor már ugyanis az ellenlábásokat tagadóknak és az azokkal szimpatizálóknak könnyebben ellent lehetett mondani. Továbbra is megmaradt azonban, a már nem olyan elítélő és a tudománnyal nem olyan ártatlanul indokolt méltatlankodás egészen a XV. század végéig és a XVI. század elejéig, amit többek között Galileo Galilei szomorú esete mutat, akit – mivel Tichon Brahe elméletét vallotta –, kegyetlenül börtönbe vetették, és addig nem engedték őt onnan ki, amíg nyilvánosan azt nem vallotta, hogy tévedett. Végül a geográfia fején akkor kezdett igazán felragyogni koronája, amikor a matematika és a geometria örök érvényű tételeikkel elkezdtek gazdagítani. Így, miként korábban a humán irodalomra, úgy a geográfiára is barátságosabb idők köszöntöttek, amikor Columbus Kristóf 1492-ben az új világot hajójával fölfedezte, és a firenzei Amerigo Vespucci a Molucken szigeteken kikötött, majd a nyugati óceánig hajózáván felfedezését ismertté tette, és egyben az új világot – szinte melleleg – fölfedezte. Ezt követően a földrészt saját neve után ő és Európa nemzetei Amerikának nevezeték el. Szerencsére nemcsak a szabad művészeteket szolgáló könyvnyomtatást fedezték fel, hanem a hajósok számára rendkívül fontos segédeszközt is, az iránytűt. Midőn tehát a hajózásban járatos és az arra avatott ismert férfiak a tengereken az ókoriaknál sokkal többet és messzebb hajóztak, mert tudásszomjuk arra sarkallta őket, és kötelességüknek tekintették hogy pontosabban megfigyeljék a fontos és könnyen felderíthető dolgokat: majd fölfedező hajóútjaik új eredménye a tudósokhoz eljutva bőséges gyümölcsöt hozott, és mind az általános, mind pedig a speciális geometria részletesebb kidolgozását tette lehetővé. Sőt Európa egyes területein, ahol a reáltudományoknak valamely becsülete volt, feltűntek olyan nagyon ügyes férfiak, akik a tudományoknak ezen fajtájában versengve szolgálták a társadalmat. Ezek között említendő a történelemben járatos Antonius Nebrissensis Hispániában, Johann Balantyne Skóciában, Sebastian

---

³⁶² Ad Autolicum Lib. II.

Münster Németországban, akik kozmográfiát írtak. A tudománynak ezen területén a mai ismeretektől ugyan sokban eltérnek, mégis hasznosak voltak azok számára, akik úgy gondolták, hogy ezekben a nehezen feltalált dolgokat igazabbakkal és újabb eredményekkel gazdagíthatják. A sajátos megbecsülést kiérdemlők közé számít: Jahannes Vernerus, Blibas Pirchheimerus – mindkettő nürnbergi; Guilhelmus Barlous angol; Henricus Glareanus svájci; Joannes Stobnicza lengyel; Michael Villanouanus, Iacobus Zieglerus és – aki Apianus kozmográfiáját teljesebb változatban kiadta –, Gemma Frisius; és akinek először volt bátorsága a Lexicon Geographicumot olasz nyelven megírni, amit azután latinul készített el Zacharias Lilius, valamint Franciscus Baldellus. Saját hazánkfiait se hallgassuk el azonban: Johannes Honterus, az erdélyi Brassó szülötte, aki a Rudimenta Cosmographiae-t adta ki; aztán Johannes Sambucus, nagyszombati magyar, aki miként általában a humán irodalmat, a geográfiát is saját korában csodálatosan művelte.

V.

Eddig kiválóan bontakozott a geográfia, de vagy csak az általános, vagy külön a speciális. Sőt, ezen válfajában a tudós férfiak elkezdtek kidolgozni mind a fizikai geográfiát, mind a történelmit, mind pedig a politikait. Azt, hogy mit értünk ezen kifejezések alatt, könnyű belátni.

Az elsőt a vidékek geográfiai leírását értjük, azaz a határok vonalának, helységek pozíciójának, folyók futásának, a hegyek és völgyek fekvésének, tehát a vidék fizikai, természeti adottságainak a leírását.

A második körültekintően arról ír, hogy a régmúlt századok során egy-egy vidéken milyen okok miatt, milyen események, ezek következtében milyen változások történtek.

Végül a harmadik csoportba tartozók a kormányzatok és a népek közötti kölcsönös, sajátos jogokat, kormányzási formákat, a polgárok erkölceit és szokásait, életmódját és eszközeit, továbbá a vallásokat körültekintően megfontoltan ismertetik.

Így történt, hogy míg az isteni geográfia tudománya saját hibájából kiváló adottságai ellenére sterilnek és vértelennek tűnt; mára a dolgok bizonyos kiáradó bőségét nyújtja, és az emberek – legyenek akár az egyszerűek, akár műveltek – elkezdtek becsülni: különösen azért, hogy azokon az értékeken túl, amelyeket halmozva nyújtott a geográfia, az ellenlábaskról szóló ostoba rémképeket, amelyek a tisztelendő és kánaáni, de haladni nem akaró és tudatlan régi időket jellemezték, közérthetően és lépésről-lépésre megcáfolta, és az egész művelt világ más, a korábbival ellentétes arcot öltött.

Ehhez járult a tudósoknak és művészeknek egy másik törekvése és ügyessége: amikor ezt az önmagában is kedves tudományt geográfiai térképekkel illusztrálták, és számos módon tették áttekinthetőbbé, amelyeket asztronómiai és geometriai nagyon gondos mérések kombinációjával

készítettek, felhasználva minden szükséges eszközt, és szinte az égből nézve rajzolták meg a területet. Mindazonáltal, nehogy azt gondoljuk, hogy a régiek nem törekedtek hasonlóra, Varrone-t³⁶³ említhetjük: úgy tűnik, hogy az első geográfiai térképek keletkezésének ideje az alexandriai Cyrus idejéig Anaximandrosz³⁶⁴ szerzőhöz vezethető vissza, de csak azok a kísérletek, amelyeket egykor a legnagyobb gonddal és igyekezettel végrehajtott mérésekkel végeztek. Propertius³⁶⁵ versben fogalmazta meg az effajta térképek felett érzett örömét:

Cogor et e tabula priscos ediscere mundos,
Qualis et haec docti sit positura DEI.
Et disco, qua parte fluat vincendus Araxes,
Quot sine aqua Parthus millia currat equus.
Quae tellus sit lenta gelu, quae putris ab aestu;
Ventus in Italiam, qui bene vela ferat.³⁶⁶

Lám! Már ekkor létezett a fizikai geográfia tanulmányozása térképek alapján.

Nagyszerű kezdet ez ebben a korban, példájukat ma sem hallgathatjuk el; jóllehet sem pontosság, sem szépség tekintetében nem vehetik fel a versenyt a maiakkal. Azonkívül hiányoztak számukra a matematikai eszközök, amelyek a későbbi századokban nagyon jó szolgálatot tettek az európaiaknak; és hiányoztak azok a tapasztalatok is, amelyek a mai embernek – az állandó hajózással szerezzve – rendelkezésére állnak. Nyers volt tehát a régiek térképrajzoló módszere, szinte csak vonalakkal dolgoztak, és sem a helyek sajátosságainak visszaadására, sem az ábrázolt helységek megfelelő és alkalmas elhelyezésére nem volt alkalmas. Ez látható a *Tabula Peutingeriana*-n,³⁶⁷ amellyel a tudós és művelt augsburgi Velsér gondos fáradozása után többen is foglalkoztak, akiknek a nevét most nem említjük, mindenesetre még az újabb munkák előtt a régiek igyekezetéből megemléltendők azok, akik a kor szokásának megfelelő szinten, fáradtsággal és nagy szorgalommal geográfiai térképeket alkottak. Ezen a helyen meg kell említeni Volpiliust, mint kiválóan képzett férfit és mint aki a Föld és az ég térképe után vált híressé. Őt követi Gerhard

³⁶³ De Re Rustica Lib. II. 1. Kiadta: Gesnerus, 137. o.

³⁶⁴ Lásd: Perisionium, ad Acliani. Variar. Hist. III. 25. és ugyanott olvasható ad Alcibiadem apophtegma: **πιννακων εχον γυσι πεξιοδον**

³⁶⁵ III. Ver. 35-től

³⁶⁶ Töreksem a térképről megismerni a régi világokat, / Hogyan is helyezte Isten el őket. / És tanulom, merre folyik a legyőzendő Araxes, / Hány ezer lova vágat a pártusoknak víz nélkül, / A Föld mely részét fedi könnyű jég, és melyet éget az aszály; / Melyik az a szél, amely Itáliába röpíti vitorlám.

³⁶⁷ Carolus Peutinger, augsburgi ügyvédrel kapta nevét, akinek a halála után könyvtárában ezt az emléket találták – valamelyik kolostorból kapta. (A pergamen szélessége: 23,5 cm, hossza: 398 cm – a fordító megjegyzése.) Theodosius idejében adták ki, ami után *Tabula Theodosiana*-nak is nevezik; és a Római Birodalom útjait ábrázolja. Aki többet akar tudni róla, üsse fel Jo. Georg. Lothert: *Dissertatio de Tabula Peutingeriana* c. művét. Lipsiae 1732.

Mercator, aki hasonlóképpen az egész geográfiában kiválóan képzett volt, amit nagyszerű munkája, a 144 lapból álló atlasza ékesen bizonyít; annak kiadásában, miként egy újabb munkájával egyetemben korai halála megakadályozta. Petrus Montanus aztán szerencsénkre a kiadás gondját magára vállalta. Ugyanazon érdemekre vágyott Abraham Ortelius is, aki nagy értékű munkájával II. Fülöp spanyol király támogatásával 1570-ben a *Theatrum Geographicum* című művét, majd 1595-ben a *Thesaurum Geographicum*-ot adta ki – *Parergon Geographicum*áról nem is szólva, amelyhez több térképet is csatolt. Joggal említhetnénk mellettük ugyanebből a századból számos, nem utolsó helyen ismert még más geográfust is, akiket a fiatalabbak kedvéért csupán futólag idézünk meg. Ezek a következők: Hieronymus Surita és a másik Hieronymus Giraval, spanyol; Daniel Saubeth, Robertus Recordus, angol; Guilielmus Postellus, Petrus Gillius, Benedictus Arias Montanus, Lazius Adrianus Iulius, Gulielmus Xylander, Philippus Appianus, Ioannes Antonius Maginus, olasz; Moletius, Antonius de Herrera, Bernhardus Baldus, Papin Masonus és korunból Pitiscus, Christophorus Cellarius, aki az *Antiqua et Nova Geographia*, valamint a nagy szorgalommal megírt *Orbis antiqui* szerzője. Végül Johannes Hübner tehetséges és termékeny geográfus, akinek a német nyelven megírt *Compendium Geographicum*-át a német iskolák tankönyvül használták, és hazájában számtalan kiadást ért meg, de külföldön is több nyelvre lefordították.

VI.

A megfigyeléseikben kiemelkedő régi görög és római geográfusokról is szólni kell azonban, akiket a nagy műveltségű férfiak korunkban napfényre hoztak. Ilyen volt a ragyogó és tudós író, Pomponius Mela, aki a Föld helyzetéről írt; és akit Hermolaus Barbarus, velencei patrícius, aquileiai patriarcha, alaposan képzett, kiváló tudós hozott napfényre elsőként, amit aztán VI. Sándor pápának ajánlott. Őt ebben ugyancsak nagyszerű tudós férfiak követték, köztük: Ferdinandus Pintianus, Henricus Stephanus, Franciscus Sanctius, Andreas Schottus, Petrus Iohannes Nunnesias, Iacobus Gronovius, a már említett Isacus Vossius, és végül Abrahamus Gronovius³⁶⁸, Jacob fia. Trabont említem, akit a műveletlen könyvkereskedők bemocskoltak, megrongáltak, majd Isaacus Casaubonus,³⁶⁹ kora tudósainak ékessége, megtisztítva és kommentárokkal ellátva 1587-ben adott ki. Ezt a művet Gerhardus Mercator, akit fentebb dicsértünk, Ptolemeushoz csatolta, de nem lett olyan vaskos, mint Casaubonus Trabon kiadása, mérete sem nagyobb, hasznos azonban az olvasóknak és az utókor számára. A többivel nem foglalkozunk, nehogy az előszó kereteit túllépjük. Akik pedig őket is meg szeretnék ismerni, azoknak Doduellus művét felettébb ajánlom. Jeles

³⁶⁸ Lásd Pomponius Mela nagyszerű művét, amelyet annyi tudós mű után 1222-ben a leideni Iacob Gronovius fia, Abraham Gronovius adott ki.

³⁶⁹ A görög szöveghez Xylander latin változatát fűzték nagyobb papírméretben. A bajor kiadás, amely teljesen Casaubonus szövegét tartalmazza, szebb, mint amit néhány *lustrum*-mal [néhány ötéven] korábban kisebb formátumban adtak ki.

érdemei voltak ezeknek a tudós férfiaknak a geográfia tudományának terén, de nemcsak az ő saját érdemük volt ez, hanem fejlesztéséből kivették részüket a királyok és a nemzetek is. Társaságokat hoztak ugyanis létre, amelyek újabb megfigyelésekkel gazdagították, és hajóútjaikat úgy igyekeztek végrehajtani, hogy a földgömbnek a még igazából felderítetlen területeit meghatározott tervek szerint felderítsék, és részben a szárazföldön, részben pedig a tengeren asztronómiai képzettséggel a tengerek és vidékek pozícióját a lehető legnagyobb gonddal megmérjék. A királyok és népek ezen leleményességét növelte azon nemes versengés, amely a spanyolok és a portugálok között India fölfedezését követően a hajózás határait illetően fellépett. A dolog a következőképpen alakult: Amikor a portugál gazdag Henrich Arfrika partjai mentén hajózáván és kutatván a Jóreménység fokáig először eljutott, majd Hátsó-Indiát keleti irányban fölfedezte, a spanyolok ellenkezően, nyugati irányba hajóztak, és az Újvilágot, amelyet idővel Amerikának neveztek el, célozták meg. Mindkét nép – a portugálok mellett a spanyolok is – a végeig való hajózás vágyából nemcsak az addig ismert földrészekig hatoltak előre, hanem nyugati irányban haladva körbe hajózták a Földet, és keletről térve vissza, érkeztek meg Spanyolországba, a portugálok pedig keletnek tartottak, és egyre messzebbre jutva, Amerikát érték el, azt megkerülve tértek vissza hazájukba:

Mindkét nép sértőnek és jogtalanak tartotta ezt a tettet; főként Ferdinánd, Kasztília királya, aki az oly könnyűnek tűnő kérdés megoldásában már nyílt erőszakra készült. Végül a viszályban mindkét király VI. Sándor pápához fordult. Ő pedig, hogy a jelentős feladatnak eleget tegyen, és az indulatokat lecsendesítse, úgy rendelkezett, hogy húzzák meg a Hesperida szigeten az egyik pólustól a másikig átfutó vonalat, és az így kettéosztott földgömbből a spanyolok 180 fokot nyugati irányban, a portugálok pedig ugyanannyi fokot keleti irányban hajózhatnak anélkül, hogy a másik jogait sértenék. A szigeteket és valamennyi szárazföldet, amelyeket ily módon közben felfedeznek, maguknak tudhatják, és mindkét nemzet a jövőben joggal megtarthatja, attól a körtől számítva, amit ők la linea de demarcation-nak, amit mi határvonalnak nevezünk. Így hát ez idő tájt a pápák, a királyok és népek a geográfia dolgaiban, a földrészek és a tengerek felosztásában így jártak el. Ez a versengés sokat használt ennek a rendkívül nemes tudománynak; és nagyban gazdagította azt, különösen amikor később a franciák is, valamint az angolok és a németek ugyanazon kitartással semmit sem hagytak felderítetlenül.

VII.

Csak ámulni lehet azon, hogy midőn egész nemzetek és azok fejedelmei, valamint tudós férfiak mind a jelesebb régi geográfusok munkáit kiadták, mind pedig az újabbak kutatásait még alaposabb és pontosabb megfigyelésekkel kiegészítve napfényre hozták úgy, hogy minden tele van a geográfusok írásaival: az iskolákra – legyenek azok nyilvános vagy magán iskolák –,

tanulmányaiknak semmi hasznát sem látják. Ostobaság volna azt gondolni, hogy az iskola igazgatói és a tanárok szándékosan rendezik így, vagy hogy mindez kárhozatos irigységük következménye, attól félvén, hogy kiderül, a fiatalok többet tudnak, mint ameddig az idősebbek ismeretei jelenleg terjednek. Tényleg nem szükséges ezen a nagyon méltatlan jelenség mögött másféle bűnököt keresni, mint a korlátoltságot; amit mi a legenyhébb jelzővel illetve is gáztettnek nevezünk, amely az oly hasznos és érdekes tudomány elől az utakat elzárta, a kapukat eltorlaszolta. Ennek a kornak a tanárai nagyon meg voltak elégedve, ha tanítványaikat a grammatika ösvényein nagy ügyel-bajjal elirányították, majd azt hitték, hogy akár szónokokként, netalántán filozófusokként is megállják helyüket, ha a latin költeményeket jól-rosszul eldadogják: a történelemtől és a geográfiáról pedig félelmetesen keveset tudnak. Így történhetett meg, hogy a széltében ismert és tudós férfiak, miközben nagy hírnévnek örvendtek, ezen tárgyakban meglévő tudatlanságukat csúful erénynek igyekeztek feltüntetni. Neveket nem említek, egy bizonyos Cornéliust azonban elhallgatni nem tudok. Ő, bár egész Itália, sőt más kulturáltabb országok tekintetében is ékesszólásban és a filozófiai okfejtés hatásos alkalmazásában sokakat felülmúl, a geográfia elemi ismereteiben azonban bámulatos járatlanságról tesz tanúbizonyságot. Dicsfény-övezte nevét én nem bántom – rendkívüli tudatlanságát ő maga saját szavaival bizonyítja. Így szól ugyanis Leveleiben,³⁷⁰ amelyeket beszédeivel együtt adtak ki: „X Y Rostockból, amely városnak a nevét sohasem hallottam, és azt sem tudom, hogy a földkerekségnek mely táján lehet, írja nekem...” Meglehetősen szégyenletes dolog! Továbbá fejedelmekről és más jeles svájci férfiakra, Hollandia és más, távoli vidékek – Ázsia, Európa, Afrika, Amerika királyairól annak tekintélyével, amit beszennyezett, tudálékos ékesszólással ír.

Az pedig, hogy ez a vétek milyen sokáig és szerencsétlenül, valóban méltánytalanul jellemezte a tudományos életet, nyilvánvaló abból, hogy ma is sokan vannak a tudományok művelői között olyanok, akik a tárgyalt témában nagy jártasságról tesznek tanúbizonyságot, a geográfia területén azonban felülmúlják őket a geográfiában járatos mai gyerekek.

Az első, aki a tudományos életnek ezen visszáságát felismerte és hathatósan küzdött ellene – tudomásom szerint –, a nagy és kiváló tudós, Michael Neander volt, aki a tudományok felvirágzásáért páratlan erőfeszítéseket tett. Mint lelkész ugyanis és az Illfeldi *το προντιζηριο* rektora úgy érezte, ezen gond magáévá tételére sajátos helyzete felhatalmazza. Azzal sem elégedett meg, hogy egyedül megvalósít valamit, hanem egyidejűleg a legjobb tudósokat meggyőző érvekkel az ügy számára megnyerte.³⁷¹ Ezen nagyszerű kezdeteket folytatva arra törekedett, hogy a geográfia

³⁷⁰ Epistola XLI. és L. Megjelent Lipcsében.

³⁷¹ Olvasd el, amit erről a dologról tudós barátainak és az iskoláknak szánva azzal a szándékkal tanácsol, hogy a gyerekeket és a tanuló ifjúságot segítse a tárgy könnyebb megértésében, mégis a geográfiából, a történelemből és a kronológiából hiányzik a rendszer. A mondott tanácsokat megtalálod az előszóban: *Orbis terrae Partium succinctae Explicationi*, Lipcse, 1559. nyolcadrétben. A könyv ugyan a kor szokásához híven szinte módszer nélkül való, de

oly hasznos tudományát Németország valamennyi iskolájában lépésről-lépésre meghonosítsa. Kezdeményezésének gyümölcse sokáig ugyan csak a kulturáltabb Németországban jelentkezett, de aztán egyes szomszédos nemzetek az ő példáján felbuzdulva rendkívüli lendülettel és egymással versengve láttak munkához: főleg a hollandok, az angolok, a franciák és a többi olyan nemzet, amelyek a földkerekséget körülhajózáván hazájuktól legtávolabb eső földrészeket is adófizetőjükké, gyarmatukká tenni vagy legalábbis saját telepeseik számára megszerezni igyekeztek.

Így tehát a XVII. század hajnalán annyira megsaporodtak a geográfiai kompendiumok, hogy miként korábban elhanyagolható, valóban ritka jelenség volt, úgy mostanra számuk túlságosan is megnövekedett.

A tudományoknak ezen a területén, és azoknak az ifjúság körében való terjesztésében csupán csak Magyarország nem akart, vagy nem tudott előre lépni. Hiányoztak ugyanis az olyan haladó szellemű férfiak, akik felvállalták volna annak gondját, hogy ezen szabad művészetet közérthetővé tegyék és népszerűsítsék.

VIII.

Fentebb már megemlítettük ugyan az Erdély Brassó városából való Johannes Honterus *Rudimenta Cosmographiae* c. munkáját, amellyel ezeket a nemes tudományokat népe számára megközelíthetővé igyekezett tenni, de nem merném azt állítani, hogy az erdélyiek Honterus szándéka szerint előre haladtak volna, legalábbis senkit sem ismerek az egész évszázadot tekintve, aki akár Erdélyben, akár Magyarországon az ő ösztönzésén felbuzdult volna. Nehéz a kihűlt, és a reál tudományok számára érzéketlen elméket azok művelésére indítani és vezetni. Végül egy teljes évszázadnak kellett eltelnie, mígnem szerencsésebb kezdetekkel, jóllehet sok tudálékos gáncsoskodás mellett a késmárki matematikus, szepességi szkíta, Fröhlich Dávid Bártfán nyomtatott *Medulla geographiae practica* c. munkája napvilágot látott.

Gonddal, korának magyar színvonalát meghaladón és elég szépen megírt könyvecske ez, és amivel a szerző a dicséretet még kiérdemli: előzmények vagyis előfutárok nélkül alkotta meg és adta ki.

Két részből áll: az első rész bevezetés, amelyben egy *Generalis Geographia* megírására tesz kísérletet, ezt követi a *Geographia Specialis*, amelyben huszonnégy fejezet során Európát, Ázsiát, Afrikát és Amerikát mutatja be. Még Fröhlich életében súlyos és – miként gondolták –, sok tévedést vetettek a szerző szemére a felettébb rosszindulatú és az igazság megítéléséhez hiányos műveltségű, avatatlan személyek. De hát mi történik akkor, ha netalántán tévedett a leírásban, miként esetenként valóban előfordul? E tévedésekkel, amelyeket elkövetett, bizonyára nem hibázott nagyobb, mint

---

bőségesen szolgáltat ismereteket a geográfia-, a természetrajz (*historia naturalis*)-, a társadalom- és tudománytörténetről, a politikai vonatkozásokban pedig kiváltképp terjengős. Tudomásom szerint ezt volt Németországban az első *Compendium Geographicum*.

amit akár a régebbi, akár pedig az újabb kori geográfusoknál harag nélkül vesznek tudomásul az igazán műveltek. Egyébként kora akadémikusok számára írandó, hogy a kis könyv, amely az ifjúságnak nagy hasznára lehetett volna, nem juthatott el a hazai iskolákba. Ezt eredményezi, ha az igazság meghamisítóinak csapdájába jutunk. Fröhlichnek ezen fáradozása azonban arra jó volt, hogy több főúrbán és a nemesség kiválóbb férfiiban a „Medulla” fölkelte az igényt ezen tudományág alaposabb megismerésére, midőn merő szórakoztatásukra a könyvecskét olvasgatták, és a geográfiai térképeket, amelyeket a német katonaság tisztjei hoztak Magyarországra, megszerették, használatukat elsajátították. Talán láttál már, Kedves Olvasó, olyan fürdő-, ebédlő- vagy palotafalakat, amelyeket körös-körül országok festett térképeivel díszítettek. Ennek az igyekezetnek megvolt az a gyümölcse, hogy az országok határait és szomszédait, a helyek fekvését és távolságait, a folyók futását, a hegyek vonulatait, a mezőket és lapályokat szinte játszva és mellékesen ismerték meg a fiatalság mellett az idősebbek is. Az igaz ugyan, hogy az így szerzett felszínes ismeretek kevésbé váltak hasznára az igazi geográfiának, sokakban feltámasztotta azonban az igényt arra, hogy ezt a tudományt mélyen, könyvek és tanárok irányításával ismerjék meg. Ez idő tájt tehát a panaszok, hogy az iskolák ezt a nemes tudományt megtagadják vagy legalábbis félvállról veszik, meghallgattak; helyenként elhatározták, hogy az iskolák elöljáróit és tanárait arra ösztönzik, hogy minden lehető tegyenek meg, és fáradságot nem kímélve dolgozzák ki, milyen módon lehetne megvalósítani, hogy a geográfia hasznos és üdvös tudományát az iskolák és a gimnáziumok tantervébe felvegyék és tanítsák. Szívvel-lélekkel igyekeztek hát szerte Magyarországon iskoláikban a tanárok ezek népszerűsítésével az okos emberek kívánságának megfelelni, és elkezdtek tanítványaiknak a geográfiáról csevegni. Amilyen nagy volt azonban a felbuzdulás, annyira keveset használt az ifjúságnak, ennek a nagyszerű tantárgynak pedig inkább ártott: a tudatlan tanároknak ugyanis fogalma sem volt, mit kell előbb és mit később tanítani. Mindezt a XVII. század végén kiváló iskolák sorsában, amelyek az idő tájt itt-ott hirtelen felvirágoztak majd elsorvadtak, gyermekként magam is megtapasztaltam.

IX.

Így állt a a geográfia ügye Magyarországon az elemi iskolákban szinte egészen a XVIII. század beköszöntéig. Akkor tájt ugyanis a Jézus Társaság tisztelendő atyái gazdag irodalmi munkásságot fejtettek ki, és sokat fáradtak a természettudományok kibontakoztatásában, hogy ezt az elmaradott népet ifjúságának nevelése által felemeljék.

Példájukat követték mások is, akiknek ugyancsak szívügye volt a reál tudományok fejlesztése. Nem tagadhatjuk azonban, hogy a geográfiai tanulmányok megújulásáért a dicséret a jezsuita atyákat és azok gimnáziumait illeti. Ki kell emelnem Szentiványi tisztelendő atya ezen tárgyban kifejtett

irodalmi munkásságát, és – amin csodálkozom –, az első geográfiai kompendium *Copmendisae Explicationis Geographicae* címmel a Jézus Társaság gimnáziumában működő, R. P. Iacobo Phiaczevich tollából jelent meg 1714-ben, Zágrábban.³⁷²

A könyvecske jelentőségéről képet alkothatunk magunknak abból, hogy sem előzménye sem követője nem volt, hacsak nem tekintjük annak a Lipnicens-i horvát Nicolaus Millyak-nak az ünnepi disputációját, amelyet az egyetemes filozófiáról tartott. A XVIII. fejezetben tárgyalja témáját röviden, de helyesen. Azt pedig, hogy a honi iskolák számára sohasem fordították le, erősen kétlem, mivel a horvátoknál ekkor tájt már szabadabb utat biztosítottak az igényes tudományok művelésének. Bárhogy légyen is, örök dicséret illeti a horvátokat a geográfia kompendiumáért ezen a barbár határvidéken.

Egyébként ezen kis művek által szépen bontakozott a geográfia tanítása és tanulása, és tény, hogy részben magától, részben pedig a vezetők kérésére és biztatására, akik a közügyeket szívükön viselték, a gimnáziumok feletteseit és igazgatóit arra biztatták, hogy a legnemesebb tudományág tanítását az iskolamestereknek megparancsolják, ami a legszebb reményekre jogosított fel.

Így Magyarország iskoláiban – mind a felsőbb, mind az elemi iskolákban – a napot és az órát is meghatározták, amikor geográfiát kellett oktatni, egyben megjelölték a tankönyveket is. Ezek között – véleményem szerint – a pálmát a *Geographica Globi Terraquei Synopsis* című könyv nyerte el, amelyet 1735-ben, Nagyszombatban adtak ki. A kis mű szerzője elhallgatta nevét, viszont azokat a szerzőket, amelyekből merített, tisztességgel megadja, mondván: azért, mert semmit sem óhajt hevesebben, semmit sem szeretne inkább, mint hogy a geográfia az őt kiegészítő történelmi és kronológiai stúdiumokkal egyetemben a Kedves Olvasó gyarapodására, és a lehető legnagyobb előmenetelére szolgáljon.

X.

Ezeket kívántam elmondani jó barátomnak az *Introductio in geographiam novam* címet viselő ezen könyvének bevezetőjében, hogy a tanuló ifjúság számára mindjárt az első pillantásra nyilvánvalóvá válhasson, milyen hanyattatáson ment át a geográfia a legrégebb időktől kezdve napjainkig: hogy a tudósok is megtudják, maguknak a tanítóknak is ismeretlen volt a geográfia.

„Ezt a dicséretes könyvet pedig az a nagyszerű ember adja ki, akit Tomka-Szászky Jánosnak hívnak, olyan férfi ő, aki gyermekkorától a tudományoknak kötelezte el magát: nem azért, mert a geográfiai kompendiumokat akarná gazdagítani, hanem a hazai iskolák diákjainak szeretne segítséget nyújtani, mivel ezekben az intézményekben a nemzetiségek és nyelvek különbözősége

³⁷² Ne hallgassuk el a vékonyka, de szép kis könyv feliratát: *VeterIs et noVae geographIae CoMpenDIosa CongerIes, seu: CoMpenDIosa eXposItio geographICa; eVropae, AsIae, AfriCae, aMerICaeqVe, tipo Data.*

miatt a latin nyelv használatos. Azért pedig, hogy mind a tanítókat, mind pedig a diákokat a helységek nevének kikeresésével járó bosszúságtól megmentse, minden területen annak határait, tengereit, folyóit, hegyeit, közigazgatási körzeteit és ezekben a városokat, várakat, mezővárosokat az égtájak szerinti fekvésük szerint megadja. A leírást a közigazgatási egységekkel és a városokkal kezdi, az egyes vidékek fekvésével, hol északon, hol pedig délen, amikor is jobb kézre a keletet veszi, alulra pedig a delet; aztán pedig balra fordulva nyugat felé halad, vagy ha az úgy kívánja, ismét állva marad. Felhasználja azonban – nehogy úgy tűnjön, hogy forrásait elhallgatni igyekszünk –, ismert geográfusok műveit is, miként elsősorban Cellarius, de Hübner és Schatz könyvét is. A térképek közül a legismertebb Homann- és Scheuter féle térképeket. Oroszország, Tatárország, Afrika és Svájc környékét a wittenbergi professzortól, Johann Matthias Haastól veszi át. A geográfiai és szinoptikus táblázatok saját használatára ugyancsak átvette. Magyarország ismertetéséhez azonban az én négy kötetben megjelent *Notitia Hungariae Novae* című könyvem használta, részben pedig kézzel írt, *Kurze Einleitung zur Geographischen Känntniss von Ungarn* címet viselő könyvem, amelyet csaknem húsz évvel ezelőtt az egyik magas rangú herceg használatára anyanyelvén írtam, a körzetek és megyék, Horvátország és Dalmácia katonai ismertetéséért a műveltsége miatt nagyon szeretetreméltó L. B. Kellernek, a császári-királyi felség Magyar Udvari Kamarai kincstárnokának tartozik köszönettel. Szlavóniát a felosztás legújabb szabályai szerint írta le: miként Erdélyt és a még Magyarországhoz tartozó területeket Bombardi geográfiájából kölcsönözte.³⁷³ A Müller-féle Magyarország-térképet pedig, amelyet Mikoviny Sámuel saját kezűleg igazított ki, gondosan követte. Az egyes vidékek leírásának végéhez pedig az érsekség, püspökség és az akadémiák leírását csatolta, valamint a fontosabb városokat a menhelyekkel, amit leginkább azért tett, hogy egyben a geográfia egyházi vonatkozásait is megmutassa. Mivel pedig a Keleti Egyház mai érsekségeiről és püspökségeiről súlyos hanyagság miatt adatokhoz hozzá nem jutott, azokat Nilo Doxopatriusnak a még a Bizánci Császárság virágkorában, a tizenegyedik században írt műve alapján csak öt pátriárkai székhelyet említ, amiért az olvasók elnézését kéri. A vidékek természeti és társadalmi vonatkozásairól csak annyi fejezetet írt, amennyit a tanuló ifjúságnak tudnia kell. Az ókori és a középkori geográfia területéről is csak annyit hoz, amennyi a klasszikus szerzők és az egyetemes történelem megértéséhez szükséges, elkerülendő, hogy ez az iskolák használatára szánt kis könyv terjedelme és – ami ebből következik –, ára megnövekedjen. Egyedül Palesztina térképét, hogy azok számára, akik a Szentírást olvassák, a szükséges ismeret kéznél legyen, függelékkel csatolta, valamint a szinoptikus táblázatot is, hogy a kezdők és a geográfiában már előre haladott tanulók a tanultakat könnyen átismételhessék.³⁷⁴

³⁷³ Erősen átalakította azonban, amit az olvasó – a csatolt jegyzetek alapján – könnyen fel fog ismerni.

³⁷⁴ Hogy ezzel most a rövidség kedvéért nem foglalkozunk, kérjük a kedves olvasó megértését.

Azonkívül a tanulók túlterhelésének elkerülésére valamennyi országot osztályok szerint három feladatcsoportba sorolta a könyv írója: utolsó, középső és első osztályba. Végül a városok hasznos és szükséges mutatójával is szolgál a gondos szerző. Te pedig művelt olvasó, e nagyon kedves férfiúnak ezen művét használd, gyarapodj általa, és hozzánk, kik javadra szívesen fáradunk, továbbra is légy kegyes!

Pozsony, Külvárosi Múzeum, 1748. augusztus 1.

III.

Timon Sámuel Tisza-leírása

Timon Sámuel élete és munkái

A geográfia magyarországi helyzetéről felvázolt kép azt mutatja, hogy a török háborúk tudományt bénító viharainak elmúltával e téren gyorsan felzárkóztunk Európa élvonalába. Rejtély azonban számunkra, hogy L. F. Marsigli példáján buzdulva egyetlen geográfus sem vállalkozott az ország második legnagyobb és „legmagyarabb” folyójának a leírására, jóllehet ez idő tájt a Tisza és vízrendszere az ország sorsát még elevenbe vágóbban befolyásolta, mint a Duna. Egy tanítással, gimnázium, egyetem és hittudományi főiskola vezetésének gondjával terhelt történésznek, akit a mindennapi elfoglaltsága, betegségei helyhez kötöttek, jutott eszébe, hogy a hiányt pótolja.

Timon Sámuel 1675. július 20-án született a Szepes vármegyei Turnán (Turnej, SK). Édesapja Timon János, a Magyar Udvari Kamara tisztviselője volt. Édesanyja Hrabowski Borbála. A gimnáziumot Trencsénben végezte. „Miután megízlelte a műveltség nagyszerűségét, teljesen átadta magát a tudományoknak és elhatározta, hogy vagy Istennek, vagy pedig majd egyszer az igehirdetésnek szenteli életét; így a szerzetesi életet választotta, és Pozsonyban belépett a jezsuita rendbe.”³⁷⁵ Noviciátusi éveit Bécsben töltötte (1693–95), majd a Nagyszombati Egyetemen filozófiát hallgatott (1696–99). Ezt követően a rend különböző iskoláiban tanított: a Nagyszombati Gimnáziumban filozófiát és grammatikát (1699–1702), Eperjesen verstant és retorikát (1702–1704). 1704–1707 között a Nagyszombati Egyetemen teológiai tanulmányokat folytatott, majd ismét tanított: 1709–1710-ig Nagyszombatban retorikát és verstant, 1711–1712-ig a Pázmáneum prefektusaként dialektikát és erkölcostant, 1712–1718-ig a Nagyszombati Egyetemen héber nyelvet, filozófiát, morálist, etikát és fizikát.

1715. augusztus 29 én a filozófia doktorává avatták.

³⁷⁵ Horányi Elek: Memoria Hungarorum et Provincialium. Viennae, 1775.

1716–1718 között az egyetem dékánja, ugyanakkor 1715-ben és 1717–1718-ban a gimnázium igazgatója volt, majd 1718–1724 között Kassai Egyetemen a teológia tanára.

1724–1726 között Kolozsváron a rektorhelyettesi, ezt követően pedig haláláig Kassán a Hittudományi Főiskola prefektusa tiszteletét töltötte be.

1736. április 7-én hosszan tartó szenvedés után halt meg Kassán.

Munkában és érdemekben gazdag életét nem egyértelműen sikerként élte meg. „Ő inkább az ígét szerette volna hirdetni az embereknek magyar vagy ár szlovák nyelven, mintsem tanítani, de előljárói másképp akarták. Hat éven át nagyon beteg volt, amely idő alatt többnyire írt.³⁷⁶ Magyarországról írt kiváló munkái nagy jelentőségűek – ezzel a sommás ítélettel zárja róla szóló rövid életrajzát a kortárs Horányi Elek.³⁷⁷ Magyarságtudata és történelem-szemlélete sokban hasonlít a kortárs Bél Mátyáséra. Mindketten a szlovák nemzetiségű felvidéki értelmiség jeles képviselői, és bár Bél Mátyás az evangélikus, Timon a katolikus egyház kötelékében alkotott, törekvésükben, hogy az ország történetét, földrajzát, gazdasági és népességi viszonyait „feltérképezzék”, sokban hasonlítottak. „Ebben az időben a magyarországi jezsuiták is hasonló tervekkel folytatták a történeti források összegyűjtését és az ország feltérképezését.”³⁷⁸ Történeti és földrajzi tevékenységük között közvetlen kapcsolatot kimutatni ugyan nem tudunk, nyilvánvaló azonban, hogy egymás irodalmi munkásságát figyelemmel kísérték. Bél, aki az 1736-ban elkészült Esztergom vármegye leírásában az esztergomi érsekek történetével és kiváltságaival foglalkozik, nem kerülhette meg Timonnak 1715-ben megjelent művét éppen ebben a témában.³⁷⁹ A „hungarus” valóságnak volt még egy olyan területe, amelyen szemléletben és érzelemben valamennyi fent említett felvidéki kiválóság megegyezett: számukra Magyarország édes – „dulcis” – és kedves –

³⁷⁶ Horányi i. m.

³⁷⁷ Horányi által említett művei: *Syllabus vocabulorum Grammaticae Emanuelis Alveri, in ordinem digestus*. (Nagyszombat, 1702.). Filozófiai felfogásban megírt könyvecskéje, midőn Erdélyben a rethorikát tanította, a *Dies Peripateticus, sive Philosophicus, et Ambulatorius* (Nagyszombat, 1708.); *Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum Topographica. Pars secunda, Pannoniam novam complecens* (Nagyszombat, 1702.). Ezt aztán kibővítve Szerdahelyi Gábor Kassán, majd Bécsben adta ki.; *Corona Regni Hungariae admirabilis Carolo VI. Imperatori tempore impositi diadematis, a Collegio Tyrnaviensi oblata* (Nagyszombat, 1712.); *Epitome rerum Hungaricarum* (Kassa, 1736.), amelyben Magyarország, Dalmácia és Horvátország párhuzamos kronológiáját adja, a korábban Nagyszombatban részenként kiadott anyagot felülvizsgálta, sok helyen korrigálta, kibővítette és egy kötetbe foglalta; *Imago antiquae Hungariae representans terras, adventus, et res gestas gentis Hunnicae* (Kassa, 1733.); *Imago novae Hungariae, representans Regna, Provincias, et Comitatus Ditionis Hungaricae*. (Kassa, 1734.); *Addimentum ad imaginem antiquae et novae Hungariae, tribus Epistolis, ad Illustrissimum Dominum L. B. Petrum Apor, de Al-Troja, trium sedium Siculicalium, Kézdi, Sepsi, et Orbai, Supremum Iudicem etc. perscriptum*. (Kassa, 1735.); *Tibisci Ungariae fluvii notio, Vagique ex parte*. (Kassa, 1735); *Purpura Pannonica, sive vitae et res gestae S. R. E. Cardinalum, qui aut in ditionibus sacrae Coronae Hungariae nati, aut Regibus sanguine coniuncti, aut Episcopatus Hungaricis potiti fuerunt*. (Első kiadása: Nagyszombat, 1715.; halála után kibővítve újra kiadták: Kassa, 1745.); *Annales Regni Hungariae, post Nicolaum Istvanffium, ab Anno 1598. usque ad annum 1612. perductos*. Továbbá: *Synopsis novae chronologicae Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae etc. I–III*. Nagyszombat, 1714. és 1715.

³⁷⁸ Bél Mátyás: Esztergom vármegye leírása, Esztergom, 2001. Ford.: Deák Antal András – Szelestei N. László előszavával.

³⁷⁹ *Purpura Pannonica, sive vitae et res gestae S. R. E. Cardinalum, qui aut in ditionibus sacrae Coronae Hungariae nati, aut Regibus sanguine coniuncti, aut Episcopatus Hungaricis potiti fuerunt*. Nagyszombat, 1715.

„cara” – pátria, amelynek a török utáni felépüléséért nagy önzetlenséggel, nem pedig a „praemium” reményében dolgoztak.³⁸⁰

Megjelent munkái:

Syllabus vocabulorum... Tyrnaviae, 1702.

Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum topographia. Tyrnaviae, 1702.

Dies peripateticus hoc est philosophicus et ambulatorius. Tyrnaviae, 1708.

Synopsis novae chronologiae regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae. Tyrnaviae, 1714, 1715.

Purpura pannonica, sive vitae et gesta S. R. E. cardinalium. Tyrnaviae, 1715; 1740.

Imago antiquae et novae Hungariae representans terras, res gestas gentis hunnicae. Historico genere strictim, perscripta libris 3. Cassoviae, 1733.

Hungariae, historico genere strictim perscripta ... Cassoviae, 1734.

Tibisci Hungariae fluvii notio Vagique ex parte. Cassoviae, 1736.

A Tisza-leírása

Timon Sámuel írásainak lajstromát olvasva szembeötlő, mennyire kilóg a sorból ez az írása. Nem is volt felkészülve arra, hogy természettudományos művet alkosson a Tiszáról. Ennek megfelelően módszerében és szemléletében is egészen mást nyújtott.³⁸¹

Ami módszerét illeti, nem támaszkodhatott saját élményeire, tapasztalataira, megfigyeléseire. Tudományát könyvekből, elbeszélésekből és térképekről vette. Erre több helyen utal is, amikor egyik-másik információját ő maga is fenntartással kezeli éreztetvén, hogy igazáért nem tenné tűzbe a kezét. Erre a történetírói tisztesség kötelezi.

Leírása ezek után nem is lehetett természettudományos munka. Sokkal inkább egy olyan útikalauz, amely kézen fogja az olvasót, és míg a Tisza és mellékfolyóit és azok partjai mentén a falvakat végig látogatja, nem mulasztja el a hozzájuk fűződő történelmi eseményeket, mondákat elmesélni, jelenük fontosabb mozzanatait megemlíteni, az utazók figyelmét pedig a postakocsi állomásokra, az átkelési lehetőségekre és a járható útvonalakra felhívni.

Számára tehát nem tudományos értekezés tárgyai a folyók, hanem a magyar falvak, városok, mezők, rétek éltető erei; ezüst fonalak, amelyek falvakból fűznek gyöngyöt a tájnak. Egy-egy folyó vagy táj bemutatását sokszor epigrammával zárja.

„Boldogkő bora:

---

³⁸⁰ Provehimur non praemo sed patriae amore (Nem a jutalom reménye, hanem a haza szeretete hajt minket előre) – hangoztatták.

³⁸¹ A Tiszának a megjelenési dátuma biztos. Nem tudjuk azonban, mikor készült el. Míg vizsgáira készült, feltehetően nem a Tiszával foglalkozott.

*Sok rajongója, számosak érvvel ellene szólnak,
Mégis a szarmata nép* mohón megveszi azt.
* A lengyelországi szláv népeket hívták így.*

A borisszához:

*Miskolci törvényt kérlek tartsd meg tiszteletedben,
Borral ha töltik kelyhed újra színültig,
Úgy, mint először bátran ürítsed fenékig.
Olvasván ezeket, magadat borissza ne áltasd,
Íly törvények alól felmentést élvezel te.
Azaz, ha sokat akarnál inni.*

Mivel pedig Timon szűkebb hazája a Vág mente, ezért a „legmagyarabb” folyó mellé társítja a szívéhez közel álló Vág folyó egy szakaszának leírását. Hasonlóan érzelmi kötődésnek köszönhető az is, hogy a Tiszának leginkább a Kelet- és Észak-Magyarország területére eső felső szakaszával foglalkozik. Fakadhat ugyan ez pusztán a Felvidéknek, mint szűkebb pátriájának és működési területének szeretetéből is, de valószínűleg közel járnak az igazsághoz azok, akik a szerző nemzetiségi hovatartozásában találják meg erre a magyarázatot.³⁸²

Az *Előszót* egy régi magyar szólás-mondással kezdi: „Nem igazi magyar ember az, aki a Tisza vizéből nem ivott.” Nem kell azonban világgá mennie annak – folytatja –, aki az igazi magyar eme követelményének meg akar felelni. Elég, ha ezt a kis könyvecskét elolvassa. Segít azoknak is azonban, akik jóllehet partjai mentén laknak, de mellékfolyóit vagy éppen forrásvidékét nem ismerik.

Majd ismerteti, mit értett a leírásban gyakran előforduló latin kifejezések és szinonimák alatt, mint amilyenek például az „urbs”, „oppidum” vagy éppen a „castellum”. Ezt követően az írásmódról és bizonyos összetett mássalhangzók ejtéséről szól: ts = cs; tz = c; sch = s; tsch = cs.

Ezt követően a tárgyra tér. Érdekes módon nem a Tiszával kezdi, hanem a bal oldali, az Erdéllyel és Kárpátaljával ismeretségben lévő mellékfolyóival. Aztán egy pillanatra úgy tűnik, hogy rátalált könyvének főszereplőjére, a Tiszára, és majd köréje gyűjti mondanivalóját. Nem így tett. Miután a Tisza forrásait bemutatta, vármegyék szerint kezdi el tárgyalni annak mellékfolyóit. Eközben mint egy bűvő patak, fel- felbukkan ugyan maga a Tisza, de mindjárt el is nyelik a vármegyék vizeinek leírásával foglalkozó fejezetek: Zemplén, Ung, Sáros, Szepes, Abaújvár, Torna,

³⁸² Lásd: János István tanulmánya az ő gondozásában megjelent *Tibisci Ungariae fluvii notio Vagique ex parte* hasonmás kiadás végén. Nyíregyháza, 1999.

Gömör, Borsod, Heves és Külső-Szolnok vármegyék sorakoznak. Ezt követően úgy tűnik, a szerzőnek elege lett a sok vízből, és a Tokaj vidéki borokról kezd el versben zengedezni: Tokaj, Tarcal, Zombor, Mád, Tállya, Szántó, Boldogkő, Keresztúr, Liszka, Tolcsva, Patak, Bénye, Újhely, Ond, Szerencs, Monok, Hejce, Miskolc, Szikszó, Gönc, Kassa, Németi borairól mond tömören véleményt epigrammáiban. Ezzel el is búcsúzik a Tisza-völgytől, és a Vág Liptó és Trencsén vármegyék területére eső vizeivel foglalkozik, majd ugyancsak verssel köszön el szülőföldjétől és az Olvasótól:

„Ki már írtál, csak te ócsárolhatod azt, amit írtam;

Ki pedig semmit se írtál, írni tanulj meg előbb.”

A kis mű két kiadást ért meg: 1735-ben és 1767-ben. Az első elé volt évfolyamtársai írtak rövid ajánlást, amely elárulja, minek is köszönhette megjelenését: ajándékuul szánták Timonnak abból az alkalomból, hogy a filozófiai bakkalaureátus³⁸³ címet elnyerte. A rövid írás minden mondatából rendtársainak iránta érzett szeretete és megbecsülése árad. Az utolsó sorokban pedig elmondják, hogy egyik rendtársukkal – minden valószínűség szerint – *Beneken* Antallal³⁸⁴ nézették át a kéziratot, akinek a *De Hungaria Nova et Veteri* című művét³⁸⁵ Timon Sámuel, mint a Hittudományi Főiskola előljárója előző évben felvette a kispapok vizsgatárgyai közé.

A második kiadásban (1767) az ajánlás helyén szemelvényeket találunk: logikából, metafizikából, fizikából, filozófia morálisból, és matematikából.³⁸⁶

Még egy fordítói megjegyzést kell előre bocsátanunk: Timon lépten-nyomon epigrammával lepi meg az olvasót. Ezek költői áttételére nem vállalkozhattunk.

Ezen tájékoztató sorok után íme a kis mű magyarul.³⁸⁷

---

³⁸³ *Bakkalaureátus*: (lat. *baccalaurea*, 'borostyán-koszorú' szóból) a legalsó akadémiai fokozat.

³⁸⁴ 1725–1726-ban Nagyszombatban, majd Kassán és Selmeceen tanított a rend gimnáziumaiban. 1735-ben halt meg.

³⁸⁵ Szinnyeyinél a könyv címe: *Hungaria nova a veteri in jus vocat, carmine elegiaco*. I. kötet 836 oldal; itt, a Timon-előszóban: *De Hungaria Nova et Veteri opus...* formában szerepel. A könyvet sajnos kézbe nem vehettem – az OSZK-ban sincs meg, így valójában azt sem tudjuk, pontosan miről is szól.

³⁸⁶ A fordítás a második kiadás szövege alapján készült.

³⁸⁷ Latinból fordította Deák Antal András, nyelvileg lektorálta: Révész Mária.

Tartalomjegyzék

A Tisza-völgy múltja, jelene és jövője.....	1
I. A TISZA-VÖLGY MÚLTJA.....	2
A Tisza-szabályozást motiváló tényezők.....	4
A merkantilizmus.....	4
A hajózás – hajózó csatornák.....	6
A Ferenc-csatorna (1793–1802).....	8
A Duna–Tisza-csatorna-álm.....	11
A Pest-Szolnok és Szegedi Vízcsatorna Társaság.....	15
Széchenyi és a Duna-Tisza-csatorna.....	18
Sina György, mint csatorna-vállalkozó.....	20
A Csatorna ügye az országgyűlés előtt.....	23
Csatornából vasút.....	26
A csatorna-álm utóélete.....	28
Árvizek.....	29
A Tisza ellenséggé válik.....	29
Hidrográfiai felmérések.....	32
<i>A Körös-völgy gondjai</i>	35
Tervek.....	38
A szabályzás „általános terve”.....	39
Pietro Paleocapa véleménye.....	42
Vásárhelyi Pál és Pietro Paleocapa tervének összehasonlítása.....	44
A kormány a Tisza-szabályozás mellett.....	44
József nádor.....	44
Széchenyi.....	45
„A tér előttem szabad”.....	46
A Tiszavölgyi Társulat.....	50
A pénz.....	51
A garancia.....	53
A kölcsönszerződvény.....	54
Pénzügyi támogatók.....	55
<i>Ferdinánd császár</i>	55
-Sina György.....	56
A Tisza-szabályozás megkezdődik.....	60
Tiszadob, 1846. aug. 27.....	60
Huzavona az egymilliós hitel körül.....	63
1848. tavasza – a forradalom árnyékában.....	67
41. kép: <i>Szeged tragédiája, 1879</i>	70
Száz év múlva: „A Tisza hajdan és most”.....	73
<i>Küzdelem az aszályal</i>	77
A TISZA-VÖLGY JÖVŐJE.....	82
A jelen gondjai.....	82
Földárja.....	82
Árvizek.....	86
Útkeresés.....	92
Környezet- és természetvédők.....	92
A vízmérnökök.....	100
Földrajzi leírások Magyarországon 1600–1750.....	124
L. F. Marsigli és a Kárpát-medence földrajza.....	127

-A jezsuiták és a geográfia.....	128
Bél Mátyás és köre.....	131
II.....	134
Bél Mátyás előszava Tomka-Szászky János:.....	134
Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam című művéhez.....	134
III.....	148
Timon Sámuel Tisza-leírása.....	148
Timon Sámuel élete és munkái.....	148
A Tisza-leírása.....	150

Földrajzi nevek általános mutatója Timon Sámuel könyvéhez³⁸⁸

Abafalva (Abovce, SK)	Árva (Orawka, SK)
Abaújvár	Árva vára (SK)
Abony; Füzesabony	Aszaló, Asszaló
Ábrahám ; Ábrahámka	Asztély (Asztely, UA)
Adács	Atak, Ata(?)
Agtelek	Atány, Átány
Aj; Áj	Avas, Avasfalva (Brănești, RO)
Akna–Rahó, Rahó (Rahiv, UA)	Babia Hura (Babjagora)
Alabán; Alattyán(?)	Bács–Aranyos, Aranyos (Arănieș, RO)
Alattyán	Bácska
Almás; Szádalmás (Jablonov nad Turňou, SK)	Bacskó (Bačkov, SK)
Alsó–Absa; Alsóabsa	Bág (vlsz: Bagi–Szeg)
Alsó–Csáj (Nižný Čaj, SK)	Bain, Nyitrabajna(?) (Bojná, SK)
Alsó–Dobsina; Dobsina (Dobšiná, SK)	Báj, Taktabáj
Alsó–Domonya (Domaninci, SK)	Bajerdorf, Királynémeti (Crainimăt, RO)
Alsó–Füged; Alftüged, Füged, Fügöd (Ciugudu de Jos, RO)	Bakabánya, Buggans (Pukanec, SK)
Alsó–Golop; Golop	Bakostörök (Veľké Teriakovce, SK)
Alsó–Kubin (Dolný Kubín, SK)	Balászér, Balázsér (Balazser †, UA)
Alsó–Luc; Tiszalva	Balog folyó
Alsó–Mecenzef; Mecenzéf (Mecenseifen, Medzev, SK)	Balog vára
Alsó–Méra; Méra (Mera, RO)	Bán (Bánovce nad Bebravou, SK)
Alsó–Mislya; Alsómislye (Nižná Myšľa, SK)	Bánya (Bănia, RO)
Alsó–Németi; Hidasnémeti	Baranovce, Sárosbogdány (Šarišské Bohdanovce, SK)
Alsó–Novaj; Novajdrány	Bárcai
Alsó–Regmez; Alsó–Redmec, Alsóregmec	Bárka, Barka (Bôrka, SK)
Alsó–Szécs; Alsószöcs (Suci de Jos, RO)	Barsa, Barza (Bârsa, RO)
Alsó–Szentgyörgy; Jászsalszentgyörgy	Bársonyos
Alsó–Teplica; Kuntapolca (Kunova Teplica, SK)	Bártfa
Alsó–Vadász, Vadász (Vânători, RO)	Bas, Bocs (Bociu, RO)
Alsó–Varbóc; Rimavarbóc (Vrbovce, SK)	Baskó (Baškovce, SK)
Alsó–Zsuk (Jucu de Jos †, RO)	Batár (Bratove, UA)
Alsósajó (Nižná Slaná, SK)	Bátor (Nyírbátor)
Andornak; Andornaktálya	Battafalva(?)
Apa (Apa, RO)	Beckó (Beckov, SK)
Apahida (Apahida, RO)	Becs (Tiszabecs)
Apátfalva; Bélapátfalva	Becskerek (Becicherecu Mic [Klein–Becskerek], RO)
Apáthi; Olcsvaapáti	Béda
Apáti; Aranyosapáti	Bega, Vega (Bega, YU)
Apáti; Jászapáti	Beje (Behynce †, SK)
Arad	Békés, Kisbékés (Bichigi, RO)
Arany–Idka; Aranyitka, Aranyida (Zlatá Idka, SK)	Béla, Bella (Belá, SK)
Aranyos, Aranyosapáti	Béla, Kassabéla, (Košická Belá, SK)
Ardó, Szőlősvégardó	Béla, Szepesbéla (Spišská Belá, SK)
Arka (Arka)	Bélabánya, Diln (Banská Belá #, SK)
Arló (Alló, Arló)	Belka (Bialka)
Árokszállás (Jászárokszállás)	Bellus (Beluša, SK)

³⁸⁸ A névmutatót összeállította: Bódis Mihály, a Duna Múzeum munkatársa

Belse, Balsa(?) (Balša, RO)
 Béna, Bene (Belina, SK)
 Bene patak
 Benedekfalva, Benedekfalva (Benesat, RO)
 Benice, Benic (Benice †, SK)
 Benkóc, Benkőfalva (Benkovce, SK)
 Bénye, Erdőbénye
 Benyék (Beniakovce, SK)
 Bercs, Berce (Bercea, RO)
 Beregszász (Berehove [Lampertshaus], UA)
 Berencs, Rétközberencs (Branč, SK)
 Berethő, Berettő (Bracovce, SK)
 Bereznik; Breznek, Bereznyik (Bereznik, UA)
 Bernátfalva (Valaliky, SK)
 Bertalanfalva(?)
 Bertót (Bertotovce, SK)
 Berzéte (Brzotín)
 Besenyő (Vișoara, RO)
 Beszterce, Bistriz (Bistrița, RO)
 Beszterce, Vágbeszterce (Považská Bystrica, SK)
 Besztercebánya (Banská Bystrica, SK)
 Betlen (Bethlen) Beclean (RO)
 Betlér (Betliar, SK)
 Bezdéd (Tiszabezdéd)
 Bező, Bezső (Bežovce, SK)
 Bicse (Nagybicse)
 Bieli Potok (Bjelipotok)
 Bihar
 Biharó (Becherov, SK)
 Bistrica (folyó, Beszterce)
 Bisztra, Biste (Byšta, SK)
 Blatnica (Blatnica, SK)
 Bobróc, Nagybobróc (Bobrovec, SK)
 Bobrovník (Bobrovník, SK)
 Boca patak
 Boca, Szentivánboca, Királyboca (Výšná Boca, SK)
 Bocskó, Nagyocskó (Velikij Bicskiv, UA)
 Bodd, Tarnabod
 Bodok
 Bodrog (folyó)
 Bodrogköz
 Bodva (Boldva)
 Bódva folyó
 Boksa, Bokcsa (Bokša †, SK)
 Boldog
 Boldogkő (Bodokő) vára (Boldogkő vára)
 Boldva (Bodva, Boldva)
 Bolyár (Boliarov, SK)
 Bolyok
 Borgo (patak)
 Borkút
 Boroszló
 Bors
 Borsod
 Borsod (Borsodszirák)
 Borsova (Vorsava)
 Borzsova, Nagyborzsova (Borzsova, UA)
 Bósva (Borsova, Bózsava)
 Botfalva
 Bottyán (Battyán)
 Bozas
 Böcs (Külső-Böcs, Böcs)
 Bőd; Bed, Magyarbőd (Bidovce, SK)
 Bökény
 Bőki (Chabžany †)
 Branyiszka (Branyiszko)
 Brettyó (Berettyó)

Breznica, Nagyberezsnye (SK)
 Breznóbánya (Brezno, SK)
 Brezova; Brezó, Rimabrézó (Rimavské Brezovo, SK)
 Brogo, Alsóborgó (Joseni Bârgăului, RO)
 Broznik (patak)
 Bruznica (patak)
 Bruznica (SK) Borosnya
 Bucsu †, UA), Bulcsu
 Buda
 Budetín (Budatín †, SK)
 Budomér, Budamér (Budimír, SK)
 Búj
 Bukóc, Idabukóc (Bukovec, SK)
 Busóc, Busovec (Bušovce, SK)
 Buza Panyi, Uzapanyit (Uzovská Panica, SK)
 Buzafalva (Buzice †, SK)
 Buzinka (Buzinka †, SK)
 Buzita (Buzica, SK)
 Céce (Hernádcéce)
 Cegléd
 Cibák-Háza (Cibakháza)
 Ciróka (folyó)
 Csabai
 Csáca; (Csatca, Csaca (Čadca, SK)
 Csáklýó (Čaklov, SK)
 Csanád
 Csanálos; Ócsanálos, Újcsanálos (Urziceni, RO)
 Csány (Hernádcsány)
 Csárhó; Sarbó, Csarna (Černochoch, SK)
 Csarnató-Újfalu, Csarnató (Csorna, UA)
 Csaroda, Csorod
 Csász
 Csát, Mezőcsát
 Csehi
 Csenyosnya folyó (Cseremosznya)
 Csépany
 Cserehoda (folyó, Feketevíz)
 Cserencsény (Čerenčany, SK)
 Csermernye, Csernye (Cermína, SK)
 Csernosbja (Csernosnya)
 Csernova
 Csetnek
 Csetneki völgy
 Csicsér (Čičarovce, SK)
 Csicsókeresztúr (Cristeștii Ciceului, RO)
 Csicsva, Csicsóka (Čičava, SK)
 Csongrád
 Csontosfalva (Košťany †)
 Csorba (Štrba, SK)
 Csorba patak
 Csödöny(?)
 Csörsz árka, Csürsz Király árka
 Dámóc(?)
 Dargó (Dargó, SK)
 Dargó (hegy)
 Darma, Órdarma (Sztorozsnyica, UA)
 Daróc, Ungdaróc (Dravci †, UA)
 Dávid Háza, Ódávidháza (Sztare Davidkove, UA)
 Debrecen
 Debrő (Feldebrő)
 Debrőd
 Dedina, Nemesdedina (Zemianska Dedina †, SK)
 Deményfalvi hegyek
 Demete, Deméte (Demjata, SK)
 Dernő, (Drnava, SK)
 Dész (Dej, RO)
 Detk, Detke

Diósgyőr
 Diószeg, Bihardiószeg (Diosig, RO)
 Dluha (Dlhá nad Oravou, SK)
 Doba megye (Szolnok–Doboka megye)
 Dobóruszka (Ruská, SK)
 Dobos (Pusztadobos)
 Dobra, Nagydobra (Dobrá nad Ondavou †, SK)
 Dobsina (Dobšiná, SK)
 Dobsza (Alsódobsza)
 Dobsza (Felsődobsza)
 Dolha (Dovhe, UA)
 Domahida (Domănești, RO)
 Dombrád
 Domonkos, Domokos (Dămăcușeni, RO)
 Dormand, Dormánd
 Dósa (Jászdózsa)
 Dovalló (Dovalovo †, SK)
 Döge, Ózdöge (Mojzesovo, SK)
 Dricsna, Nagyderencs (Driečna †, SK)
 Drietova, Drétoma (Drietoma, SK)
 Dubina, (Dubinné, SK) Tölgyed
 Dubniz (Dubnica nad Váhom, SK), Máriatölgyes)
 Dubova, Oláhdubova (Valaská Dubová, SK)
 Duplin, Bányavölgy (Duplín, SK)
 Ecsed (Ecséd)
 Edelény
 Eger
 Egregy (RO)
 Emberfő (Breaza, RO)
 Enyicka, Ennyicke
 Eperjes
 Erdőtelek
 Erk
 Eszény; Eszen, Eszeny (Eszeny, Javorove, UA)
 Falucska (Boharevica, UA)
 Farkasrév (Vadu Izei, RO)
 Farnos (Egerfarnos)
 Fehérháza
 Fejercse, Fejércse
 Fejérpatak; Terebesfejérpatak, Trebusafejérpatak(?) (Gyilove, UA)
 Fejértó, Újfehértó
 Feketefalu (Ocoliş, RO)
 Feled (Feledince, Jesenské, SK)
 Felnémet
 Felőr, Feler (Uriu, RO)
 Felső Encs (Encs)
 Felső–Golop; Golop
 Felső–Luc (Tiszalva)
 Felső–Méra, Méra (Mera, RO)
 Felső–Mezenzét; Mecenzéf, Obermecenseifen (Vyšný Medzev †, SK)
 Felső–Mislya, Felsőmislye (Vyšná Myšľa, SK)
 Felső–Novaj, Novajdrány
 Felső–Szalánc, Nagyszalánc (Slanec, SK)
 Felső–Szécs, Felsőszöcs Suci de Sus, RO)
 Felső–Varbóc, Rimavarbóc (Vrbovce †, SK)
 Felsőbánya (Baia Sprie, SK)
 Felsőcsáj (Vyšný Čaj, SK)
 Felsődomonya (Onokivci, UA)
 Felsőkubin (Vyšný Kubín, SK)
 Felsőnémeti (Vyšné Nemecké, SK)
 Felsősajó (Vyšná Slaná, SK)
 Felsőtárkány
 Felsőteplica, Kuntapolca (Kunova Teplica, SK)
 Felsővadász
 Felsőzsuk (Jucu de Sus, RO)

Fenes, Szászfenes (Florești, RO)
 Fényszaru, Jászfényszaru
 Finta (Fintice, SK)
 Folyvárk; Folvárk, Nagymajor (Straňany, SK)
 Fony
 Forró (Forău, RO)
 Földvár, Tiszaföldvár
 Frankova, Kisfrankvágása (Malá Franková, SK);
 Nagyfrankvágása (Veľká Frankova, SK)
 Frisman völgy (Fridman völgy)
 Frivald; Frivaldnásas (Rajecká Lesná, Frývald–Trstená, SK)
 Frizke; Fricsa, Fricske, Felsőfricske (Frička, SK), Alsófricske (Fričkovce, SK)
 Füged; Fige, Alfüged (Ciugudu de Jos, RO), Felfüged (Ciugudu de Sus, RO)
 Fűred
 Füzér vára
 Fűzesabony, Fözes Abony
 Gajdela, Nyitrafő (Kľačno, SK)
 Galgóc; Galgóc, Freistadt (Hlohovec, SK)
 Gálszécs (Sečovce, RO)
 Ganna, Gempe(?)
 Garáb; Garád, Kálnógaráb (Hrabovo †, SK)
 Gecse (Gecsa, Hernádgecse)
 Gecse, Mezőgecse (Hecca, UA)
 Gerény (Horjani, UA)
 Gesztely(?)
 Gnezda; Gnyasda, Gnézda (Hniezdne, SK)
 Gombás (Hubová, SK)
 Gombaszög, Gombaszeg
 Gödényháza, Godenháza (Hugya, UA)
 Gőmör, Sajógőmör (Gemér, SK)
 Gönc(?)
 Göncruszka(?)
 Gönyü, Hernádgönyü (Gyňov, SK)
 Görgő, Gergő (Spišský Hrhov, SK)
 Göröginye, Görögnye (Ohradzany, SK)
 Gyalu, Gyálu (Gilău, RO)
 Gyöngyös
 Györk, Vámosgyörk
 Györke (Ďurkov, SK)
 Habovka (Habovka, SK)
 Hacsava, Hacsó (Hačava †, SK)
 Háj, Túróliget (Háj, SK)
 Hajnácskő vára, Ajnácskő (Hajnáčka, SK)
 Halász major
 Halász, Gyöngyöshalász
 Halmaj, Halmaj
 Halumc, Hollólomnic (Holumnica, SK)
 Hámor, Kassahámor (Košické Hámre †, SK)
 Hanajna (Hnojné, SK)
 Hangony
 Hanusfalva (Spišské Hanušovce, SK)
 Hanusfalva, Tapolyhanusfalva (Hanusovce nad Topľou, SK)
 Hanzbikova, Trencsénjánosi (Hanzlíková †, SK)
 Hanyva, Hanva (Chanava, SK)
 Hapispatak, Lapispatak (Ploské, SK)
 Harangláb, Kisharangláb (Haranglab [Dzvinkove], SK)
 Haraszt, Abaújharaszt (Chrastné, SK)
 Harhaly, Herhely (Harhaj, SK)
 Harkály, Taktaharkány
 Harsány
 Hárskút (Lipovník, SK)
 Hatvan
 Hatván, Alattván
 Heidendorf, Besenyő (Vișoara, RO)
 Hejce

Helmec, Királyhelmec (Kráľovský Chlmec, SK)
 Herknek, Hertnek (Hertník, SK)
 Hernádbüd, Böd
 Hernádnémeti
 Hetény (Chotín(Hetín), SK)
 Héze; Hejce, Hejce
 Hibbe (Hybe, SK)
 Hidegkút, Pusztahidegkút (Hideaga, RO)
 Hidegpatak, (Studenec, SK)
 Hidvég, Hidvégardó
 Hidvég, Sajóhidvég
 Hille
 Hillyó, Hilyó (Hýľov, SK)
 Hlimna, Agyagospatak (Hlinné, SK)
 Hocsá (Chotča, SK)
 Hocsá (patak)
 Homok (Holmok, UA)
 Homonna (Humenné, SK)
 Horvát(h)i (Chorvaticé †, SK)
 Horvátka, Bánhorváti
 Hosszúmező, (Câmpulung la Tisa, RO)
 Hosszúrét (Dlhá Lúka, SK)
 Hosszurét, Murányhosszurét (Muránska Dlhá Lúka, SK)
 Hotyka (Makkoshotyka)
 Hrabkó, Harapkó (Hrabkov, SK)
 Hrabóc, Kisgereblyés (Hrabová Roztoka, SK)
 Hrabóc, Rabóc (Hrabovec, SK)
 Hradek, Liptóújjár (Liptovský Hrádok, SK)
 Hranovica, Szepesvéghely (Hranovnica, SK)
 Hunsdorf, Hunfalva (Huncovce, SK)
 Hutka; Hutás (Hutka, SK)
 Ibrány
 Ida, Nagyida (Velká Ida, SK)
 Igló (Spišská Nová Ves, Zipser Neudorf, SK)
 Iklód, Nagyiklód Iclod, RO)
 Illava (Ilava, SK)
 Iloba, Illoba (Ilba, RO)
 Ináncs
 Istvándi, Túristvándi
 Isztebnik, Vághidas (Istebník †, SK)
 Ivachnofalva, Ivachnófalva (Ivachnová, SK)
 Jablonca (Silická Jablonca, Jablonca, SK)
 Jákóhalma, Jászejákóhalma
 Jánd, Németjárfa (Deutsch Jahrndorf, Nimški Jandorf, SK)
 Janó (Janov, SK)
 Jánok (Janík, SK)
 Jánoshida; János Hidgya, Jánoshida
 Jászberény
 Jászó (Jasov, SK)
 Jeszenő (Jasenov, SK)
 Jod, Jád (Livezile; Iad, Jaad, SK)
 Jólész (Jovice, SK)
 Jósva, Jolsva (Jelšava, SK)
 Kaál (Káll, Kál)
 Kajata (Kajáta)
 Kajata, Kajáta (Kojatice, SK)
 Kajnya; Kanya, Kiskemence(?) Kamienska, SK)
 Kak (Hernádkak)
 Kál, Káll
 Kálló (Nagykálló)
 Kalocsa
 Kalsa, Kalcsa, Karcsa (Krčava, SK)
 Kamenicia (Tarkó, Kameniza)
 Kánó, Kálnó (Kalinovo, SK)
 Kanyapta
 Kanyár, Tiszakanyár
 Kapi (Kapušany, SK)

Kapnikbánya (Cavnic, RO)
 Kápolna (Căpâlna, RO)
 Kapos, Magyarapus (Căpușu Mare, RO)
 Kapos, Nagykapos (Veľké Kapušany, SK)
 Káposztafalva (Hrabušice, SK)
 Kara (Sajókaza?)
 Karulya; Karulgya, Karuly (Coruia, RO)
 Kassa (Košice, Kaschau, SK)
 Kasszó (patak, Kaszó)
 Kavocsány; Kametsán, Kavocsán (Kavečany †, SK)
 Kazinz, Kazinbarcika
 Kecege (Kociha, SK)
 Kecskemét
 Kékcse
 Kéked
 Kelcse, Kelycse (Nová Kelča, SK)
 Kelecsény; Kelecsen, Kelecsenborda (Košický Klečenov, SK)
 Kelemenfalva, Kelemenfalva (Klimovica #, UA)
 Keletsa, Felsőkelecsény
 Kende (Kendice, SK)
 Kenéz, Kenis, Újkenéz
 Kentelke, Kéntelke (Chintelnic, RO)
 Kenyhec (Kechnec, SK)
 Keresztes (Mezőkeresztes)
 Keresztfalva, Keresztfalu (Križová Ves, SK)
 Keresztúr, Bodrogkeresztúr
 Kerlés, Kérlés (Chiraleș, Kiriales, RO)
 Késmárk, (Kežmarok, Kaisermarkt, SK)
 Kesznyéten, Kesznyétem
 Királyháza (Koroleve, UA)
 Királyhelmec (Kráľovský Chlmec, SK)
 Királylehota (Kraľova Lehota, SK)
 Királynép, Királynépe (Kraľovce, SK)
 Kirva; Kérvám, Tiszakirva (Křiva, UA)
 Kisaga(?)
 Kisar
 Kisberezna (Malij Bereznij, UA)
 Kiscsecs (Čečejevce, SK)
 Kisdobrony (Mala Dobrony, UA)
 Kisdomása (Malá Domaša, SK)
 Kisér; Kisir, Jászkisér
 Kisfalu, Sároskisfalu (Malá Vieska †, SK)
 Kisfalud (Satu Mic, RO)
 Kisida (Malá Ida, SK)
 Kiskemence (Kamienka, SK)
 Kisolaszi (Vlašky †Málé Wlachy, SK)
 Kispalugya (Palúdzka †, SK)
 Kissajó (Șieuț, RO)
 Kisselmec (Štiavnička, SK)
 Kistállya, Andornaktálya
 Kisvárda
 Kisvarsány
 Kiszucaújhely (Nove Merto, SK)
 Klenóc (Klenovec, SK)
 Klinik; Hlinik, Vágagyagos (Hlinik nad Váhom †, SK)
 Klubina, Kelebény (Klubina, SK)
 Kolozsmonostor; Monostor, Kolopmonostor
 Kolozsvár (Cluj–Napoca, Cluj, Klausenburg, RO)
 Komarna
 Komáróc; Komoróc, Felsőkomaróc (Komárov, SK)
 Komját
 Komlása, Tapolykomlás
 Komlós
 Koncháza (Koncove, SK)
 Kopács, Kopácsapáti
 Kopotnok
 Korlát, Korlátfalva (Rozbehy †, SK)

Korova, Rimakokova (Kokava nad Rimavicou, SK)
 Kossa; Kasza (Košeca, SK)
 Kostolna, Váregyháza (Kostolná–Žáriečie, SK)
 Kosztolán, Kosztolány (Kostofany, SK)
 Kotyesó, Nemeskutas (Kotešová, SK)
 Kovácsi, (Kovácsvágása (Kováčová, SK)
 Kovás (Coaş, RO)
 Kovászó, Kovász (Kvaszove, UA)
 Kozákvár, Kozárvár (Cuzdriora, RO)
 Kóboruba, Kóvágás (Kamenná Poruba, SK)
 Kölcese, Kölcsény Kolcsine, UA)
 Körmöcbánya (Kremnica, SK)
 Köröm
 Körös
 Körös, Nagykörös
 Körösmező (Jaszinya, UA)
 Körösök
 Körtvélyes
 Kótelek
 Kóvár
 Kövesd, Beregkövesd (Kamjanszke,UA)
 Kövesd, Nagykövesd (Veľký Kamenec, Veľký Kevežd, SK)
 Kraszna, Karásznó (Krásno nad Kysucou, SK)
 Kraszna, Krasznahorka (Krásna Hôrka †,SK)
 Kraszna, Tarackraszna ((Kraszna, UA)
 Krasznahorka vára (Krásna Hôrka, SK)
 Krivoszna, Bodóka (Krivosúd–Bodovka,SK)
 Kriwa–wes (Kriva, UA)
 Kucsin, Felsőköcsény Kučín,SK)
 Kucsov (Kucsova, UA)
 Kudut; Koldut, Várkudu (Coldău, RO)
 Kurima (Kurima, SK)
 Külső Szolnok megye
 Kürt, Tiszakürt
 Kürü, Nagykörü
 Lád, Sajólád
 Lád, Szendrőlád
 Ladány, Jászladány
 Ladány, Mezőladány
 Ladány, Tiszaladány
 Lakárt, Lakárd (Lekárovice, Lekárt, SK)
 Lamnica, Lomna (Lomné, SK)
 Landocus, Lándok (Lendak, SK)
 Lányi(?)
 Lápispaták (Ploské, SK)
 Latorca, Latorcafő (Latyirka, UA)
 Lázi, (Láz (Laz–Firtănuş, RO)
 Leányvár, Révleányvár
 Lebenye
 Lechnic; Alsólehnice, Vöröskolostor (Červený Kláštor, Nižné Šváby, SK)
 Lednic (Lednica, SK)
 Lehóc (Lemkivci, UA)
 Lehota patak
 Lehota, Barátságabadi (Mníchova Lehota, SK)
 Lehota, Felsőlehota (Horná Lehota, SK)
 Lelesz, Lelész (Leles, SK)
 Lemes (Lemešany, SK)
 Lenártó (Lenartov, SK)
 Lengyelfalva (Košická Polianka, SK)
 Lescova, Liszkófalva (Lisková, SK)
 Lesnie, Lessinca, Erdős (Lesnica, SK)
 Léta, Zsolnalitva (Lietava, SK)
 Letava vára (Lietava vára)
 Leutschovia, Lócse (Levoča, SK)
 Libetbánya; Libeten, Lubeta (Lubietova, SK)
 Lice, Lice (Licince, SK)
 Licsért, Licsérd (Ličartovce, SK)
 Likavka (Likavka, SK)
 Lipcsa, Lipcese (Lipcsa, UA)
 Lipcese, Lipscha, Zólyomlipcese (Slovenská Lúča, SK)
 Lipník, Nagyhársas (Veľký Lipník, SK)
 Lipóc, Gömörlipóc (Lipovec, SK)
 Lipóc, Lamosfalva (Lipovec, SK)
 Lipótváros; Leopoldstadt, Újvároska (Leopoldov Mestečko, SK)
 Lipscha, Németlipcese (Partizánska Lúča, Nemecká Lúča, SK)
 Liszka, Olaszliszka
 Litke, Fényeslitke
 Lomnic, Tátralomnic (Tatranska Lomnica, SK)
 Lonkafalva, Lonka (Borleasa, RO)
 Lócse (Levoča, Leutschau, SK)
 Lubló; Lublow, Ólubló (Stará Ľubovňa, SK)
 Lubóc (Lubovec, SK)
 Lucsivna (Lučivná, SK)
 Lucska (Lúčka, SK)
 Lukavica, Kislankás (Lukavica, SK)
 Lusna, Lucdna, Lúzsna (Liptovská Lúžna, SK)
 Macskamező (Răzoare, RO)
 Macsola (Mocsola, UA)
 Mád
 Mada, Nyírmada
 Madács (Madačka †, SK)
 Madacsány, Madocsán
 Madocsa, Madocsán (Madočany †, SK)
 Magura (RO)
 Magyarláros (Târgu Lăpuş, ro)
 Major (Maieru, RO)
 Maklár
 Makrágy, Mokragy (Mokrad' †, SK)
 Mándok
 Máramarossziget (Sighetu Marmației, RO)
 Margita (Sânmărghita, RO)
 Margonya (Marhaň, SK)
 Maros, (Marusius, RO)
 Mátyásfalva, Szepesmátyásfalva (Matiašovce, SK)
 Mátyóc, Mátyócvajkóc (Maťovské Vojkovce, Maťovce, SK)
 Medgyes, Tapolymeggyes(?) (Medzianky, Megeš, SK)
 Medveallya(?)
 Medvedze; Medwecke, Medvedze (Medvedzie †, SK)
 Megyaszó
 Méhenke, Méhész (Včeláre †, Mihyska, SK)
 Méhi (Včelince, SK)
 Méra, Tarnaméra
 Merény (Nálepkovo, Vondrišiel, Wagendrüssel, SK)
 Mérk patak (Mirk, SK)
 Mérk; Alsó–, Felsőmérk (Mirkovce, SK)
 Mesztinko, Kishely (Mestisko, SK)
 Mettersdorf, Nagydemeter (Dumitra, RO)
 Mezőkövesd
 Mezővári (Vári)
 Michnia, Mochnya
 Migléc, Miglécnémeti (Milhost', SK)
 Miháltelek(?)
 Mihály, Nagymihály (Michalovce, SK)
 Mihálytelek
 Mikóháza
 Millér
 Minaj (Minaj, UA)
 Mindszent
 Mínyóc, Mínyevágása (Miňovce, SK)
 Miskolc
 Mislye, Misle (Myslina, SK)
 Míszla
 Míszlóka (Myslava †, SK)

Misztbánya, Miszbánya (Nistru, RO)
 Misztice, Mimsice (Imszticseve)
 Misztótfalu; Misztfalu (Tăuții de Jos †, RO)
 Modra (Modra, SK)
 Mogyorós (Măriuș, RO)
 Mokcsa (Krišovská Liesková, RO)
 Mokrágy, Mokragy (Mokrad †, SK)
 Moldva (Szepsi)
 Monok
 Morva (Moravany, SK)
 Moskóc (Moškovec, SK)
 Mosóc (Mošovce, SK)
 Munkács (Mukacseve, UA)
 Murány vára (Muráň, SK)
 Murány, Murányalja (Muráň, SK)
 Muzsaj; Musaj, Nagymuzsaj (Muzsijeve, UA)
 Nádasd, Borsodnádásd
 Nádasd, Abaújnádásd (Trstené pri Hornáde, SK)
 Nagybánya (Baia Mare, RO)
 Nagyberezna (Velikij Bereznij, UA)
 Nagybúny, Boiu Mare, RO)
 Nagycséc, Cséc (Čečejovce, SK)
 Nagydemeter (Dumitra, Mettersdorf, RO)
 Nagydemeter (Dumitra, Mettersdorf, RO)
 Nagydobrony (Velika Dobrony, UA)
 Nagydomása (Veľká Domaša †, SK)
 Nagyfalu, Szilágynagyfalu (Nușfalău, RO)
 Nagyida (Veľká Ida, SK)
 Nagykemence (Kamenica nad Cirochou, SK)
 Nagykinizs, Kinés
 Nagymihályi (Michalovce, SK)
 Nagyolaszi (Vlachy, SK)
 Nagypalugya (Galovany, Paludza, SK))
 Nagysajó (Șieu, RO)
 Nagyselmec, Magnum (Liptovská Štiavnica, SK)
 Nagyszeretva (Stretava, SK)
 Nagyszombat (Tirmau, SK)
 Nagyszöllős (Vinohragyiv, UA)
 Namény, Vásárosnamény
 Nedec, Vággedec (Nedezda, SK)
 Nedeca (Vággedec)
 Nemeskér, Abaújkér
 Nemesludrova (Ludrová, Zemianska Ludrova, SK)
 Németi, Hernádnémeti
 Németi, Sajónémeti
 Nemtsova, Nemsó (Nemšová, SK)
 Neofor, Novitarg, Nowy Targ
 Nizsna wes, Nizsna (Nižna, SK)
 Nolcsova, Nolcsó (Nolčovo, SK)
 Nolcsva, Nolcsó (Nolčovo, SK)
 Nozdrkoz, Norderkoc, Nosztrakóz
 Nyérjes, Nyírjes, Nyírjes
 Nyevicke (Nevicke, UA)
 Nyírbátor
 Nyusta, Nyustya (Hnúšť'a, SK)
 Ó–Russin; Rusina, Óruzin (Ruzín †, SK)
 Óbeszterce (Bistrița Bărgăului(?), RO)
 Obrucsnó; Obrucsná, Abroncsos (Obručné, SK)
 Óbuda
 Óhernád
 Okolicsna, Okolicsnó Okolicné †, SK)
 Oláhbálázsfalva (Blaj–Sat †(?), RO)
 Oláhbudak, Felsőbudak (Budacu de Sus, RO)
 Oláhfalva
 Oláhlápos (Lăpuș, RO)
 Olaszi, Bodrogolaszi
 Olcsva ,Ósva
 Olcsvár; Felsőolcsvár (Košické Ofšany, Vyšný Olčvar, SK;
 Alsóolcsvár (Nižný Olčvar †, SK)
 Olsva, Nagyolsva (Ofšavica, SK)
 Olyka, Homonnaolyka (Ofka, SK)
 Olyka, Olka, patak
 Ond
 Onga
 Ónod
 Ontelek, Tiszatelek
 Oredno, Diósfalu (Orechové †Závazie, SK)
 Orlajtörék (Malé Terjakovce †, SK)
 Orló; Orechov, Orló (Orlov, SK)
 Oroszlánkő (Vršatské Podhradie, SK)
 Oroszveg (Roszvigovo †, UA)
 Osgyán (Ožďany, SK)
 Oszada (Osada †, SK)
 Oszikó (Osikov, SK)
 Otrokocs (Otročok, SK)
 Óvár , Liptóóvár (Stary hrádek, SK)
 Ökörmező, (Mizshirja, UA)
 Őr, Órdarma (Sztorozsnyica, UA)
 Öreghegy, Óhegy (Staré Hory, SK)
 Őrmező (Strážske, SK)
 Őrs (Tarnaörs)
 Páciny, Pácín
 Palló (Pallo, Pavlove, UA)
 Pálóc (Pavlovce nad Uhom, SK)
 Palocsa (Plaveč, Plaveč nad Popradom), SK)
 Pamlény (Pamlén)
 Pány (Paňovce, SK)
 Párisháza (Parížovce †, SK)
 Parnó , Parna (Parchovany, SK)
 Páte; Paca, Tornyospálca
 Pátroha
 Peder, Péder (Peder, SK)
 Pekelnik (Piekielnik, PL)
 Peklin, Kecperpeklény (Kecerozovce, Kecerovské Pekľany, SK)
 Pelsóc (Plešivec, SK)
 Pere(?)
 Percesen, Szilágypercesen (Pericei, RO)
 Perkupa
 Pest
 Peticse (Ptičie, SK)
 Petőfalva (Petejovce †, SK)
 Petrohó, Petrahó
 Pinkóc, Ungpinkóc (Pinkovce, SK)
 Piri, Parnó(?) (Parchovany, SK)
 Pócsaj
 Podbela (Podbiel, SK)
 Podolina, Podolín (Podolíneč, Pudlein, SK)
 Pohorella; Puhorella, Koháryháza (Pohorelá, SK)
 Polomka, Garamszéc (Polomka, SK)
 Polyakóc, Tapoly lengye (Poliakovce, SK)
 Polyánka, Sárosmező (Blatná Polianka, SK)
 Poprád, Deutschendorf (Poprad, SK)
 Poroszló
 Porubka, Kisporubka (Liptovská Porúbkan, SK)
 Poturnya
 Pozsony (BratislavaN Pressburg, SK)
 Predmir, Peredmér (Predmier, SK)
 Pribóc (Príbovce, SK)
 Pruszka, Poroszka (Pruské, SK)
 Prügy
 Puchov, Puhó (Púchov, SK)
 Pusztá–Jenő (Tiszajenő)
 Putnok
 Püspöki, Sajópüspöki

Püspöki; Pispek, Tiszapüspöki
 Radács (Radatice, Radačov, SK)
 Radvánc (Radvanka †, UA)
 Radvány (Radvaň, SK)
 Ragály
 Ráhó, Rimaráhó (Hrachovo, SK)
 Rajec (Rajec, SK)
 Rakamaz
 Rakottásújfalú, Rakottás (Rakytník, SK)
 Rát, Nagyrát (Ratyivci, UA)
 Razstoka; Rosztokapasztély, Felsőpásztély (Roztocká Pasztil, UA)
 Récse, Rétse
 Regéc vára
 Regécke, Regéc
 Regete–Dobsza; Alsódobsza, Felsődobsza
 Regetyovca, Regettő (Regetovka, SK)
 Rékas vagy Rikas
 Rékás, Zagyvarékas
 Remete, Alsóremete (Nyizsnyi Remeti, UA)
 Remete, Kővárremete (Remetia Chioarului, RO)
 Répás, Alsórépás (Nižné Repaše, SK)
 Reste (Rešica, SK)
 Retské; Retsk, Nemesradnót (Radnovce, SK)
 Retteg (Reteag, RO)
 Revisna, Revisnye (Revišné †, SK)
 Revuca, Háromrevúca (Liptovské Revúce, SK)
 Ribeny (Rybany, SK)
 Ricsó vára (Hričov, SK)
 Rilov (Petrilova(?), RO)
 Rima–(Lehota, Rimaszabadi, Rimaszabadi, SK)
 Rima–Zalucsány (Zalucsány, Rimaszaluzsány (Rimavské Zalužany, SK)
 Rimaszécs (Rimavská Seč, SK)
 Rimaszombat (Rimavská Sobota, SK)
 Rimóc, Rimóca (Rimavica †, SK)
 Roff, Tiszaroff
 Rokicsán, Berki (Rokycany, SK)
 Rosalla, Rozália (Rozavlea, RO)
 Rozvad, Rozvágy, Rozvád (Rozvadce †, SK)
 Rózsahegy (Ružomberok, SK)
 Rozsnyó; Rosnya, Rosenau (Rožňava, SK)
 Rudna, Rozsnyárudna (Rudná, SK)
 Rudnó, Rudna (Rudno, SK)
 Rudó–Bánya, Rudabánya
 Runya (Rumince, SK)
 Rusbach
 Ruzka, Göncruszka (Rusca, RO)
 Rutka; Wrutki, Ruttka (Vrútky, SK)
 Saca, Száka (Saca, RO)
 Sajókeresztúr(?)
 Sajónémeti
 Sajópüspöki
 Sandal (Šandal, SK)
 Sánkfalva, Csámfalva(Šankovce †, SK)
 Santó, Abaújszántó (Santovka, SK)
 Sár, Abasár
 Sára, Sáradsadány
 Sáros megye
 Sáros, Nagysáros (Veľký Šariš, SK)
 Sárospatak
 Sárrét
 Sass, Tiszasas
 Sasvár; Sásvár, Tiszasásvár
 Sátoraljajújhely
 Savnik (Spišský Štiavnik, Štiavnik, SK)
 Sebes, Alsósebes (Nižná Šebastová †, Nižný Šebeš, SK)

Seinppte, Sempte (Šintava, SK)
 Selmec, Selmecbánya (Banská Štiavnica, Schemnic, SK)
 Selmecbánya (Banská Štiavnica, SK)
 Sendorf(?)
 Senova, Szedlice (Sedlice, SK)
 Sikárló, Nagysikárló (Cicârlău, RO)
 Sina, Szinna (Snina, SK)
 Siróka, Siroka (Siroke #, UA)
 Sislác
 Smrecsány, Szmrecsán (Smrečany, SK)
 Sobota (Szepesszombat(?), SK)
 Sófalva (Salc, Sărata, RO)
 Sókút (Soľ, SK)
 Solt
 Solymos, Gyöngyössolymos
 Solyomkő vára
 Som, Beregsom (Som Derenkovec, UA)
 Somkerék
 Somlyó, Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei, RO)
 Somlyóbáthor (Șimleu Silvaniei?)
 Somlyócehi (Cehei, RO)
 Somodi (Drienovec, Šomody, SK)
 Somos (Drienov, SK)
 Sósmező (Poiana Sărată, RO)
 Sóvár, Tótsóvár (Solivar †, SK)
 Stósz (Štós, SK)
 Struzec(?)
 Stubnya; Alsó–, Felsőstubnya (Horná Štubňa, Oberstuben, SK)
 Sucha, Szucsány(?) (Sučany, SK)
 Sunyava, Felsőszépfalu (Šuňava, Vyšná Šuňava, SK)
 Sülly, Tiszasüly
 Szabolcs
 Szacsúr (Sačurov, SK)
 Szada, Taktaszada
 Szádelő (Zádiel, SK)
 Szádvár, Szádvárborsa
 Szakály, Nagyszakály
 Szálóc, Szalóc (Slavec, SK)
 Szalonna (Solona, RO)
 Szamosfalva (Someșeni †, RO)
 Szamoszeg
 Szamosudvarhely (Someș–Odorhei, RO)
 Szamosújvár (Gherla(Neuschloss), RO)
 Szanda
 Szántó, Abaújszántó
 Szapor, Szapárfalu(?)
 Szaránk; Záránk, Zaránk
 Szartos, Szártos (Sartăș, RO)
 Szarvas
 Szarvaskő kastély
 Szászár, Zazár (Săsar, RO)
 Szászbálázsfalva, (Blaj [Blasendorf], RO)
 Szászbeszterce, Beszterce (Bistrița, Bistric, RO)
 Szászbudak (Budacu de Jos, Deutsch–Budak, RO)
 Szatmárnémeti (Satu Mare, Sathmar, RO)
 Szeben, Kisszeben (Sabinov, SK)
 Szécs, Rimaszécs (Rimavská Seč, SK)
 Szécskeresztúr (Zemplínska Teplica, Kerestúr, SK)
 Szeged
 Székcsó, Székcsóalja (Šiba, SK)
 Székelyhíd (Săcueni, RO)
 Szeklence (Szokirnica, UA)
 Szemere (Szimer(?), UA)
 Szendrő
 Szendrő, Szerednye(?) (Szerednye, UA)
 Szenna (Senné, SK)
 Szent–Péter, Tarcaszentpéter (Petrovany, SK)

Szentandrás (Sánandrei, RO)
 Szentandrás (Sântandrei, RO)
 Szentandrás, Liptószentandrás (Liptovský Ondrej, Svätý Ondrej, SK)
 Szentborbála
 Szentborbála(?)
 Szentgergely(?)
 Szentgyörgy
 Szentgyörgy, Oláhszentgyörgy (Sângeorz–Băi, RO)
 Szentheléna
 Szentistván–Baksa
 Szentistván–Baksa (Baxa, Szentistvánbaksa)
 Szentiván, Sajószentiván (Sântioana, RO)
 Szentjakab (Sâniacob, RO)
 Szentjános
 Szentjános (Liptovský Ján [Liptovský Svätý Ján], SK)
 Szentkirály, Sajószentkirály
 Szentmagdolna(?)
 Szentmária (Liptovská Mara †, Sväta Mara, SK)
 Szentmária (Tarnaszentmária)
 Szentmartin (Szentmárton)
 Szentmárton, Kunszentmárton
 Szentmárton, Túrócszentmárton (Martin; Turčiansky Svätý Martin, Turz Sankt Martin, SK)
 Szentmihály (Sânmihai de Pădure, RO)
 Szentmihály, Túrócszentmihály (Turčiansky Michal, †(Svätý Michal), SK)
 Szentmiklós (Csinagyijevo, UA)
 Szentmiklós, Liptószentmiklós (Liptószentmiklós, SK)
 Szentmiklós, Liptószentmiklós (Liptovský Mikuláš, Liptovský Svätý Mikuláš, SK)
 Szentpéter
 Szentpéter, Sajószentpéter
 Szentpéter, Sajószentpéter
 Szentsimon (Sânsimion, RO)
 Szepesremete (Mnísek nad Hnilcom (Einsiedel), SK)
 Széplak, Abaszéplak (Krásna nad, SK)
 Szépnýir; Szépnýér
 Széprév (Krasny brad, UA)
 Széprév, Laborcérév (Krásny Brod, SK)
 Szepsi (Moldava nad Bodvou, SK)
 Szerdahely, Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom, SK)
 Szerednye (Szerednye, UA)
 Szerencs
 Szihalom
 Szikszó
 Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei, RO)
 Szilice, Szilic (Silica, SK)
 Szilvás, Szilvásvárad
 Szina, Abaújszina (Seňa, SK)
 Szinnye, Petőszinnye (Svinica, SK)
 Szinyér, Szinyér (Svinice, SK)
 Szinyérváralja, Váralja, Szinérváralja (Seini, SK)
 Szinyeújfalu, Szina–Újfalu, (Chminińska Nová Ves, SK)
 Szirák, Borsodszirák
 Szirma, Tizzaszirma (Drotinci, UA)
 Szkala (SK)
 Szkálnok, Alsósziklás (Nižný Skálnik, SK)
 Szklabina, Szklabinya (Sklabiňa, SK)
 Szlécs, Szlécs (Sliache, SK)
 Szlován
 Szobrác, Szobránc (Sobrance, SK)
 Szokolcs (Sokolče †, SK)
 Szokoly, Szokola, Hernádszokoly (Sokol, SK)
 Szolnok
 Szomolnok; Smelnic, Schölnic
 Szócs, Alsó–, Felsőszócs (Suci de Jos, Suci de Sus, RO)

Szőlősardó, Szöllősvégardó (Pidvinohragyiv, UA)
 Sztára (Staré, SK)
 Sztráska, Strázsa (Stráže pod Tatrami †, SK)
 Sztrecsén vára, Sztrecsény, Sztrecsnó (Strečno, SK)
 Sztropkó (Stropkov, SK)
 Szucsán, Szucsány (Sučany, SK)
 Szucsány (Sučany, SK)
 Szuha, Ratkószuha (Ratkovská Suchá, SK)
 Szulyó, Szulyóváralja (Súľov–Hradná, SK)
 Szurdok (Hernádszurdok)
 Szürnyeg (Sirmík(Sirmeke, SK)
 Tákos
 Takta
 Taktakenéz (Takta Kinis, SK)
 Talabor (Tereblja, UA)
 Tállya
 Tapolca (Miskolctapolca)
 Tapoly Bisztra; Tapolybeszterce (Bystré, SK)
 Taracköz (Tereszva, UA)
 Tarca (Torysa,SK)
 Tarcal
 Tardos (Tiszatardos)
 Tárkány (Kistárkány)
 Tarnallya (Tarnalja)
 Tarnóc; Ungtarnóc (Tarnyivci, UA)
 Tarpa
 Tavarna (Tovarné, SK)
 Técső (Tyacsiv, UA)
 Tegenye, (Ťahyňa; †Tegeňa, SK)
 Téhány; Tehány, Hernádtihany (Ťahanovce †, SK)
 Tekeháza
 Telkibánya
 Temes
 Temesvár (Timișoara, Temeschwar, RO)
 Temetvény (Hrádok, Hrádok nad Váhom, SK)
 Tepla, Liptótepla (Liptovská Teplá, SK)
 Teplic, Vágtapolca (Teplička nad Váhom, SK)
 Teplica; Stubnyafüzdő (Turčianske Teplice, Štubnianske Teplice, SK)
 Teplicsán, Tapolcsány Teplicany †, SK)
 Tergar (Tirngarten, Telgard)
 Tibába, Tibe, Tiba (Tibava, SK)
 Tirhova; Terhova, Terhely (Terchová, SK)
 Tiszabecs
 Tiszabük, (Tiszabő(?))
 Tiszahát
 Tizzaszalka
 Tiszaujlak, Újlak
 Tiszavid, Vid
 Tiszinyec, Tizsény (Tisinec, SK)
 Tiszolc (Tisovec, SK)
 Tivadar
 Tokaj
 Tolcsva
 Tomor
 Tonak, Torna (Turňa nad Bodvou, Turnianske Podhradie, SK)
 Torna, Abaúj–Torna (Turňa nad Bodvou, Turnianske Podhradie, SK)
 Tornaújfalu (Turnianska Nová Bodva(Nová Ves, SK)
 Tószeg
 Tót–Jesztreb; Jesztreba, Tapolybánya (Jastrabie nad Topľou, SK)
 Tótfalu, Misztótfalu (Tăuții de Jos †, RO)
 Tótfalu, Siródtótfalu
 Tótfalu, Tófalu
 Tótróna (Slovenské Pravno, SK)
 Tótszentandrás, Tornaszentandrás
 Tőkés; Alsó–, Felsőtőkés (Nižný Klátov, Nižná Tejkes; Vyšný

Klátov, Vyšný Tejkes, SK)
 Töketerebes, Terebes (Trebišov, SK)
 Trencsén (Trenčín, SK)
 Trepec, Kisterebes (Trepec †,SK)
 Treppen, Szásztörpény (Tärpiu, SK)
 Tuhrin, Turina (Tuhrina, SK)
 Túr, Mezőtúr
 Tura, Töre (Turá, SK)
 Turány (Turany nad Ondavou, Turiany, SK)
 Turc (Turț, RO)
 Turcsék, Felsőturcsek (Turček, Horný Turček, Oberturc, SK)
 Turdosin (Tvrdošín, SK)
 Turik, Nagyturány (Turany, SK)
 Turna, Tornyos (Trenčianska Turná, SK)
 Túrterebes (Turulung, RO)
 Turzocka, Túrzófalva (Turzovka, SK)
 Tuzsér, Tusér
 Tvardos, Turdossin (Tvrdošín, SK)
 Ubris; Ubres, Ubrezs (Úbrez,SK)
 Udva
 Udvari, Szatmárudvari (Odoreu, RO)
 Udvarnok (Dvorníky, SK)
 Ug, Tiszaug
 Uhorna, Dénes (Úhorná, SK)
 Újbánya (Nová Baňa, SK)
 Újbeszterce (Nová Bystrica, SK)
 Újfalu, Bártfaújfalu (Bardejovská Nová Ves †, SK)
 Újfalu, Kassaujfalu (Košická Nová Ves †, SK)
 Újfalu, Tornaújfalu (Turnianska Nová Bodva(Nová Ves, SK)
 Újhely, Sátoraljaújhely
 Újlak, Tiszaújlak
 Újvár, Abaújvár
 Újváros, Szaláncújváros (Slanské Nové Mesto, SK)
 Ungvár (Uzshorod [Unghvar], SK)
 Úrmező (Ruszké Pole, SK)
 Usztyd; Usztja, Usztye (Ústie nad Priehradou †, SK)
 Uza Panyi, Uzapanyit (Uzovská Panica, SK)
 Vác
 Vágás, Kovácsvágás (Kováčová, SK)
 Vágbeszterce (Považská Bystrica, SK)
 Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom [Neustadt], SK)
 Vaja, Vaján (Vojany, SK)
 Vajkóc (Vajkovce †, SK)
 Valkó, Kisvalkó (Val'kov †, SK)
 Valtsa, Valcsa Valča, SK)
 Vámosatya, Atya (Atea, RO)
 Várad, Nagyvárad (Oradea [Grosswardein], RO)
 Várallya, Szepesváralja Spišské Podhradie [Kirchdorf], SK)
 Várallya, Znióváralja (Kláštor pod Znievom, SK)
 Varano; Wranov, Varannó (Vranov nad Topľou, SK)
 Varbóc, Rimavarbóc (Vrbovce †, SK)
 Varin, Várna (Varín, SK)
 Varkóc, Tarcavajkóc (Vajkovce, SK)
 Várkony, Tiszavárkony
 Varnóc
 Varsolc, Varsoc (Vârșolț, RO)
 Vásárhely (Trhovište, SK)
 Vasez, Vázsec (Važec, SK)
 Végtelek, Vítelke, Vítgelke
 Véke (Vojka, SK)
 Velkenye (Vlkyňa [Velkyňa], SK)
 Vendégi, Bódvavendégi (Hostovce, SK)
 Verbize, Verbova, Verbic (Vrbica †, SK)
 Veréce, Verőce
 Veresmart, Szabolcsveresmart
 Veresmart; Alsó-, Felsőveresmart (Mala Kopanya, Velika
 Kopanya, UA)
 Veresmárton (Szabolcsveresmart)
 Vernár (Vernár, SK)
 Verpelét
 Veskóc (Veškovce †, SK)
 Vezseny
 Vikártóc, Hernádfő (Vikartovce, SK)
 Vilmány
 Vinna (Vinné, SK)
 Vischodna, Vichodna (Východná, SK)
 Visegrád
 Visk (Viskove, UA)
 Visoly, Vizsoly
 Visonta
 Visznek
 Vizsoka
 Vitanova (Vitanová, SK)
 Vorosó
 Vricka, Túröcremete (Vricko [Mönichwies], SK)
 Wagendrűszel, Merény (Nálepkovo [Vondrišiel, Wagendrűssel],
 SK)
 Waldersdorf
 Welicsna, Nagyfa(?)
 Zablah; Zabláth, Vágszabolcs (Záblatie †,SK)
 Zágrát, Zágra (Zagra, RO)
 Zagyva
 Záhony
 Zamaróc, Vágzamárd (Zamarovce, SK)
 Zaránd (Zárand, RO)
 Zarićsó
 Zavatka, Ágostonlak (Závadka nad Hronom, SK)
 Zborov, FelsőZboró (Zborov nad Bystricou, SK)
 Zdoba, Izdoba (Sady nad Torysou, SK)
 Zelecsnik, Girált(?) (Giraltovce, SK)
 Zétény (Zatín, SK)
 Zilah, Zilaj (Zaláu [Zillenmarkt], SK)
 Zipmendorf(?)
 Znió, Znióváralja (Kláštor pod Znievom, SK)
 Zólyom (Zvolen,SK)
 Zombor, Mezőzombor
 Zuberec (Zuberec, SK)
 Zsadány, Hernádszadány (Ždaňa, SK))
 Zsadány, Sáradszadány
 Zsadány, Tarnadszadány
 Zsalobina, Zsálmány (Želmanovce [Želmanovce–Dukovce], SK)
 Zsaluzsán, Rimazsaluzsán (Rimavské Zalužany, SK)
 Zsámbokrét (Žabokreky, SK)
 Zsarnó (Žarnov, SK)
 Zselna(?)
 Zsivec(?)
 Zsolna (Žilina [Sillein], SK)
 Zsombor, Mezőzombor